

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

ISSN 0142-0843

ТАРИХ. ФИЛОСОФИЯ
сериясы
№ 1(77)/2015
Серия **ИСТОРИЯ.**
ФИЛОСОФИЯ

Қаңтар–ақпан–наурыз
30 наурыз 2015 ж.

1996 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Январь–февраль–март
30 марта 2015 г.

Издается с 1996 года
Выходит 4 раза в год

Собственник РГП

**Қарагандинский государственный университет
имени академика Е.А.Букетова**

Бас редакторы — Главный редактор

Е.К.КУБЕЕВ,

академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор

Зам. главного редактора

Х.Б.Омаров, д-р техн. наук

Ответственный секретарь

Г.Ю.Аманбаева, д-р филол. наук

Серияның редакция алқасы — Редакционная коллегия серии

Б.И.Карипбаев,
Б.Е.Колумбаев,
Р.М.Жумашев,
В.В.Козина,
В.В.Евдокимов,
В.С.Батулин,
З.Г.Сактаганова,
Ж.С.Сыздыкова,
Б.Г.Нуржанов,
С.Б.Булекбаев,
Б.А.Амирова,
А.Т.Акажанова,
О.С.Сангилбаев,
К.С.Алдажуманов,
Л.К.Шотбакова,
Г.М.Смагулова,
Р.Ш.Сабилова,
З.Х.Валитова,
А.Н.Жумагельдинов,
А.Н.Муканова,

редактор д-р филос. наук;
д-р филос. наук;
д-р ист. наук;
д-р ист. наук;
д-р ист. наук;
д-р филос. наук;
д-р ист. наук;
д-р филос. наук (Россия);
д-р филос. наук;
д-р филос. наук;
д-р психол. наук;
д-р психол. наук;
д-р психол. наук;
д-р ист. наук;
канд. ист. наук;
канд. ист. наук;
канд. психол. наук;
канд. социол. наук;
PhD;
ответственный секретарь
канд. ист. наук

Редакторы *Ж.Т.Нұрмұханова*
Редактор *И.Д.Рожнова*
Техн. редактор *Д.Н.Муртазина*

Издательство Карагандинского
государственного университета
им. Е.А.Букетова
100012, г. Караганда,
ул. Гоголя, 38,
тел.: (7212) 51-38-20
e-mail: izd_kargu@mail.ru

Басуға 28.03.2015 ж. қол қойылды.
Пішімі 60×84 1/8.
Офсеттік қағазы.
Көлемі 16,75 б.т.
Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс № 211.

Подписано в печать 28.03.2015 г.
Формат 60×84 1/8.
Бумага офсетная.
Объем 16,75 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 211.

Отпечатано в типографии
издательства КарГУ
им. Е.А.Букетова

Адрес редакции: 100028, г. Караганда, ул. Университетская, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz Сайт: vestnik.ksu.kz

© Карагандинский государственный университет, 2015
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № 13105–Ж от 23.10.2012 г.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХ

<i>Мұқанова А.Н.</i> Күнделіктілік тарихы	4
<i>Едгина Г.Т.</i> Исламның және оның қасиетті кітабінің пайда болуы	10
<i>Гатаулин А.Р.</i> Қазақстанның қола ғасырының қоғамдарындағы ру мен қоғамдастық ұйымдарының мәселелері жөнінде	15
<i>Сыздықова А., Әбубәкірова А., Асан Д., Келесбаев Д.</i> Туризм секторында дағдарысты басқару.....	23
<i>Мыңғышева Н.</i> Қазақ ертегілерін құрылымдық тұрғыдан талдау	28
<i>Жұмағұлова К.Б., Назаров Е.Ж.</i> Ислам Конференциясы Ұйымының құрылуының тарихи алғышарттары	38
<i>Каренов Р.С.</i> 1837–1847 жылдары Кенесары хан басқарған ұлт-азаттық қозғалыс	44
<i>Каренов Р.С.</i> Ғұмырын ғылым жолына бағыштаған ұлы ғалым, ұлағатты ұстаз (тарихшы Е. Бекмахановтың туғанына – 100 жыл)	58

ФИЛОСОФИЯ

<i>Солощенко П.П., Дюсалинова Б.К., Акесина А.А.</i> Ұлттық бірліктің қазақстандық моделі: әлеуметтік-философиялық талдау.....	66
<i>Жақыпбекова Д.А.</i> Блип-мәдениет: өткенге оралу	73
<i>Жүсіпова Б.Ж.</i> Танымдағы белгісіздік мәселелерін зерттеудің қазіргі әлеуметтік және ғылыми-философиялық алғышарттары ..	79
<i>Мырзабекова А.Ш.</i> Тілдің ұлттық және өркениеттік тұрғыдан қарағанда мәдени-сәйкестендіруші рөлі: әлеуметтік-философиялық қыры	86
<i>Бернацкий В.О., Лепешев Д.В.</i> Әлеуметтік-философиялық парадигмаларының тәрбие беру негіздері	91

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Қапбасова Г.Б., Кервалишвили Р.</i> Қазақстанда тұратын грузин-эмигранттарының болашақ бейнесін зерттеу.....	100
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Муқанова А.Н.</i> История повседневности.....	4
<i>Yedgina G.T.</i> Islam and Its Sacred Book Origin ...	10
<i>Gataulin A.R.</i> About the problem of clan and communal organization in the societies of Kazakhstan in the Bronze	15
<i>Syzdykova A., Abubakirova A., Asan D., Kelesbayev D.</i> Turizm sektöründe kriz yönetimi ..	23
<i>Mingisheva N.</i> The Structural Analysis of Kazakh Fairytales	28
<i>Zhumagulova K.B., Nazarov Ye.Zh.</i> The historical preconditions of creation of the Organization of Islam Conference.....	38
<i>Каренов Р.С.</i> Народно-освободительная борьба под предводительством Кенесары хана в 1837–1847 годы.....	44
<i>Каренов Р.С.</i> Прекрасный педагог, выдающийся ученый, посвятивший свою сознательную жизнь служению науке (историку Е. Бекмаханову – 100 лет).....	58

ФИЛОСОФИЯ

<i>Soloshchenko P.P., Dyusalinova B.K., Akessina A.A.</i> Kazakhstan model of national unity: social and philosophical analysis.....	66
<i>Zhakupbekova D.A.</i> Blip-culture: forward in the past	73
<i>Zhusupova B.Zh.</i> Modern social, scientific and philosophical background investigation of the problem of uncertainty in knowledge	79
<i>Мырзабекова А.Ш.</i> Культурно-идентификационная роль языка в национальном и цивилизационном измерении: социально-философский аспект	86
<i>Бернацкий В.О., Лепешев Д.В.</i> Основы социально-философской парадигмы воспитания	91

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ

<i>Қапбасова Г.Б., Кервалишвили Р.</i> Study of the image of the future among Georgian emigrants living Kazakhstan.....	100
---	-----

<i>Лазарева Е.А., Барикова А.Р.</i> «Өріске тәуелділік–өріске тәуелсіздік» когнитивті стиль, мотивация және студенттердің оқу-танымдық іс-әрекетінің өзіндік реттелуі арасындағы өзара байланысты зерттеу.....	106
<i>Карасева Н.В.</i> Бозбалалардың әкелікке дайындығы және қазіргі заман қоғамындағы ата-аналық бағыт тәжірибесін түрлендіру себептері.....	113

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ

<i>Гаврилова И.А.</i> Білім беру барысында оқушының танымдық саласындағы өзін-өзі бағалау және мінездеме беру.....	120
--	-----

ҒЫЛЫМИ ХРОНИКА

<i>Шукуров Р.М.</i> 1374 ж. грек актіндегі Антонийдың парсы тіліндегі қолы.....	126
---	-----

МЕРЕЙТОЙ ИЕСІ

Шығармашылық ниетке толы профессор.....	129
АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР.....	132

<i>Лазарева Е.А., Барикова А.Р.</i> Исследование взаимосвязи между когнитивным стилем «Полезависимость–полнезависимость», мотивацией и саморегуляцией учебно-познавательной деятельности студентов	106
<i>Karaseva N.V.</i> The willingness of young men to fatherhood and the reasons of transformation of parental practices in modern society	113

ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

<i>Гаврилова И.А.</i> Самооценка и характеристики познавательной сферы личности обучающегося в образовательном процессе	120
---	-----

НАУЧНАЯ ХРОНИКА

<i>Шукуров Р.М.</i> Персидская подпись Антония в греческом акте 1374 г.	126
--	-----

ЮБИЛЕЙНЫЕ ДАТЫ

Профессор полон творческих замыслов.....	129
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	132

ӘОЖ 572. 02

А.Н.Мұқанова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: arna.nm@mail.ru)*

Күнделіктілік тарихы

Мақалада ХХ ғасырдың 60–80 жж. шалғай ауыл тұрғындарының күнделікті өмірін зерттеу мақсаты қойылған. Сонымен қатар зерттеу жұмысын ауыл тұрғындарының жадында сақталған ақпараттар арқылы жүргізу тарихшыға күнделікті тұрмысты біршама толық сезінуге мүмкіндік беретіні атап өтілді. Автор оқырманды ауыл жағдайымен, яғни, табиғи-климаттық орнымен, шаруашылығымен, айналысқан кәсібімен, әлеуметтік құрылымымен, саяси билікпен, өзін-өзі ұстау тәртібімен, дүниетанымымен, неке, жұмыс, қызмет, демалу, күйкі-тірлік, қарым-қатынас және т.б. таныстырады. Болашақта ол әр түрлі жастағы ауыл тұрғындарымен өмірді, дінді, ауыз әдебиетін, дәстүрді және т.б. қабылдауын, атқаруын, сақтауын зерттеуді қолға алмақ.

Кілт сөздер: күнделіктілік, күнделікті өмір, ауыл, тұрғындар, қазақ, ұлт, мәдениет, кеңес уақыты, тұрмыс, әдіс.

Кіріспе. Ауыл тұрғындары — қазақ халқының ұлт ретіндегі негізгі бөлігі. Ауыл қазақтарының тұрмыс-тіршілігі егжей-тегжейлі мақсатты түрде зерттелген емес. Кеңес үкіметі нық орнаған жылдардағы ауыл қазақтарының күнделікті өмірі арнайы зерттеуге негіз болмады.

Кеңес үкіметі жылдарындағы ауыл қазақтарының тұрмыс-тіршілігі — ескі мен жаңа қоғамаралық үдеріс, кеңес үкіметі құрылғаннан кейінгі нәтиже, жаңа қоғамға аяқ басқан жалғасты ұрпақ. Қатарынан бірнеше ірі өзгерістерді басынан өткерген заман адамдарының санасы, көңіл-күйі, мінез-құлқындағы өзгерістер және т.б. аса маңызды.

Бүгін кеңес жылдары орта буынды құраған азамат — ірі өзгерістердің көріпкелі. Қоғамаралық жалғастырушы, көп көрген адам. Күнделіктілік үшін маңызды ақпараттарды бере алатын тұлға. Маңыздысы дұрыс сұрақтар қойып санада бар мәліметтерді шығару. Күнделіктілік бойынша кәсіби біліктілікті барынша қолдану. Сонымен 60 пен 80 жас аралығындағы буын бірнеше кезеңдерді тікелей басынан өткermесе де өткен кезең мен жаңа, әрі тағы да бір жаңа кезеңге аяқ басқан азамат. Яғни, ол кеңес уақытына дейінгі және одан кейінгі екі жаңа қоғамның адамдары арасындағы жалғастырушы; ескі қазақ қоғамында өмір сүрген қазақ пен жаңа заман қазағын қатар көріп, тікелей араласу мүмкіндігіне ие болған. Қазіргі республикамыздың ауыл және қала қазақтарының алғашқы өкілдері, яғни маңызды зерттеу тобы.

Екіншіден, кеңес жылдарының ауыл қазақтары ұлттың сапалы бөлігі, яғни тілі, діні, әдет-ғұрып, салт-дәстүрі, мінез-құлқы таза қазақи тұрғыда сақталды, әрі қарай сақталуы, дамуы, өзгеруінде маңызды рөл ойнады. Ауыл қазақтарында ана тілінің, қазақы мәдениеттің жеңіл-желпі элементтерінің күнделікті өмірде болмаса да, санада сақталып, тіпті шама-шарқынша атқарылуы; қандай түрде, қалай іске асырылғаны, үкімет саясатына деген көңіл-күйі мен жасырын көзқарасы қаншалықты орын алғаны әлі күнге дейін көп қозғалмайды.

Ауыл қазақтарынан құрылған отбасыларының ұлт санына, тіліне, мәдениетіне, дініне, мінез-құлқына, деніне, дәстүрлі шаруашылығына бергені мол. Дегенмен, кеңес жылдарында ауыл жастарынан қалаға тартылған қазақтар қазіргі орыс тілді қазақтар бөлігін тудырды, бұл жеке мәселе. Қалаға тартылған ауыл жастары құрған отбасы тәрбиесінде үкімет саясатының мықтап, тез арада іске

асырылуы себептерін егжейлі зерттеу ұлттың әлсіз жақтарын көруге көмек береді. Ауыл қазақтары жастарынан қала тұрғындарына айналған (әсіресе солтүстік өңірлерде) бөлігінде қазақи отбасылық тәрбиенің ақсау себептері бүгінгі күннің басты салдары саналады, өз кезегінде, бұл кемшілікпен күресудің жолын табу, алдымен, сол уақыт қателіктерін зерттеумен байланысты.

Сонымен, кеңес жылдарындағы ауыл қазақтары қазіргі ұлттың бастапқы буыны саналатынын ескеріп, осы тұрғыдан жан-жақты зерттеу жүргізу көптеген сұрақтарға шешім береді. Сол заманның қатардағы ауыл қазағының санасында сақталған ақпараттар кеңес қоғамының ақтаңдақ тұстарын толықтырады. Кеңес саясатының ауыл қазақтарына ықпалын, себеп-салдарын ауыл күнделікті өмірінен хабардар болу арқылы тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Кеңес жылдарындағы қазақ тарихы біршама зерттелгенмен жекелеген қатардағы адамдардың пікірінен гөрі, арнайы зерттеулер мен мұрағат қорларында сақталған ресми құжаттар негізінде жазылды. Ауыл тынысы ауқымды оқиғалар мен өзгерістерді сипаттау тұрғысынан ірі оқиғалардың қатпарларында қалды.

Зерттеу әдістері. Күнделіктілік принципі бойынша, ең алдымен, тарихи оқиғалар ішіндегі жекелеген адамдардың тіршілігі бірінші орынға қойылады. Осы тұрғыдан ауыл қазақтарымен тікелей сұрақ-жауап диалогын орнату жұмысы бірінші орынға шығады. Дегенмен күнделіктілік тарихы дерекке, яғни біздің мысалымызда, ауыл өмірін баяндайтын еңбектерге ерекше қарайды, яғни маман осыған дейінгі деректер мәтінімен, мазмұнындағы ақпараттармен жұмыс жасаудан бас тартып, дерек мәтінін оқудың өзге түрін, яғни оның ішкі мағынасына бойлап, айтылмай қалған немесе қапаламда қалып қойған ойды анықтау жұмысын жүргізеді. Зерттеуші еңбек арқылы сол уақытқа, әлеуметтік топқа тән қоғамды құрастыру, сонымен қатар деректі жазушы авторлардың оқиғаны зерттеудегі ынтасын, оқиғаны түсінуіне қол жеткізуін анықтауды міндет қояды. Күнделіктілік тарихы мамандары өткенге қазы болудан бас тартып, дерек пен авторы арасында байланыс орнатуды жөн көрмейді. Мұның орнына дерекпен сұрақ-жауап диалог орнатып, диалог орнау мақсатында еңбекті жазған автор ойына келмеген сұрақтарды қойып, сол сұрақтарға жауап алуды мақсат тұтты.

Бұрын айтып кеткендей, ауызша тарих күнделіктілік бойынша отандық зерттеулерде елеулі орынға ие болды. Психологтар мен әлеуметтанушылар өңдеген автобиографиялық мәтіндермен жұмыс жүргізу әдістері тиімді болды. Сол әдістердің бірі сұрақ қоюшы жауап берушіден өзі және өмірі жөнінде жасырмай барлығын әңгімелеуді сұрайды, алынған ақпарат қосалқы мәліметтермен салыстырудан өтеді [1]. Аталмыш әдіс зерттеу объектісі үшін тиімді, мол ақпараттарға қол жеткізу мүмкіншілігімен ерекшеленуі мүмкін. Біздің мысалымызды зерттеу нысанына алынып отырған кеңес жылдарындағы ауыл тұрғындарымен сұхбаттасу үшін тіптен қолайлы.

Зерттеушілер үшін өткенді тікелей сол заман қатысушыларынан сұрауға мүмкіндік болмаған жағдайда қолда бар дәстүрлі деректермен, оның ішінде жеке адамдардың естеліктері, күнделіктері және хаттарымен жұмыс істеуге мәжбүр дейміз. Бірақ кеңес дәуірінде жеке адамның төңірегінде зерттеу жүргізу ешбір саланың құзыретінде ескерілмеді. Яғни жеке адаммен байланысқа апаратын салалар, соның ішінде күнделіктілік, микротарих, металдық тарих, тарихи антропология, әлеуметтік антропология; психология мен әлеуметтануды былай қойғанда, тіпті этнологияның өзі тарих үшін шектеулі деңгейде қызмет етті. Сәйкесінше бұл салалардың әдістері қолданыста болмады. Этнология неғұрлым ерте, орта ғасырлар, жаңа заман кезеңдері тарихы үшін қызмет етті.

Сондай-ақ күнделіктілік психологиялық әдістерді қолдану арқылы, дәстүрлі тарихи зерттеу нәтижелерімен салыстырғанда неғұрлым субъектіленген білімді қалыптастырады. Күнделіктілікті зерттеуші еңбегі өзге біреудің ой мен сөзін талдау арқылы шындыққа жету, оның эмоционалдық тілінің «аудармасы» саналады [2]. Кезекте күнделіктілік жекелеген адамдардың өмірі бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізетін мамандар саласымен пәнаралық байланысқа түседі. Зерттеуші этнографиялық және әлеуметтанулық әдістер қатарынан еңбек авторының жеке басын зерттеуге өңделген түрін жиі қолданады. Қандайда бір мәтінді жазған адам жөнінде ақпараттар өзге деректерден іздеу арқылы, оның сол уақыттағы жасы, отбасылық жағдайы, психологиялық көңіл-күйі анықталған. Әсіресе этнологиялық-әлеуметтанулық әдістер стенограммаларды талдаумен жиі іске асырылған, яғни, сол уақыттағы қатысушыларды фокус-топ ретінде алып [2], олардың белгілі бір жағдайға байланысты ынтасын анықтаған.

Кейбір адамдардың қуаныштары, қайғысы, арманы және үміті тарихи деректерде білімсіз айтылып, тіпті құпияланып ұсынылатын жағдайда кездеседі. Нағыз кеңес жылдарындағы қоғамдық ағым етегіндегі халықтың жасырын эмоционалдық кейпін еске түсіреді. Мұндай жағдайдан шығу үшін, осыған дейін қолданылған мәліметтерді, мысалы: мерзімдік басылымдарды, фотосуреттерді,

тұрмыстық заттарды (қандайда бір кішігірім ақпараттарға қол жеткізу мақсатында) басқа мағынада қайта талдау іске асырылған; сондай-ақ күнделікті тұрмыстағы мәдени өзгешеліктерді айқын көру мақсатында шетелдік бақылаушылардың ойында қалыптасқан пікірлерді де есепке алған, яғни өзгенің көзімен бағалау арқылы тұжырымдар жасау.

Дегенмен, тарихшының өзіндік микротарихылық ізденісін барлық жиналған мәліметтерді өзара байланыстырып, белгілі бір жүйеге келтіру жұмысы іске асырғанда ғана, кішігірім элементтерден маңызды сұрақтарға жауап алуға болады. Осы тұрғыдан тарих пен әлеуметтануаралық байланыс жиі байқалады. Тарихи тақырып әлеуметтанушының қолжетімді деректер мен әдістерді қолдану арқылы зерттеуді қажет етеді, бірақ мұндағы мәселе — тарихшының екі пәнаралық зерттеуді іске асыра алуында. Ауыл қазақтарынан бастау алатын тарихты алдымен осы сияқты әдістер арқылы зерттеудің өзі біраз мәселенің басын көтеріп шешілуіне жол салар еді.

Феноменологиялық бағыт өкілі Э.Гуссерль «адамның күнделікті тұрмысының» маңыздылығына көңіл бөлу, ол «өмірлі әлем» [3], немесе «әлем өмірі, тынысы» (А.Н.), дегендей, кеңес жылдарындағы үлкен әлемнің тынысын жекелеген бөлшектерді, соның ішінде кішігірім ауыл тынысын зерттеу арқылы көруге болады. А.Шютц өмір сүріп жатқан әлемді алдын ала ойластырылған қоғам ретінде қабылдаудан бас тартып, әлемді адамдардың өткенді сипаттау естеліктерінен, болашақты болжаудағы ойларынан, қандайда бір дүниелерге деген құштарлықтарынан, күдіктерінен, жекелеген оқиғаларға байланысты іс-әрекеттерінен [4] құрастыру арқылы бейнелеуді ұсынса; біз үшін қазақтың түптамыры орналасқан ауыл қазақтарын сол параметрлерге салып зерттеу маңызды (Шютц бойынша).

«Күнделіктілік ұғымы жөнінде» мақаласында Н.Элиас: «Күнделіктілік азды-көпті болмасын жеке дара құрылымдық ерекшелікке ие емес, бірақ белгілі бір әлеуметтік тап құрылымының құрамдас бөлігі болып табылады; бір ғана тапты жеке қарастыруға болмайды, сондай-ақ күнделіктілік бүкіл қоғамның билік құрылымының бөлігі» [5], деген. Сондай-ақ, Н.Элиас алғашқылардың бірі болып қоғам мен жекелеген адамдарды бір-бірінен айыруға болмайтын, күрделі, әрі үнемі өз-ара байланыс, өзгеріс үстіндегі құрамдас аспекті [6] ретінде қарастырушы. Н.Элиас бойынша, кеңес жылдарындағы саясат пен ауыл қазағы мінез-құлқындағы елеулі өзгерістерді өзара байланыста зерттеу тіптен пайдалы.

Кезекте жеке адам және оның төңірегінде өрбіген өмір, яғни өзін-өзі ұстауы, ынтасы, сезімі, ішкі толғанысы, сөйлеу мәнері, мәдениеті және т.б. әлеуметтік нормалар үдерісін қадағалау мақсатында күнделікті өмір мысалында қарастырылды. Осы саланы өрбітіп дамытқан франкфурттық мектеп өкілдері және американдық әлеуметтанушылар [7, 8] ойларын да ескеру маңызды. Тұтас қоғамды зерттеуден гөрі, нақты өмір жағдайындағы жеке адам толғаныстарын зерттеу неғұрлым өнімді, әрі шыншыл ақпараттарға қол жеткізетінін француз мәдениеттанушысы А.Лефевр өз жұмыстарында [9] жазған. Дегенмен, жекелеген адамдарды зерттеу үдерісі оның мінез-құлқындағы өзгерістерге әсер еткен факторларды анықтауда қоғам, билік, саясат, үкімет, дін және т.б. сияқты жаһанды ағымдарды тудыратын құрылымдармен байланысатынан ескерген жөн. Тағы да аталмыш зерттеу үшін аса пайдалы, зерттеу үдерісінде ескеру керек — ол теория.

Зерттеу мәселесі. Ауыл — қазақ халқының негізгі тұрғылықты мекені. Ауыл шаруашылығының негізгі түрі мал өсіру — қазақ халқының негізгі кәсібі. Қазақ халқының мекен еткен жерімен сол жерге бейімделуі: мал және жер шаруашылығын тудырды, кейін жайдары ұлт менталитетін қалыптастырды.

Ауыл қазағы — бүгінгі барлық қазақтардың негізі қайнар көзі, ең алғашқы нұсқасы. Ауыл қазағының мәдениеті: әдет-ғұрып, салт-дәстүрі — жалпы қазақтың ортақ қазынасы, өзге ұлттар алдындағы ерекшелігі, кескін-келбеті. Ауыл қазағымен пайда болып қалыптасқан тіл, сенім, мәдениет, шаруашылық, мінез-құлық өзіндік табиғи даму эволюциясын өткеріп қоймай, сыртқы факторлардың әсеріне ұшырап, кейбір ерекшеліктері жойылып немесе алғашқы нұсқасынан айырылды.

Қазіргі нұсқадаға қазақ ауылдарының пайда болып, құрылу хронологиясы Кеңес үкіметінің, одан бұрын патшалы Ресей империясының саясатында қарастырылды. Бұл ауылдар бұрынғы қазақ даласында аштық, жұт, соғыс жылдарында қаңырап қалған елді мекендерден алыс емес нүктелерде орналасты. Түптеп келгенде, зерттеу жұмыстары әрбір ауылдың белгілі қазақ руының жайлауы, не қыстауы болғанын анықтайды.

Бүгінге дейін қызмет етіп отырған ауылдардың құрылған уақыттан бергі хронологиясы әр түрлі көрсеткіштерді құрайды және әрбіреуінің жеке құрылу немесе қалыптасу тарихы бар. Әрқайсысының

Кеңес үкіметі жылдары атқарған қоғамдық-экономикалық қызметі мен даму үдерісіне қосқан үлесі құжаттарда тіркелген. Негізінен, қоғамдық-экономикалық маңызы — мал өсіру мен егіндік жерлерді игеру арқылы мемлекетке өнім беру. Ауыл аталған екі саланың даму төңірегінде қызмет етіп, жалпы үкіметтің дамып, көркеюі жолында үлкен механизмнің маңызды әрі кішігірім бөлігін құрады. Кішігірім ауыл тұрғындары негізінен механизаторлардан және сол ауылға қажет деген бірнеше мамандардың отбасыларынан құралды. Механизаторлардың негізгі жұмыс науқаны жылдың төрт маусымының үш маусымында атқарылды. Яғни, ұланғайыр егістік жерлерді игеру. Сонымен қатар кішігірім ауылдардың төңірегінде орналасқан фермалар үкіметтің мыңдаған бастан тұрған қой шаруашылығын атқарды.

Ауыл тұрғындарының күнделікті өмірі қалыпты айналымға түскен уақыттан жақсы тұрмыстық деңгейді көрсетті. Әр отбасының өз жеке меншігінде сауын сиыры, соятын қойы, мен қысқы соғымының көзі, яғни аздаған жылқысы, болды. Отбасылар негізінен көп балалы және көп туысты ағайындардан құралды. Бір ауылда екінші, үшінші, төртінші ұрпақтарды құрайтын отбасылар, жеке-жеке, жақын орналасып немесе сол ауыл ішінде немесе сол ауыл қарайтын аудан төңірегінде мекендеді. Әр отбасында көп дегенде он, он екі, аз дегенде бес, алты баладан құралған жекелеген ошақтар дамып, өрбіді. Балалар кішігірім ауылда 1–3, орта көлемдегі ауылда 1–9, біршама ірі ауылдарда 1–10 кластық ауыл мектептерінде білім алып, кейін жоғарғы, орта деңгейдегі оқу орындарына түсу мақсатымен қалалық орталықтарға жөнелтілді. Жоғары оқу орнына түсудің үкімет ұсынған бірнеше жолдары мен жеңілдіктері болды: жалпы орта, жоғарғы білім үкімет тарапынан тегін ұсынылып, ай сайын студенттік стипендия төленді. Сонымен қатар студенттің тұратын жері, оқу материалы, кәсіптік тәжірибесі мен диплом алғаннан кейінгі жұмыс орны үкіметпен қамтамасыз етілді. Негізінен ауылдық жерлерге жөнелтілді. Жұмыс қызметін атқару жерінен тұрғын үйі де біртіндеп үкіметпен қарастырылып шешілді. Бірақ ауыл жастарының көпшілігі өз ауылында қалуды жөн көрген сыңай танытты. Ауыл кәсібімен айналысу, әкесінің орнын басу немесе сол кәсіпті меңгеріп қызмет ету, үй тұрмысындағы шаруашылықты атқару, күнделікті малды бағу, қора-қопсы шаруашылығы және т.б. Дегенмен, ауыл жастарының ішінен суырылып шығып, өз қабілетіне қарай, әр түрлі салаларды білім тұрғысынан жетілдіру үшін арман қуып қалаға тартылғандары, негізінен, қазіргі қала қазақтарының алғашқылары саналады. Ауыл қазақтарынан шыққан әр түрлі маман иелері кездейсоқтықтан тым аулақ болды, әрқайсысы жоғары да айтып кеткендей, өз қабілетіне қарай мамандықтарды таңдап, шыңдады. Әркім қолынан келген саланы шыңдап, әрі қарай даму жолында еңбек етті.

Қоғамның қойған талабы, әсіресе жоо студенттеріне қойған сұраныстары тым жоғары әрі қатал болды. Ең жақсы қазақтардың Мәскеу оқуға мүмкіншіліктері болды, яғни, алтын алқаға бітірген мекепе оқушылары, қызыл диплом иегерлері. Осылай, бір жағынан, қала студенттерімен, екінші жағынан, Мәскеу жоо студенттері мен аспиранттарына айналған қазақ жастарынан орыс тілді қазақ контингентінің қалыптасу үдерісі басталды. Олар сол контингенттің бірінші тобы саналса, олардың балалары нағыз орыс тілді қазақтардың екінші әрі нағыз орыстанған бөлігі. Әрине, ауыл қазақ жастарының Кеңес үкіметі жылдары орыстануының себебі жалғыз бұл үдеріс болмаса да, негізі факторы. Сонымен қатар ауыл жастары қазақтарының орыстану үдерісі, негізінен, кеңес жылдарындағы қала өмірінен, оның ішінде Солтүстік, Орталық, Шығыс Қазақстанның облыстарындағы қалалық мекендерден бастау алды. Осы тұрғыдан оңтүстік мекендерде жағдай біршама қалыпты болған сыңай танытады. Мұның да себептерін мен қыр-сырын күнделіктілік тұрғысынан анықтау маңызды әрі мүмкін, яғни, оңтүстік облыстар қазақтарының мінез-құлқындағы ерекшеліктер, оның жағымды жақтары мен оған әсер еткен факторларды, немесе орыстану саясатының ықпалының қаншалықты қолжетімді болғанын және т.б.

Кішігірім ауыл бір қабатты жер үйлерден тұрды. Әкімшілік құрылым: ауыл басшысынан және оның тобынан тұрды. Сонымен қатар пошта, медициналық пункт, дүкен, ауыл клубы, мектеп, кітапхана мекемелері жеке-жеке шоғырланды. Кеңес үкіметі жылдары бұндай ауылды отделение деп атаған. Яғни белгілі бір совхоздың 3–4 отделениесі аз деген де 40, көп дегенде 100-ден астам үйден тұрды. Әрбір ауыл қазақи мағыналы немесе Кеңес үкіметінің желеулеріне сәйкес ресми атауларымен аталды. Үйлер кешені негізінен екі отбасына арналған қосылған екі пәтерлі үйлерден тұрды. Бұл үйлерді совхоздың үйі деп атады. Ауыл үйлері тегіс пеш жүйесі арқылы, көмір жағып жылытылып, құдық суымен қамтамасыз етілді. Жарық жүйесімен қамтамасыз етілген. Тағам дайындау үшін пеш пен газ балондары қолданылған. Бұл әлі күнге дейінгі жалпы тұрмыстық жағдайдың көрінісі.

Ауыл өмірінің күнделікті тыныс-тіршілігі баяу жүрді, әрбір қызмет асқан байыппен атқарылды. Ауыл өмірінің күнделікті тіршілігі таңғы сағат 6–7 жетілерде, сауын сиырын байлап сауудан, жаз уақытынды жылқыны байлау, қойды өріске айдау, ал сағат 9-ға қарай, қандайда бір жауапты қызметте болсаң, жұмыс орнына барумен жалғасты. Жұмыс сағаты, әдеттегідей, сағат 9-да басталып, кешкі сағат 6-да аяқталды. Ал ауыл ер адамдары тегісі техникасына отырып, егістік жерлерді игеру науқанына жол тартты. Егістік жерлер ауыл маңынан бірнеше шақырым жерлерде, жазық далалы аймақты қамтиды. Егістік жерлер көлемі бірнеше шақырым далалық алқапты құрады. Негізінен мал шөбі, жемі және астық науқынымен айналысты. Егістік жерлермен айналысуға қажетті техника мен отын толықтай үкіметпен қамтамасыз етілді, шаруашылық қажеттіліктермен және одан түскен өнімнің көлемімен ауыл әкімшілігі, яғни, управляющий және оның төңірегіндегі, агроном, инженер, бухгалтерлер айналысты. Сонымен қатар жұмыскерлердің жалақысының уақытымен берілуі де үкіметпен, тиісті әрі уақытымен жүрді. Жұмыскердің жалақысы күнделікті тіршілігіне жетіп, үкімет қассасында жинауға да мүмкіндік берді.

Осы сияқты ауыл қазақтарының тұрмыс-тіршілігі кәдімгі қазақи қарым-қатынастан тұрды. Ауыл қазақтары қазақ тілінде сөйледі, қазақ тілінде оқыды, тіпті орыс тілін білмеуі де мүмкін еді. Бірінші орында туыстық қатынас тұрды. Әрбір отбасы мүшесі өзінің туыстарын аз уақыт өлшеммен өлшеген күннің өзінде жеке-жеке отбасыларына айналып кеткенге дейін тығыз қарым-қатынастық жағдайды сақтады. Ал әке-шешелеріне, ата-әжелеріне деген құрмет бірінші орында тұрды.

Кеңес үкіметімен құрылған ауылдардың қоғамдық бағыты мен принциптері белгілі, дегенмен өткен кезеңнен бері келе жатқан қария, яғни сол қоғамның 70–90 жастағы ауыл тұрғыны таза қазақи буыны. Әрбір қарияның сол қоғамға келіп жету тарихы әр қилы. 70–80 жылдары өмір сүрген 80–90 жастағы ер адам, қария әрбір ауылда саусақпен санап аларлықтай аз еді. Көпшілігі кеңес үкіметінің құрылу жылдарында әр түрлі оқиғалар барысында қаза болды. 80-жылдары өмір сүрген, 80-нен асқан қарияның айтары жоқ еді. Ал осы жастағы жалғыз, жесір қалған әжелер әр отбасының ұйтқысы болды. Тіпті бір үйде екі қария әженің болуы да жиі ұшырасты. Біреуі сол үйдің отағасының, екіншісі әйелдің анасы немесе екеуі ағайынды болып келетін. Сонымен ауыл қазақтарының жастық категориясын орта көрсеткішпен жүйелеп шығаратын болсақ, ең қариясы 1–категория: 70–90, орта жастағысы 2–категория: 40–60, жастар 3–категория: 20–30, балалар 4–категория: 0–16 деп қарастырсақ, бірінші категория аралығындағы қазақтардың ең қариясы ХХ ғасырдың 20–30-жылдығындағы 30 жастағы, Ұлы Отан соғысы (ҰОс) жылдарындағы 40-тан асқан азамат. Шын мәнісінде мұндай ер адамдар біз қарастырып отырған уақытта саны жағынан тым аз ұшырасты. Дегенмен, көзі тірілерінің әрқайсысының өз тарихы болды. Кеңес қоғамы үшін олар негізінен ҰОс ардагерлері саналды, осы тұрғыдан құрмет тұтты, әлі де қадірлі. Бұл адамдар ҰОс дейінгі тарихтың куәгерлері болғанын ескерсек, әрқайсысының сол уақытта басынан өткерген өз шежіресі жабық тақырып. Қилы заманның ащы-даты сүйегіне дақ қалдырған ер азамат үшін өткен тарихты тарқату мүмкін болмады. Дегенмен отбасы ошақ қасы отырып әжелердің басынан өткен қилы әңгімесін тыңдаған ұрпақтың сол немерелердің өзі бүгін 40–60 жас аралығындағы қазақтар. Әжелер әңгімесінің желісімен 20–70 жж. аралығындағы Кеңес үкіметі тарихын жаңаша құрастыру күнделіктілік тарихы құзыреттілігінде. Мәселен, 20–30 жж. ауыл қазақтарының бірнеше қасіретті төңкерістерді бастан өткергеннен кейінгі босқындарға айналу уақытындағы тарихы, яғни тірі қалғандардың мекені, тұрақ еткен жерлері, киген киімі, ішкен тағамы, бір сөзбен айтқанда, күнделікті өмірі қалай жүргені басы ашық кезеңдер тарихы. Төңкеріс ошақтарынан алыс шоғырланған мекендердегі қазақтарының тұрмыс-тіршілігі мүлдем тыс қалған тарих. Осы ақтаңдақтардың барлығы дала қазақтарының санасында сақталып, олармен бірге 70–80 жж. тыныш заманға келіп жетті. Кеңес жылдарындағы білім, ғылым, талаптары ең жоғарғы, әрі сапалы саналды, мұның нәтижесі шебер мамандардың өндіріліп шығуы. Қазақ жастарынан да тамаша мамандар, соның ішінде тарихшылар білім алып, қызмет етті. Қоғам талабына бағыныштылық, жазылған еңбектер мен жүргізілген зерттеулердің мұқият тексерістен өтуімен жарыққа шықты. Әр қазақ тарихшысы нені жазуға болмайтынын нақты білді. Қоғам талабына сәйкес білім алған адамның тәжірибесі мен біліктілігі тау, жер қопаруға, жетік дәрігер, инженер және т.б. болуға аударылды. Сондай-ақ қазақ үшін бір мезет тыныштық қажет болған сынай танытты.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Деятко И.* Модели объяснения и логика социологического исследования. — М., 1976. — С. 93.
- 2 *Пушкарева Н.Л.* История повседневности» как направление исторических исследований. — [ЭР]. Режим доступа: www.perspektivy.info/.../istorija_povsednevnosti (дата обращения 13.06.2014).
- 3 *Мотрошилова Н.В.* Принципы и противоречия феноменологической философии. — М.: Высш. шк., 1968. — 128 с.
- 4 *Ионин Л.Г.* Понимающая социология. Историко-критический анализ. — М.: Наука, 1979. — С. 116.
- 5 *Калинина О.С.* Повседневная жизнь немецкого крестьянства: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Саратов, 2012. — С. 24.
- 6 *Осипов Г.В., Митина С.М.* Конфронтация социологических идей / Отв. ред. Г.В.Осипов. История социологии в Западной Европе и США. — М.: Норма, 2001. — С. 522.
- 7 *Маркузе Г.* Одномерный человек. — М.: Reft-book, 1994. — 368 с.; *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. — М.: Медиум, 1995. — 323 с.
- 8 *Гарфинкель Г.* Исследования по этнометодологии. (Мастера социологии). — СПб.: Питер, 2007. — 335 с.
- 9 *Lefèbvre H.* *Everyday Life in the Modern World.* — London: The Penguin Press, 1971.

А.Н.Муканова

История повседневности

Автор поставил целью исследовать повседневную жизнь казахов отдаленных аулов на протяжении нескольких поколений — с конца 60^х по начало 80^х годов прошлого столетия, что стало возможным благодаря воспоминаниям жителей аулов. Автор знакомит читателя с природно-климатическими условиями, земледелием, скотоводством, социальными структурами, политикой власти, а также показывает мировосприятие, отношение к браку, семье, работе, отдыху и т.д. Автор в последующем, ставит задачу реконструировать восприятие жителями аулов разных возрастов их религиозных верований, фольклора, традиций и т.д.

A.N.Mukanova

History of Everyday Life

The author aims to explore the daily life of the Kazakhs in remote villages stretch of several generations since the late 60 and early 80s of the last century. As the author emphasizes that the study was possible thanks to preserved the memory of the inhabitants of the villages and it enables the historian to «see» life in all its details. The author acquaints the reader with the situation: natural-climatic conditions, farming, animal husbandry, social structures, politics of power; behavior, perception, marriage, work, leisure, care, communication, etc. The author subsequently, seeks to reconstruct the perception of residents of villages of different ages of their religious beliefs, folklore, traditions and so on.

References

- 1 *Deviatko I.* *Models explanation and logic of sociological research*, Moscow, 1976, p. 93.
- 2 *Pushkareva N.L.* *The history of everyday life as the direction of historical research*, www.perspektivy.info/.../istorija_povsednevnosti (date of 13.06.2014).
- 3 *Motroshilova N.V.* *Principles and contradictions of phenomenological philosophy*, Moscow: Vysshaya shkola, 1968, 128 p.
- 4 *Ionin L.G.* *Interpretive sociology: Historical-critical analysis*, Moscow: Nauka, 1979, p. 116.
- 5 *Kalinina O.S.* *The daily life of the German peasantry*: Abstract of dissertation for the degree of candidate of historical sciences, Saratov, 2012, p. 24.
- 6 *Osipov G.V., Mitina S.M.* *The confrontation of sociological ideas* / Ed. G.V.Osipov. History of Sociology in Western Europe and the United States, Moscow: Norma, 2001, p. 522.
- 7 *Marcuse G.* *Dimensional Man*, Moscow: Reft-book, 1994, 368 p.; *Berger P., Lukman T.* *The Social Construction of Reality*, Moscow: Medium, 1995, 323 p.
- 8 *Garfinkel G.* *Studies on ethnomethodology (Master of Sociology)*, Saint-Petersburg: Peter, 2007, 335 p.
- 9 *Lefèbvre H.* *Everyday Life in the Modern World*, London: The Penguin Press, 1971.

G.T.Yedgina

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: vastfak1999@mail.ru)*

Islam and Its Sacred Book Origin

Over the past decade, Kazakhstan's public life has undergone great changes in the public consciousness there is a new life, revived the great traditions, reflecting in particular the spiritual world. Since then, Kazakhstan became a sovereign state and Islamic culture has a very important place in public life. In the context of globalization, the establishment of harmonious relations between different nations, ethnic groups and religious confessions, preserving the unity and confrontation expansive external influences, problems of careful attitude to national, ethnic, and human spiritual values are the actual problem, and Islamic culture plays an irreplaceable role in its solution.

Key words: Islam, culture, loanwords, religion, language, Kazakh, Arabic, Koran, Kazakhstan, history.

After The Republic of Kazakhstan has got its independence we can observe intensive revival of the national culture and traditional religion as well as increasing of religiousness level of the population. So, studying of the Islamic development in our country is necessary nowadays, because it may help to comprehend specific character of social, political, historical and cultural features. The Koran is unique, it is the first written literary monument of the rise of Islam period and a code of moral, religious, civil, political and legal regulations.

At the beginning of 8-th century Islam became the prevailing religion in our region due to its monotheism ideas. Since that time we can notice the development and prosperity of the Moslem Arabic culture which has influenced the social, economic, political and cultural life in Central Asia and Southern Kazakhstan. After Islam had been declared a new state religion, the Arabic language, script and literature became an integral part of the culture, and it is no doubt that the culture of local population was enriched greatly after the Arabic invasion [1].

It is obvious that the chosen theme of the research is inexhaustible. A great number of scientists may spend a lot of their time and efforts, studying the sacral Koranic texts and their influence on the world cultures.

The Koran is the central religious text of Islam, which Moslems believe to be a revelation from God. Its scriptural status among a world-spanning religious community, and its major place within world literature generally, has led to a great deal of secondary literature on the Koran.

Although there are approximately twice as many Christians as Moslems in the world it can safely be said that the Koran is the most widely read book ever written. For, besides its use in worship, it is the textbook from which practically every young Moslem learns to read Arabic. The Arabic language today is the medium of daily expression for some eighty million people. For many centuries in the Middle Ages it was the language of learning, culture and progressive thought throughout the civilized world. Between the ninth and twelfth centuries more works-philosophical, medical, historical, religious, astronomical, geographical-were produced through the medium of Arabic than through any other one. The vocabularies of European languages still bear marks of its influence. Its alphabet is, next to the Latin, the most widely used system in the world.

The Koran influences different parts of Moslems' everyday life, its sacral texts show us the specific features and originality of the Moslem culture, its moral, ethic and aesthetic values are of great importance for the world culture.

The Koran is the world culture monument and is of great value of art. It gives consideration to different matters of our life, such as morals, good and evil aspect, person and his meaning of life, social relations. Under these reasons studying of the Koranic texts and their influence on our culture is urgent nowadays and is of great importance.

Materials and methods. In previous scientific works an emphasis was made on the main ideas, content, significance and importance of the Koran in the historic and cultural process.

Theological and doctrinal works try to show us the content and meaning of the sacred texts. They are very important and give a big amount of valuable information. In theological and doctrinal works the Koran

is regarded as the revealed truth of God. Moslem theological concept of God, world and person is reflected in the classical works of Moslem theologians. Ibn al-Arabi's research works are of great interest for our scientific investigation. In his works Ibn al-Arabi tries to grasp the meaning of the Koran and investigates on God and person relations.

The sacral Koranic texts were also studied in atheistic ways. Such irreligious criticism is applied to it only as to religious texts, the fact that the Koran is an invaluable monument of world culture is indisputable. In his work L. Klimovich noticed that in the Koran «nothing is said about a person as a summit of creation, gradual life development on the Earth, its biosphere and all the more its noosphere» [2].

M. B. Piotrovskiy investigates the sacred texts with the help of scientific and historical methods using archaeological, historical and philological information, he analyses the Koranic stories. Scientists' attitude to the Koran is as to the monument of antiquity which shows the concrete stage of historical and cultural development. I. Goltsier was the first who had made an attempt to compare and analyse social morality and psychology in the pre-Islamic poetry and Koranic texts. In his works M. B. Piotrovskiy investigates the place of the Koranic stories in the Koranic precepts and their connections with the Arabian culture. The scientist analyses the origin of the Koranic stories and legends and concentrates his attention on the special features of their composition and ideas. His attempt to reconstruct the cultural and spiritual background of the Islamic origin period is of great importance [3].

In E. A. Rezvan research works we can see the historical stages of the Koranic studies in Europe as well as investigations and comprehension of the sacred texts. We can use two ways in studying the Koran: Islamic and non-Islamic. In the early Latin translations of the Book we can find only retelling of the text in order to show the Moslem unfoundedness to have a sacred script.

The Koran was translated into Greek, German, French and other European languages.

In Russia the first attempt to translate the Book was made under the order of Peter the Great, and in 1716 the first translation of the Koran from French into Russian was made by unknown translator. The earliest translation into Russian is a collection of different Koranic fragments intended for Moslems swearing in [4].

During subsequent centuries the Koran was translated from Arabic. The first attempt of such translation was made by D. N. Boguslavskiy, the auditor of St. Petersburg state university. His translation is notable for its accuracy and outstanding literary quality. But D. N. Boguslavskiy refused to publish his translation. In 1878 the translation of the Koran by G. S. Sablukov was printed [5].

According to T. A. Shumovskiy (Doctor of History) there are a lot of inaccuracies and even mistakes in Boguslavskiy work. Essentially he tried to show how the Koran was comprehended within the later Moslem circles especially Turkish. Sablukov's translation of the Koran was republished many times. It was regarded as the main and best translation up to 1961. Nowadays it is considered to be outdated.

In the 60-s of the 20-th century a new translation appeared. It was made by I. U. Krachkovskiy, famous Russian academician. This work had been planned to be published but later was rejected owing to the ideology of that time. In spite of this Krachkovskiy's work was published in 1963, in 35 years after his death. A. A. Dolinina in her book, devoted to the life of Krachkovskiy, describes his work thus: « Krachkovskiy took his work most seriously, he learned his European predecessors' works very attentively making a lot of notes, he tried to avoid their typical mistakes». The translation of the Koran made by I. U. Krachkovskiy is one of the most significant Russian Islamic studies achievements.

According to Shumovskiy, there are many mistakes in the translation made by Krachkovskiy but it is not his fault because this published work was only a draft notes made in the course of his preparation to lessons and lectures.

In the 90-s of the 20-th century M. -N. Osmanov presented his translation based on the Moslem tradition. A little later poetic translation by T. A. Shumovskiy appeared. In this work the author tried to show and explain every idea of the Koran thoroughly, distinctly and in details.

At the end of 90-s «literal and notional translation» of the Book was published. It was made by Valeriya Porohova. She had finished her work by 1991, and after that during 6 years this translation had been thoroughly analysing in Research Islamic Academy al-Azhar (Cairo, Egypt), and only in 1997 it was decided to approve the translation.

Scientific study of the Koran continues and the main object of the Koranic studies is to prepare exact and accurate Academy translation of the Book with comprehensive commentary and reference material.

Methodological basis of the work is determined by the objects. During studying and analyzing the material we used historical and cultural method in order to explore the specific character of the sacred texts as

aspect of cultural world outlook. In order to show characteristic features of the Islamic culture formation and development we used diachronic method and hermeneutical one to show notional values of the sacral texts.

This work is based on different kinds of material, namely the Koran itself, pre-Islamic and early Islamic poetry, works of medieval and contemporary Moslem writers, historical records, manuscripts of Oriental and European writers as well as a great number of research works. In most cases these materials were collected in St.Petersburg's libraries.

According to the ethnic origin, the Arabic tribes in pre-Islamic Arabia were divided into South Arabian (or Yemeni, kahtan and kahlan group) and North Arabian (mudar and rabi'a group); these tribes in turn were divided into sub-tribes and clans; many South Arabian tribes migrated to the north areas. At the beginning of the 7-th century the majority of the North Arabian tribes remained nomads, they were breeding camels (camels were of great importance in caravan transport and camel cavalry), goats and sheep; horses were very expensive and therefore in a small number. Agriculture in North Arabia was of oasis type; barley, date palms, grapes and fruit trees were cultivated. Pastures were in community (clan) possession, while cattle, slaves and plots were in individual possession. There was property inequality within tribe and clan divisions.

Religious beliefs of pre-Islamic Arabs can be called as henotheism. Each tribe had its own cult, deity in the form of stone or wooden idol. These patron deities as well as the Arabian tribes competed and were at war with each other. Such beliefs were sound and strong in the minds of the Arabs. Probably the origin of such beliefs goes back to the ancient totemic views. Totem ancestor of a tribe, in the shape of an animal, turned into patron deity. This supposition may be argues thus: first of all, some ancient Arabian deities are represented in the shape of animals and birds; secondly, the name of a tribe could be connected with its totem. In any case, polytheism was the main ideological hindrance from tribes consolidation into single Arabic nationality [6].

At the beginning of the 7-th century Islam was born and its followers were forced to defend their new religion.

The necessity of the Koran formation appeared after the death of Muhammad. Under caliph's order such a canonical text was composed, however, several centuries had past before it turned into the only existing official version.

In the course of the Arabic conquests the number of Moslems had been increasing greatly due to the large quantity of conquered countries population. At that time the new religion of Islam became an inseparable part of the European culture and history. At the same time we can see the Christian authors' lively interest to the Book as to the main source of information about the new religion. Thus, the Koran was translated into several European languages [7].

The Koran is the word of Allah. It contains the final revelation, and is «uncreatable». A Koranic quotation is always introduced with «saith Allah». In its phonetic and graphic reproduction and in its linguistic form the Koran is identical and coeternal with a heavenly archetype. Of all miracles it is the greatest: all men and jinn in collaboration could not produce its like.

In its angelology Islam gives the foremost place to Gabriel, the bearer of revelation, who is also «the spirit of holiness» and «the faithful spirit». As a messenger of the supreme deity he corresponds to the Herms of Greek mythology.

Sin can be either moral or ceremonial. The worst and only unpardonable sin is shirk, joining or associating other gods with the one true God. Ascribing plurality to the Deity seemed most detestable to Muhammad, and in the Medinese surahs the polytheists are continually threatened with the last judgment. In Muhammad's mind «the people of the book», the Scripturaries, i.e. the Christians and Jews, were probably not included among the polytheists, though some commentators would hold a different view.

The most impressive parts of the Koran deal with the future life. The reality of future life is emphasized by the recurrent references to «the day of judgment», «the day of resurrection», «the day», «the hour» and «the inevitable». Future life as depicted in the Koran, with its bodily pains and physical pleasures, implies the resurrection of the body.

The acts of worship or religious duties of the Moslem centre on the so-called five pillars of Islam.

Islamic values actualization gives hope to many people and attracts them to its ideas. Nowadays Moslem population of this region is provided with religious freedom and political independence after a centenarian life under materialistic and atheistic ideology.

In Kazakhstan the traditional Islamic religion is widely spread, and the number of its followers continues to increase. Islamic values help us to choose the right direction in social development and help in individual and spiritual formation. During a short period of time, due to the help of the State and foreign spon-

sors many mosques and medreses were built in our country. This fact shows us the increasing influence of Islam on our life. More and more Moslems go to Mecca every year to make hajj. Our relations with Moslems all over the world strengthen year after year, international conferences are held and many social programs are carried out [8].

Taking into consideration aforesaid, we may mention that a new Islamic world is in the process of formation not only in Kazakhstan but in many parts of the world.

During the last decade the social life of our population has changed greatly. A new way of life has appeared in social consciousness, our great traditions were restored. Kazakhstan became an independent and sovereign state, since that time the Islamic culture is very important in social life of our population. This fact shows us the development of a new way of life.

Under the conditions of globalization the Islamic culture plays significant and indispensable role in the solution to the present-day actual problem which is: to establish harmonious relations between different nations and religious confessions; to preserve the unity of our population; to resist effusive foreign influence; to restore and preserve our national and moral, spiritual values.

Nowadays the Islamic culture and religion penetrate every sphere of our social life and take very important part in nations' approaching to each other. It is worth mentioning that, first of all, the moral values of Islam are of great importance for the whole mankind, they help to preserve our national merits and special features, give an opportunity to form a civil society as well as to determine constructive role of our nation. Secondly, the Islamic culture helps to strengthen the relations with other social and cultural aspects, it guides in a right way. Thirdly, the population of Kazakhstan accepted the Islamic values, clear and moral human relations, spiritual heritage and try to accept them entirely. Therefore, the Islamic religion and culture contain humanitarian principles and values. Under the new spiritual, psychological and geopolitical conditions of globalization Kazakhstan found itself in the very centre of these phenomena. The Islamic religion help us to resist any negative influence, to take difficulties and to overcome them proudly and constantly; all these make the Islamic culture more important for us [9].

Intellectual faculty level of believers is more than that of non-believers, they feel more comfortable in spiritual and psychological aspects, their activity level increases, spiritual world of believers is more intellectually developed and enriched. Religion and religious culture contain spiritual values, give the mankind an opportunity of intellectual development and form favourable conditions to feel healthy in social and psychological aspects. The Islamic religion and its culture help to resist any difficulty and strengthen the will. The Islamic culture form favourable conditions for further development of human ideals, customs and traditions, national spiritual merits, patriotism sense formation, as well as love to the Motherland and nation.

The main thing in Moslem's life is to believe in God and to preserve the Islamic culture. So, the special feature of Islam and its cultural values consists in regarding intellect, morality and spirituality as different parts of one thing. Due to the Islamic culture a person is provided an opportunity to know him- or herself, to be on friendly terms with the others, to feel happy and live in harmony, to play an important role as a cultural and moral system.

Islamic influence on person's spiritual development, upbringing and education was studied in context of spiritual and religious culture with the use of spiritual and moral experience.

Strong and healthy society strengthens family and wedlock institution, try to form and preserve national and spiritual values of its people.

The Islamic culture is an integral part of human spiritual maturity development. In the work we mention the great importance of its morality, the Islamic culture is regarded as a single system determining the main direction of social changes in personality formation.

Therefore, the Islamic culture enriches person's inner world, forms its development and ensures person's social, moral and psychological health. Islam possesses universal moral values which help to solve fundamental problems under the conditions of globalization.

The connection between the nation history and its language, as the most important means of human communication is obvious and indisputable. Different nations may have connections and relations with each other due to the language. As a result of such connection and relation, words and elements of one language penetrate into the other. This phenomenon is not a negative and defective feature, on the contrary, it is one of the ways of vocabulary enrichment and development.

In modern Kazakh words of Arabic origin take special part in quantity and vocabulary significance aspects. Arabic influence on Kazakh began with the Arabic conquests. At that time Arabic words began to

penetrate into Kazakh. Arabic words entered into Kazakh lexical structure and vocabulary, so today it is difficult to determine words origin [10].

Arabic loanwords were studied partially, however there is no special research work on this phenomenon.

Arabic influence on Kazakh is of great interest in the light of linguistic connections and relations studies. Basically, such influence is reflected on vocabulary. Kazakh lexical amount is the result of long and complex cultural and historical process. The Kazakh language contains a lot of vernacular words as well as a great number of lexical units of Arabic origin. Not all words which were borrowed from the Arabic language have come in the Kazakh language, but there are such words which have become radical and have given a basis for formation of new words such as: authority, economy, post, mind, god, force, power, news, animal, dispute. During the use the most part of the words which have come from Arabic assimilated to structure of the Kazakh language. Many words gradually assimilated in and language to enter into structure in general use of lexicon and they actually stopped to perceive as foreign ones.

In this work we tried to combine the following themes: analysis of the main Islamic principles; exposure of moral and ethical principles of the Koran which help to elevate human spirituality; investigation of aesthetic values of the Koran; analysis of the main methods of studying the Koran; investigation of specific features of Islam development in Kazakhstan; studying of the Koranic texts and their influence on the Kazakh language and culture. We hope that this method will help us to see and understand above-listed tasks as well as the literal monument itself and it is impossible to overestimate its enormously important influence on the world civilization.

Research materials can be useful for working out the educational guidance, special courses and methodical recommendations as support to teachers and students of educational institutions in the field of history and philology. They can be also used at the staff training for the foreign policy organizations and foreign establishments of Kazakhstan.

References

- 1 *Петрушевский И.П.* Ислам в Иране в VII–XV вв. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1966. — 400 с.
- 2 *Климович Л.И.* Книга о Коране. — М.: Изд-во полит. лит., 1986. — 172 с.
- 3 *Резван Е.А.* Коран и его мир. — СПб.: Петербургское востоковедение, 2001. — 608 с.
- 4 *Еремеев Д.Е.* Ислам: образ жизни и стиль мышления. — М.: Политиздат, 1990. — 288 с.
- 5 *Массэ А.* Ислам: Очерк истории / Пер. с фр. — 3-е изд. — М.: Наука, 1982. — 191 с.
- 6 *Мең Адам.* Мусульманский Ренессанс. — М.: Изд-во «ВиМ», 1996. — 544 с.
- 7 *Philip K.Hitti.* The Arabs. — London: MacMillan, 1960. — 211 p.
- 8 *Нурғалиева А.М.* Очерки по истории ислама в Казахстане. — Алматы: Дайк-Пресс, 2005. — 224 с.
- 9 *Султанғалиева А.К.* Ислам в Казахстане: история, этничность и общество. — Алматы: Казахстанский ин-т стратегических исследований при Президенте РК, 1998. — 188 с.
- 10 *Орынбеков М.С.* Предфилософия протоказахов. — Алматы: Олке, 1994. — 207 с.

Г.Т.Едгина

Исламның және оның қасиетті кітабінің пайда болуы

Соңғы он жылда Қазақстанның қоғамдық өмірінде үлкен өзгерістер орын алды, қоғамдық санада жана өмір ағымы пайда болды, ерекше рухани дүниені айрықша көрсететін ұлы салт-дәстүрлер жанданды. Қазақстан егеменді мемлекет болған кезден бастап ислам мәдениеті қоғамдық өмірде өте маңызды орынға ие. Қазіргі жаһандану жағдайында түрлі ұлттар, этностар мен діни конфессиялар арасындағы үйлесімді қарым-қатынас орнату, бірлік пен ынтымақтастықты сақтай отырып, экспансиялық сыртқы ықпалға қарсы тұра алу, ұлттық, этникалық және адамзаттың құнды рухани қазынасына ұқыпты қарай білу өзекті мәселелердің бірі болып табылуда. Және оның шешімінде ислам мәдениеті маңызды рөл атқаруда.

Г.Т.Едгина

Происхождение ислама и его священной книги

В статье отмечено, что за последнее десятилетие в общественной жизни Казахстана произошли большие изменения: в общественном сознании возникло новое течение жизни, возродились великие традиции, отражающие в себе особый духовный мир. С приобретением независимости исламская культура стала занимать очень важное место в общественной жизни. Показано, что в условиях глобализации установление гармоничных взаимоотношений между различными нациями, этносами и религиозными конфессиями, сохранение единства и противостояние экспансивным внешним влияниям, проблемы бережного отношения к национальным, этническим и человеческим духовным ценностям — актуальные проблемы и в их решении исламская культура играет незаменимую роль.

References

- 1 Petrushevsky I.P. *Islam in Iran in VII-XV centuries*, Leningrad: Leningrad University publishing house, 1966, 400 p.
- 2 Klimovich L.I. *The Book of the Koran*, Moscow: Political literature publishing house, 1986, 172 p.
- 3 Rezvan E.A. *The Qur'an and its world*, Saint-Petersburg: Petersburg Oriental Studies, 2001, 608 p.
- 4 Eremeev D.E. *Islam: a way of life and way of thinking*, Moscow: Politizdat, 1990, 288 p.
- 5 Masse A. *Islam: history* / Translated from French. The 3-d Issue, Moscow: Nauka, 1982, 191 p.
- 6 Metz Adam. *Muslim Renaissance*, Moscow: Publishing House «ViM», 1996, 544 p.
- 7 Philip K.Hitti. *The Arabs*, London: MacMillan, 1960, 211 p.
- 8 Nurgaliyeva A.M. *Essays on the history of Islam in Kazakhstan*, Almaty: Dyke Press, 2005, 224 p.
- 9 Sultangaliyeva A.K. *Islam in Kazakhstan: history, ethnicity and society*, Almaty: Kazakhstan Institute for strategic studies under the President of Kazakhstan, 1998, 188 p.
- 10 Orynbekov M.S. *Predfilosofy of protokazakhs*, Almaty: Publishing house «Olke», 1994, 207 p.

UDC 903.14 (574)

A.R.Gataulin

Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: gataulin.89@mail.ru)

About the problem of clan and communal organization in the societies of Kazakhstan in the Bronze Age

One of the most difficult problems of the Kazakhstan Bronze Age archeology is the reconstruction of the ancient society. The study of the clan as the basis of the social organization of the population is the important part of this problem. In the article the problem is discussed as to the typology of the clan and community, their essential features and evolution during all stages of the Bronze Age in the Kazakhstan region. Succession in the development of these social institutions in the different archaeological cultures is observed. The analysis of the key socially significant archaeological markers was made on the basis of settlements and funerary complexes. The author of the article proves the thesis as to predominantly matriarchal system of the social connections within clan and community of the Kazakhstan Bronze Age. Also the question is raised as to the existence of the special social unit such as clans of professional metallurgists.

Key words: Andronovo cultural-history community, archeology, Bronze Age, clan, matriarchat, society, patriarchy, neighbor-clan community, social reconstruction, ethno-potestarian groups.

The clan organization is an indispensable institute of a traditional society. Clan is one of the most ancient forms of human society organization as important social and domestic collective. Clan is «a group of people which trace back their origin to a common ancestor — clan founder or clan progenitor — using one lineage (maternal or paternal). The progenitor is not necessarily a human it also can be a mythological hero,

deity, even an animal. In the last case the progenitor is the totem of clan. Lineage and clan is the two basic forms of clan organization» [1; 36–45].

Lineage is «the most common form of clan union organization in the complex non-state (as well as in archaic state) societies which have paternal or maternal filiation based on genealogical principle. All lineage members can trace back their genealogical links to one another which lead to a real ancestor» [2]. There are maternal and paternal lineages, small and big, maximal and minimal. Often they are exogamous» [1; 36–45].

Clan — «1. Clan community (initially of the Celtic peoples). 2. (figurative) Closed group of people united by kinship or business interests etc.» [3].

Undoubtedly in the Bronze Age, during great economical changes which lead to significant social, cultural and perhaps ethnic changes in the process of collectivization of migrations and conflicts for the resources, the movement and mixtures of many clan collectives also took place. The consequence of it was unavoidable replacement of blood-kinship links by genealogical links.

Ethno-potestarian unit which united big family collectives in the Bronze Age was a community corresponding to clan (or genealogical) structure. «Family community was productive collective and collective labor presupposed collective property. As the time went by, especially in the period of Late Bronze Age, some family communities which gained strength were striving more and more to isolate themselves and it led to appearance of family property» [4; 124]. During all period of the region Bronze Age we witness the process of gradual property acquisition, strengthening of proprietary inequality and clan decomposition which is especially good pronounced on the late stage of the Bronze Age. This circumstance speaks for the evident difference between the Bronze Age community and classic clan community. At the same time the researchers state that it is impossible to interpret archaeological findings as evidences of the neighbor community in its developed forms. V.V.Evdokimov mentions that up to the beginning of the XX century «...pastoral-nomadic community of cattle-breeders of Kazakhstan and Middle Asia... was a form of neighbor-clan community and, therefore, had not overcome the boundaries of the first stage of neighbor (territorial) community formation» [5; 100]. This statement is fully corresponds to our knowledge on the Bronze Age societies under investigation.

The role of the clan, which is the basis of neighbor-clan communities, is also very important and understanding of its nature can help us to define real boundaries of the societies being studied. Traditional clan division is inherited to almost all preindustrial societies and is traced on the territory of Kazakhstan starting with the Eneolithic period. In the funeral rite of the Botai culture there is practice of group interment and use of posthumous masks, which is an attribute of the ancestors cult [6; 23].

In neighbor-clan community the kinship of all its members is based not on a real blood kinship but on the mythologically framed links which can be traced back to the concept of common origin. Therefore the new type of the community was functioning on the basis of ancient concepts about kinship of its members.

What type of relationships substituted the blood kinship link? In order to answer this question we suppose that it is advisory to refer to the more discussed in the literature system of the Kazakhstan steppes nomads society elements, they were the successors of the Bronze Age population and continued their traditions in the region. We think that as the justification for such reference can serve the similarity of community organization type of the Kazakhstan nomadic societies and Bronze Age societies which, on the whole, were both on the same stage of transition from clan community to the neighbor (territorial) community [5; 100]. Further we will give some information on the history of nomadic communities and clans formation.

The characteristics of the «classic» blood kinship were developed by F.Engels. Among them are: 1. Election of elder (only among the clan members) and leader — military leader. 2. The clan members have right to replace elder or leader by common decision. 3. Strict exogamy. 4. The property of the dead was passed to the clan members without leaving the clan boundaries. 5. Necessary mutual assistance and support of the clan members. 6. Presence of a name characteristic for a group. 7. The clan could adopt aliens. 8. The clan has religious functions. 9. Common place for interment. 10. The clan has a council which is democratic meeting of all adult clan members solving common problems [7; 97–100]. Such clan was center of clan community. Taking into consideration that ideology is fairly conservative part of social conscience we can suppose that the clan institute was preserved as formal and ideological cover of more developed community mechanism which was based on territorial links.

In the conditions of transition to the territorial organization which is the most pronounced in the case of nomads with their disperse economy and frequent migrations the real structure of kinship links of some collectives was broken. The clan boundaries of the nomads become extremely blurred and was substituted in the course of time by «pseudo-kinship» concept which states that all members of such clan origin from one

common «progenitor» without reference to the real ancestors. Because of the mentioned peculiarities of nomadic mode of life the observance of exogamy rules become inappropriate. As the result the «classic» clan connected with primeval community and appropriating economy was substituted among the nomads by the new community type that is neighbor-clan organization. This structure was ideal for the new economic conditions. The blood kinship in the neighbor-clan community become less important in comparison with the economic interests. Therefore in the correlation of kinship and production links within the community of nomads the latter were more important. As an illustration we will use information on the nomadic clans of historically known societies. D.K.Kshibekov mentioned: «Nomadic cattle-breeders lived in clans, tribes, however those clans only bore the name of blood-kinship union of people, but in reality they had long ago ceased to be such unions and now represented a new social formation» [8; 149]. N.E.Masanov underlined that genealogical organization as the basis of nomadic clan «existed only in social conscience but in reality it existed nowhere and had never led to the appearance of real community» [9; 132]. «The nomads are not alien to concept of territory belonging to one or another community. The specific feature of such concept is that territorial links in their society usually are not seen as it is in reality but the perception of them is mediated and realized in relationships of kinship (primogeniture)» [10; 243].

As the main reasons of the clan traditions breakage, especially tradition of exogamy, we can name 2 factors: 1 — migration of big groups of population which led to the breakage of blood kinship links and intermixing of clans and tribes; 2 — change of the union principles because of the economic peculiarities. A.A.Tkachyev writes: «In the conditions of cattle-breeding economy form the mobile mode of life did not ruin clan structure but transformed it in a special social form, basing on the individual ownership right on cattle. The kinship of the great population groups (clans) existed only in ideal form as genealogical system» [11; 23,24].

We suppose that both those reasons in the Bronze Age played significant role but the basic reason was the change of economy type, first of all, appearance of mobile forms of cattle-breeding and developed metallurgy.

In the beginning of 2nd millennium BC in the steppes of Southern Ural and Northern Kazakhstan appeared large metallurgy centers. «Metal production along with the pastoral cattle-breeding became one of the basic industries of Sintashta society» [12; 31]. The necessity to develop and exploit ore bases, need to organize production and exchange of metal and metal products, possibly had led to the new form of collective organization such as cooperation of masters metallurgists, which densely populates special settlements providing the wide neighborhood with their products. Such collectives could be metallurgists clans which were some kind of equivalent of a «common» community. B.N.Vinogradov compares the size of Sintashta clan with big family community [12; 32]. However large settlements of metallurgists of the later Kazakhstan Bronze Age stages (Semiozernoye II, Atasu I, Kent) make us suppose that the number of members in such clans were greater and corresponded to the size of neighbor-clan community. As in the case of neighbor-clan community the clans were united on the basis of territorial links and some ideas of common origin based on the common professional interests and cohabitation. N.B.Vinogradov writes: «metallurgy and metalworking organized in accordance with family-clan principle, can... explain... peculiarity of social structure of Sintashta and partially Petrovka population of Southern Trans-Urals» [12; 32,33]. He underlined Sintashta antiquities as evidences of the first stage of cultural genesis [12; 33]. This circumstance can explain small number of Sintashta clans which eventually, along with the metal production volume growth and new deposits development, had grown bigger and become large collectives equivalent to neighbor-clan community. In this case we witness appearance of new and progressive for the epoch form of ethno-potestarian organization in the Trans-Urals steppes, which was based on economic territorial principle and which was spread eventually on the whole territory of Kazakhstan specially in its Northern and Central regions.

«Unspecialized» communities also underwent significant changes. A.A.Tkachyev mentioned that population growth which led to migration of Ural and Northern Kazakhstan tribes of the Middle Bronze Age to regions with favorable conditions called to existence «the need for government centralization, however clan organization is not able to play such role therefore appeared «military-nomadic» form of organization. After the migration of the surplus population the conditions become normal and former relationships: of genealogical kinship on the level of clans and blood kinship on the level of communities (big families. — A.G.) were restored» [11; 24].

The analysis of the Bronze Age pottery can reveal community structure [5; 103–107]. V.G.Loman used the analysis data of the recipes of pottery production from settlements and sepulchers of the Bronze Age in order to find out whether potestarian collectives of the Central and Northern Kazakhstan had open or closed

character [13]. On the basis of the inferences of this work V.V.Yevdokimov made supposition that the contacts between big families of the Bronze Age become more intensified and this fact led to the transformation of clan communities into neighbor-clan communities [5; 106].

Therefore we can say that in the Kazakhstan steppes was adopted neighbor-clan community of transient type which had varied genealogical principles of organization and which acquired by the end of the Bronze Age patriarchal clan forms characteristic for the whole Eurasian population in the next era.

We shall try to define archaeological markers of the Kazakhstan Bronze Age neighbor-clan community by dividing sources in materials of settlements and funeral complexes.

Settlements. Because of the fact that community (as well as masters-metallurgists clan) was relatively closed ethnic social organism it had definite space limits. «Spatial localization of individual community is defined strictly enough because the place of living of its members was individual Bronze Age settlement» [5; 108].

The Sintashta settlements which reflect the very nature of potestarian institutes of society, as if in a concentrated form, we can define the place of living of individual neighbor-clan community as individual section, «living block», which consists of uninterrupted row of houses united, possibly, under one common roof. In Arkaim, for example, the limit of such blocks is gates — gaps in the line of houses. It is difficult to find such analogue in Sintashta because more than half of this settlement is ruined.

Petrovka settlements can be divided in accordance with section principle. It is possible that Ustye settlement trenches of which were foundations of living quarters even in the preceding Sintashta time, were at the same time populated by two communities connected by friendly relationships and may be by marital relationships. As the clan settlements of the Petrovka time we can name Semiozernoey II settlement.

Such metallurgists clans settlements existed in the steppe during all Bronze Age symbolizing the most important source of power and wealth of the collectives which created them, that is metallurgical production. In Saryarka there are Atasu I and II, in the Late Bronze Age — Alat and several other settlements of Kyzylkent valley [4; 100, 102].

The middle layer of Ikpen I settlement (XV-XIV BC) is «the first case of living quarters functional purpose definition in Fedorovka culture» [4; 96]. Studying this settlement, which undoubtedly was created by community collective, we can see its rational architectural compositional decision. Here we can outline 4 functional zones. The central part of the living block was occupied by house of a priest (it is possible that the same person was the head of the community which had sacral power in the eyes of its common members). The house on the periphery of the settlement was workshop of metallurgist. We suppose that such location is not random. Because of the fact that blacksmithing was «dirty» and fire hazardous the workshop was located on the side of settlement that helped to minimize the risk of neighboring structures inflammation, especially taking into consideration strong winds which blow in Saryarka during the most part of the year. The house of «priest» was surrounded by houses of plain members of community. It is possible that such layout had some sacral sense making «house of priest» a sacred center of settlement and whole community.

Sepulchers. Funeral marker of neighbor-clan community is individual necropolis. On many necropolises there are funerary monuments which stand out and differ from the tombs of plain people.

We believe that «extraordinary» tombs which were found in Saryarka necropolises only one or two times, especially those which contained chariots or their imitation, are connected with the founders of the communities, which created necropolis, a sort of «pioneers» (first settlers) on the community land.

Taking into consideration variety of family and marital relationships marked by the researchers and possibly the variety of systems of kinship definition in the cultures of the Andronovo circle and their predecessor (see above), we can suppose that in the case of clan collectives with maternal kinship definition migration changed in some way their ideology, however, without breaking its foundation. For example in the majority of cases the central tombs in the mounds and within the fences of Nurtai sepulcher were occupied by women with children and can be connected with the matriline of community which created this necropolis. For the objects of Nurtai type it is characteristic that in the center of a fence was situated tomb of a woman (Nurtai, Bozengen etc.) which is surrounded by tombs of other relatives with children. A woman could formally be the head of a community or of a big family, playing role of a «matron».

Therefore sepulcher of a man with chariot imitation in the society where there was no pronounced patriarchal ideology underline his rare, extraordinary status which he had during his life-time. We should not forget that despite all ideological boundaries the main social and economic functions in the society with developed cattle-breeder economy were performed by men. We think that the sepulcher 2 of Nurtai burial ground was family grave of a respected warrior-pioneer (military head?), community founder on this territory. Placement of remains of a woman (perhaps, his wife) and of three children in his tomb underlines his link

with feminine nature of clan and community [14; 162–165]. In the same way we can interpret man's tomb 10 in mound 8 of Bozengen burial ground, which was the center of burial ground and in accordance with planigraphy it was the most ancient tomb (covered by tomb 9) [14; 211]. It also could be one of the founders of new community. As indirect evidence of the fact that those men were «pioneers» we can take the chronology of the burial grounds. They pertain to Alakul stage corresponding to Novokumak horizon (XVI BC), and Bozengen was created even earlier, in other words in the era of active colonization of the steppe by Petrovka and Early-Alakul people moving to Saryarka from the North-West [14; 201, 248].

The migration processes of the Bronze Age could not have left without changes marital relationships between communities. It is possible that the part of the communities preserved traditional exogamous links. A.A.Tkachyev mentioned following while describing burial places Balykty and Zvenigorodka located near to each other: «The resemblance of basic features of these objects ceramic complexes gives us right to suppose that they were created at the same time by closely related collectives» [15; 39]. Possibly it is burial grounds of two exogamous clans (neighbor-clan communities), which in ancient times populated neighboring territories and had common tradition of ceramics production. [5; 103–107]. It is possible that such exogamous «pairs» of clan-communities which can be ideologically traced back to legendary ancestors could have common myths related to the widely spread in ancient times twin-brothers cult, which is reflected in the scenes of rock art [4; 125].

Filiation in neighbor-clan community. Linearity of clan collectives possibly depended on forms of family and marital relationships. Contemporary researches speak for changeability existing during all period of the region history. A.A.Tkachyev defined potestarian organization of migrating tribes of the Kazakhstan Bronze Age as «military-nomadic». After the situation in the society had become normal the need for this organization ceased to exist and it was substituted by traditional clan (genealogical) organization. A.A.Tkachyev came to the conclusion about cyclic recurrence in social history of Andronovo circle tribes — from Early-Alakul «military-nomadic» collectives to the restoration of former clan structures of Alakul and Fedorovka peoples. By the end of the Bronze Age success in economy led to appearance of nomadic communities of clearly patriarchal type. [11; 24].

Migration of the tribes affects marital relationships: the traditions of exogamy were broken because exogamy was only possible in the stable settled condition of society. «However Andronovo collectives were not endogamous, also existed more common principle of epigamia» [11; 24], and the consequence of this fact was increased diversity of ethnic components in an individual community sections of which organized on community burial grounds their own blocks and thus can be explained diversity of funeral rites [11; 25]. We believe that in the conditions of unstable social environment, communities intermixing and growing of number of «partner» marital clans the population faced the problem of wealth distribution and property inheritance. The optimal way to solve it was matriliney which was possibly supported by a female deity cult [16]. Eventually when the collectives had become settled in comparatively limited areas the marital union became exogamous once again. In Andronovo time the kinship was traced in most cases using maternal lineage. Those processes were reflected in the details of funeral rituals [11; 24–25].

It is possible to suppose that sacralization of feminine nature in matriliney societies of the unstable era of XVII-XVI centuries BC gave birth to special ideology in which a woman was considered to be sacred patroness of clan and community serving as its symbol and sort of «talisman», mistress and leader of all collective members. A man despite the fact that he performed basic social economic functions (cattle-care, instruments production, metal mining and metalwork, exchange, armed defense of his family and property) played role of a helper, supplier and loyal guardian of a woman. With it was also connected cult permeated with the ideas of feminine deity worship with which included even such uncharacteristic for steppe callee-breeders rituals as religious transvestism [16].

Clan linearity and therefore ideological side of community life we can indirectly trace through historical stages on the basis of the mentioned sepulchers. There are 4 stages of the region cattle-breeder social history.

1 — for Sintashta society — the main cultural economic basis of development of following region cultures possibly was matrilineal lineages and strong sacralization of feminine nature which was reflected in special cult (fertility goddess?) but it was not an obstacle for significant role of men in economic and political processes.

2 — in Petrovka culture in the period of resettlement and adaptation to steppes of Early-Andronovo groups the significance of men's, warriors-charioteers, tombs increased radically. Their central location in necropolises along with the evidences of possible military tension in the region make us suppose that Petrovka society was patrilineal, however possibly only as a result of non-durable situation of military ten-

sion. It is also possible that those tombs were signs of respects for leaders who conquered for their communities new land, but role of potestarian leader was played by a woman. The region situation stabilization restored matriline in clan and community.

3 — Alakul and Fedorovka culture. In the objects of these communities we see considerable variability of funeral rites, settlement organization and ceramics types. It speaks for multiplicity and variety of the ethno-cultural groups pertaining to them and coexistence in different regions of Andronovo area of communities with different development levels and kinship relationships. With certain reservations we can suppose that Alakul communities because of less mobile economy type and possibly slower growth of surplus product during long period of time kept archaic forms of clan organization and had matrilineal or egalitarian filiation. Fedorovka collectives first of all because of their more pronounced «cattle-breeding» character (and more mobile live-mode as we can suppose on the basis of instruments found in their tombs), and, secondly, because of more developed technology due to the advanced skills in metallurgy which gave high level of wealth and created the necessity to control and distribute this wealth were patriarchal and partilineal (however, we do not exclude possibility that they could be egalitarian in regard to kinship tracing). Therefore, the economic peculiarities of ancient tribes, taking into consideration high level of situationality characteristic for many mobile cattle-breeder collectives, could determine actual historical forms of their potestarian organization.

4 — the Bronze Age End cultures — Begazy–Dandybai and Alexeyevka–Sargary cultures pertain to the societies combining developed forms of mobile cattle-breeding and high level of metallurgy development. In these societies the layer of tribal aristocrats who control riches is already pronounced and at the same time from community become isolated small independent households — small families [4; 124]. These societies which were standing on the threshold of early state formation creation [4; 124] most likely tended to patriarchal organization forms. Such forms we observe in their developed form be the Kazakh steppe nomads in the Early Iron Age and in following historical eras.

Community members social functions. On the basis of archaeological materials interpretation we can define common features of functions of neighbor-clan community and relationships existing between them. As the main indicators should be considered data as to funeral rites which evidences statuses and roles of the interred if not during their lives but at least in «ideal» vision of social life.

The basic criteria for social roles distribution in community were such universal factors as age and gender. «Social structure... of the society was built on gender differences» [17; 248].

Man, attributes of which were bones of different domestic animals, knives, arms (or chariot), is represented as supplier, defender of his family and community, prudent owner of herds (we believe that knife was an indispensable attribute of a shepherd-owner of cattle). At the same time he is also creator and keeper of arms. Taking into consideration high level of sacralization of sphere connected with metal production it is possible to suppose that chariots was not only attributes of warriors but, even to a higher degree, attributes of metallurgists-masters, which were representatives of archaic «military-industrial complex» and «forged» victory, as well as an attribute of those persons who controlled production and exchange of metal. In several societies, especially in Sintashta society, funeral rite evidences comparatively «humble» place of a man in society. However, it can be explained with the help of at least two factors:

1 — vision of «ideal» organization of matrilineal society in which woman-mother, patroness of clan, is placed in center and a man is her companion, helper and defender;

2 — connected with matrilineality of clan developed religious cult of feminine deity, sacralization of a woman and granting to her attributes of sacred power. However those factors could exist only in ideological sphere and in real life men even if they did not control but owned and used property and riches determining all aspects of economic life and women-«matrons» were formal heads of communities. Presence of astragalus in tombs of adolescent boys and young men gives evidence on the connection with the basic type of economy and on status of master-shepherd.

Taking into consideration peculiarities of cattle-breeder economy of the Bronze Age it is interesting to mention characteristic feature connected with struggle of communities for pastures. Each community could have professional warriors-fighters which defended rights of their collective on pastures in ritual combat.

The main attributes of a woman were ornamentation on body and clothes, sets of bronze instruments and adult women were often interred with remains of sacrificed animals. Often enough a woman was placed in her tomb with a child. Therefore the basic social roles of women — mother, daughter, represented living link with ancestors (it was reflected in the fact that she wore ornamentation — family treasure of her clan). Taking into consideration division of rights and responsibilities as well as pastoral (in later era — semi-

nomadic) economy character which forced men to leave settlement on regular basis women could be mistresses of houses, keeper of hearth and home. «Funeral rites for women were varied and this fact gives evidence that women could have in this society comparatively more levels or status types than men» [17; 247]. Such statuses were likely related to family-marital position. To them belonged adolescence, wedlock beginning (transition from her own clan to the clan of husband), maternity period (starting with birth of first child, perhaps, first-born son). Each of these statuses connected with certain set of ornamentations [18]. For the high social status of women in Sintashta and Andronovo societies speaks placement in women's tombs symbols of power and often seen location of adult woman tomb (progenitress of family?) in the center of family sepulchers. In these societies men could be seen, because of certain historical peculiarities, as helpers, defenders and even servants of woman as in case, for example, of Sintashta. Statuses of women were more numerous and varied than statuses of men [17; 247].

Gender division was spread even on adolescent and children out of infancy. «Groups of adults and minors had similar types and levels of differentiation» [17; 248].

Statuses of infants were not marked with any special attributes. It can be explained by small significance of infant status because this era was characterized by high level of child mortality.

Therefore archaeological materials gives us right to say that the basis of all potestarian organization of the Kazakhstan societies in Bronze Age was clan institution, which fulfilled its functions within the framework of neighbor-clan community. Clan of the Kazakhstan tribes was not on the basis of blood-kinship but it was genealogical. Therefore the community division of this time is to be considered as neighbor-clan division. Family-marital relationships, at least during most part of the era, did not have patriarchal character but was defined by egalitarian and possibly by matriarchal forms of relationships.

The alternative for the community, existing in parallel with it, for the Bronze Age tribes could be professional clans — families unions, members of which were involved in specialized craft that is metallurgy.

References

- 1 *Кортаев А.В., Оболонков А.А.* Родовая организация в социально-экономической структуре классовых обществ // Советская этнография. — 1989. — № 2. — С. 36–45.
- 2 Линидж [ЭР] Википедия: [сайт]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Линидж> (дата обращения 16.09.2014).
- 3 Клан [ЭР] Википедия: [сайт]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Клан> (дата обращения 19.09.2014).
- 4 *Байпаков К.М., Таймагамбетов Ж.К.* Археология Казахстана: Учеб. пособие для студентов вузов. — Алматы: Казак университеті, 2006. — 355 с.
- 5 *Евдокимов В.В.* Историческая среда эпохи бронзы степей Центрального и Северного Казахстана. — Алматы: Ин-т археологии, 2000. — 140 с.
- 6 *Абилев А.К., Евдокимов В.В.* Казахстан в древности. — Караганда: Изд. КарГУ, 1991. — 130 с.
- 7 *Энгельс Ф.* Происхождение семьи, частной собственности и государства. — М.: Изд-во полит. лит., 1985. — 238 с.
- 8 *Кшибеков Д.К.* Кочевое общество: генезис, развитие, упадок. — Алма-Ата: Наука, 1984. — 238 с.
- 9 *Масанов Н.Э.* Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности кочевнического общества. — Алматы: Социнвест, М.: Горизонт, 1995. — 320 с.
- 10 *Хазанов А.М.* Кочевники и внешний мир. — 3-е изд. — Алматы: Дайк-Пресс, 2000. — 604 с.
- 11 *Ткачев А.А.* Бронзовый век Центрального Казахстана: Дис. ... канд. ист. наук. — М., 1991. — 26 с.
- 12 *Виноградов Б.Н.* Культурно-исторические процессы в степях Южного Урала и Казахстана в начале II тыс. до н.э. (памятники синташтинского и петровского типов): Дис. ... д-ра ист. наук. — М., 2007. — 47 с.
- 13 *Ломан В.Г.* Особенности гончарной технологии эпохи поздней бронзы Центрального Казахстана. — КСИА., 1991. — Вып. 203. — С. 47–53.
- 14 *Ткачев А.А.* Центральный Казахстан в эпоху бронзы. Ч. 1. — Тюмень: ТюмГНГУ, 2002. — 289 с.
- 15 *Ткачев А.А.* Центральный Казахстан в эпоху бронзы. Ч. 2. — Тюмень: ТюмГНГУ, 2002. — 243 с.
- 16 *Зданович Д.Г.* Синташтинское общество: социальные основы «квазигородской» культуры Южного Зауралья эпохи средней бронзы / Специализир. природ.-ландшафт. и ист.-археол. центр «Аркаим». — Челябинск: Челяб. гос. ун-т, 1997. — 93 с.
- 17 *Вентреска А.М.* Междисциплинарный анализ общественного строя жителей поселения Лисаковское: биоархеологические исследования и этнографические интерпретации (по материалам погребений) // Памятники Лисаковской округи: археологические сюжеты. — Караганда–Лисаковск: Tengri Ltd, 2013. — С. 243 — 249.
- 18 *Усманова Э.Р.* Женщины эпохи бронзы Казахстана: Опыт реконструкций. — Караганда–Лисаковск: Tengri Ltd, 2010. — 176 с.

А.Р.Гатаулин

Қазақстанның қола ғасырының қоғамдарындағы ру мен қоғамдастық ұйымдарының мәселелері жөнінде

Мақалада Қазақстан тарихының қола дәуірінің ең қиын мәселесі ежелгі қоғамның құрылымының реконструкциясы екендігі туралы айтылған. Осы мәселенің маңызды бөлшегі — рудың әлеуметтік ұйымын зерттеу. Қазақстан аумағының қола дәуірінің барлық кезеңдердің ру және қауым типологиясы, олардың мәнді сипаттары және эволюциясы қарастырылды. Сонымен бірге археологиялық мәдениеттерінің әлеуметтік институттардың ауыспалылығы көрсетілді. Қоныстар және қорымдар материалдарының арқасында негізгі әлеуметтік археологиялық маркерлерінің талдауы өткізілді. Автор келесі тезисті ұсынды: Қазақстанның қола дәуірінде ру және қауымның қоғамдық байланысы әйел жағынан болды. Сол себепті келесі мәселе де көтерілді — ол қола дәуірінде металлург-кәсіпші рулық қауым сияқты әлеуметтік ұйымның болуы.

А.Р.Гатаулин

О проблеме рода и общинной организации в социумах бронзового века Казахстана

В статье отмечено, что в одной из наиболее сложных для изучения проблем археологии бронзового века Казахстана является реконструкция древнего общества. Важная составляющая этой проблемы — изучение рода как основы социальной организации населения. Автором рассматривается проблема типологии рода и общины, их существенных черт и эволюции на протяжении всех этапов эпохи бронзы Казахского региона. Отмечена преемственность в развитии этих социальных институтов в разных археологических культурах. Проведен анализ основных социально значимых археологических маркеров на основе поселенческих и погребальных комплексов. Автор статьи аргументирует тезис о преимущественно матриархальной системе общественных связей внутри рода и общины бронзового века Казахстана. Поднимается также вопрос о существовании специализированных социальных ячеек — кланов металлургов-профессионалов.

References

- 1 Korotayev A.V., Obolonkov A.A. *Soviet ethnography*, 1989, № 2, p. 36–45.
- 2 *Lineage* [ER] Wikipedia: [site]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Lineage> (date of access 16.09.2014).
- 3 *Clan* [ER] Wikipedia: [site]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Clan> (date of access 19.09.2014).
- 4 Baiypakov K.M., Taiymagambetov Zh.K. *Archaeology Kazakhstan: Textbook for students*, Almaty: Kazakh University, 2006, 355 p.
- 5 Yevdokimov V.V. *Historical environment of the Bronze Age the steppes of Central and Northern Kazakhstan*, Almaty: Institute of Archaeology, 2000, 140 p.
- 6 Abilev A.K., Yevdokimov V.V. *Kazakhstan in ancient times*, Karaganda: KSU publ., 1991, 130 p.
- 7 Engel's F. *The origin of the family, private property and the state*, Moscow: Izd-vo polit. literature, 1985, 238 p.
- 8 Kshibekov D.K. *Nomadic society: the Genesis, development, decline*, Alma-Ata: Nauka, 1984, 238 p.
- 9 Masanov N.E. *Nomadic civilization of the Kazakhs: the basics of life nomad society*, Almaty: Socinvest, Moscow: Horizon, 1995, 320 p.
- 10 Khazanov A.M. *Nomads and the outside world. 3rd ed.*, Almaty: Dyke-Press, 2000, 604 p.
- 11 Tkachev A.A. *The Bronze Age in Central Kazakhstan: Author's abstract of thesis. ... cand.* Historical sciences, Moscow, 1991, 26 p.
- 12 Vinogradov B.N. *Cultural-historical processes in the steppes of the southern Urals and Kazakhstan in the beginning of the second Millennium BC (monuments Sintashta and Petrovka types): Author. dis. ... dr. hist. sciences*, Moscow, 2007, p. 47.
- 13 Loman V.G. Especially pottery technology of the late bronze age of Central Kazakhstan. KSIA., 1991, 203, p. 47–53.
- 14 Tkachev A.A. *Central Kazakhstan in the Bronze Age*. P. 1, Tyumen: TSOGU, 2002, 289 p.
- 15 Tkachev A.A. *Kazakhstan in the Bronze Age*. P. 2, Tyumen: TSOGU, 2002, 243 p.
- 16 Zdanovich D.G. *Sintashta society: social bases «quasiperiodical» culture of the southern Trans-Urals middle bronze age / Which. natures. — landscape. and history— archeol.* Center, Chelyabinsk: Chelyabinsk State University, 1997, 93 p.
- 17 Ventresca A.M. *Monuments Lisakovsk counties: archaeological subjects*, Karaganda-Lisakovsk: Tengri Ltd, 2013, p. 243–249.
- 18 Usmanova E.R. *Suit women of the bronze age Kazakhstan: Experience reconstructions*, Karaganda, Lisakovsk: Tengri Ltd, 2010, 176 p.

A.Syzdykova¹, A.Abubakirova², D.Asan², D.Kelesbayev²

¹Gazi Üniversitesi, Ankara,

²Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan
(E-mail: dinmukhamed.kelesbayev@iktu.kz)

Turizm sektöründe kriz yönetimi

Bu çalışmada kriz kavramı ve krizin turizm sektörüne olan etkileri incelenmiştir. Kriz, yönetim hatalarından kaynaklandığı gibi, bazen de yönetimin doğrudan bir hatası olmadan da üstelik çoğu zaman hiçbir uyarıda bulunmadan veya sinsi bir şekilde gelişerek ortaya çıkabilir. Farklı şekillerde ortaya çıkan kriz, bir taraf için tehdit unsuru iken, diğer bir taraf için fırsat sunabilmektedir. Turizmde kriz, bir ülke turizm sektörünün ya da bazı işletmelerin, kontrol edilemeyen doğal afetler, sosyo-ekonomik değişimler, terör ve çatışma, yanlış politikalar veya yönetim hatalarıyla büyük zararlar uğramasını, hatta iflas tehlikesi ile karşı karşıya kalmasını ve bu sorunları çözmeye yeni bir organizasyon yapısının arayışı içine girmesi durumu olarak tanımlanabilir. Kriz yönetimi ise doğal afet, terör, politik — ekonomik sorunlar gibi yüksek risk içeren ve öngörülmesi neredeyse imkânsız unsurların yok edilmesi, ya da en az hasarla atlatılmasını hedeflemektedir. Kriz dönemlerinde yöneticiler çok hızlı karar vermek zorundadır.

Anahtar Kelimeler: turizm Sektörü, kriz, kriz Yönetimi.

Giriş

Kriz kelimesi olumsuz bir durumu yansıttığından kullanılması çok da arzu edilmeyen bir kelime olarak algılanıyor. Çünkü bu kelime bilimin her alanında farklı bir anlama bürünebiliyor. Ekonomide kriz; bir mal veya hizmetin kıt hale gelmesi, bir ülkenin resmi parasının değer kaybetmesi, borsa endeksinin aniden düşmesi, enflasyon olarak bilinen fiyatlar genel düzeyinin sürekli yükselme eğiliminde olması vb. durumları çağrıştırıyor.

Bu noktada, krizin şekli ve çağrıştırdığı algı ne olursa olsun turizm faaliyetleri kitleleri etkileyen her krizden etkilenir, bazen bireysel krizler bile turistlerin rotalarını değiştirmelerine, tatil hayallerinin bir başka bahara kalmasına neden olabilir.

Ülkelerin ve ülke ekonomilerinin gittikçe artan ölçüde karşılıklı birbirine bağımlılığı anlamını taşıyan küreselleşmenin giderek güçlenmesi ile birlikte kriz kavramı da küresel bir olgu haline dönüşmüştür. Dünyanın bir bölgesinde yaşanan herhangi bir kriz türü, dünyanın öteki ucundaki bir ülkeyi stratejik konumuna ve önemine göre hızlı bir şekilde olumsuz yönde etkileyebilmektedir [1; 19].

Ekonomik gelişme ve çevresel zarar dünyamızda yaşanan ikilemlerden biridir. Bu ikilem, varlığını ağırlıklı olarak doğal kaynaklara bağlanmış turizm endüstrisi için de çözümlenmesi gereken bir sorun halini alabilmektedir.

Kriz yönetimi, doğal afet, terör, politik — ekonomik sorunlar gibi yüksek risk içeren ve öngörülmesi neredeyse imkânsız unsurların yok edilmesi, ya da en az hasarla atlatılmasını hedeflemektedir. Turizm sektörü gibi, en küçük bir olumsuzluktan etkilenebilecek bir sektörde kriz yönetimi uygulaması gereklilik arz etmektedir. Özellikle güvenlik unsuru, kolaylıkla insanların ziyaret etmeyi düşündükleri destinasyonu değiştirmelerine neden olabilmektedir [2; 494].

Turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin çevresinde hızla değişen ve gelişen ekonomik ve teknolojik koşullar, konaklama işletmelerini ve yöneticilerini belirsizlikler içerisinde hareket etmeye ve karar vermeye zorlamaktadır. Bununla birlikte turizm sektörü ve onun önemli bir alt sistemi olan konaklama işletmeleri, ürettiği ve sunduğu ürünlerin karakteristik özellikleri nedeniyle yaşanan kriz hangi boyutta olursa olsun, diğer sektörlerle nazaran krizin olumsuzluklarına çok daha fazla maruz kalmaktadır. Dolayısıyla turizm sektöründe kriz yönetimi oldukça önemli konulardan biri olmaktadır.

Kriz ve Kriz Yönetimi

Kriz, kriz yönetimi, turizmde kriz konusunda yapılmış pek çok tanım vardır ve hepsi de aslında aynı noktayı işaret eder. Kriz beklenilmeyen ve önceden sezilmeyen, çabuk ve acele cevap verilmesi gereken, örgütün veya işletmenin anlama ve uyum mekanizmalarını yetersiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumudur.

Sosyal bilimlerin kapsamı içerisinde bulunan alanlarda da «kriz» ve «kriz yönetimi» kavramları üzerinde ortak bir tanım birliğine varılamadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, kriz kavramının bünyesinde taşıdığı belirsizlik özelliğini taşımasıdır. Kriz, yönetim hatalarından kaynaklandığı

gibi, bazen de yönetimin doğrudan bir hatası olmadan da üstelik çoğu zaman hiçbir uyarıda bulunmadan veya sinsi bir şekilde gelişerek ortaya çıkabilir. Farklı şekillerde ortaya çıkan kriz, bir taraf için tehdit unsuru iken, diğer bir taraf için fırsat sunabilmektedir. Bazen de kriz, her iki taraf için ya tehdit ya da fırsat unsuru olarak ortaya çıkmaktadır [3; 39].

İşletme yönetimi açısından kriz, işlerin daha iyi veya daha kötüye gitmeye başladığı dönüm noktası, kesin karar anı veya çok önemli zaman dilimidir. Söz konusu durum artık kritik bir evredir [4; 15].

Kriz yönetimi ise, kriz ortamının fark edilmesi, önlemin alınması, sakınılması, iyileştirilmesi ve öğrenme gibi aşamaları içeren aktivitelerin bütünüdür. Bir işletme için tehdit oluşturan unsurlar sadece üretilen ürün açısından değil, aynı zamanda işletmenin diğer faaliyetleri, çalışanları, çevre ve diğer topluluklarla olan ilişkiler üzerinde de olumsuz etkiye neden olur [2; 496].

Kriz yönetimine yoğun ihtiyaç duyulan turizm sektöründe turistlerin güvenliğini sağlamak için bir güvenlik takımı kurulmalıdır. Ancak, güvenlik amaçlı kullanılan silah ve benzeri teçhizatlar turistlerin huzurunu bozabileceğinden, güvenlik takımı gizli tutulmalıdır [5; 84–104].

Turizm Sektöründe Kriz

Turizm, döviz ve istihdam yaratan özelliği ile ekonomik, farklı kültürleri bir araya getiren ve insanların dinlenme ihtiyacını karşılama ile sosyo-kültürel bir faaliyettir. Yine çevreyi de olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilen taleplerin söz konusu olduğu bir faaliyet alanıdır. Dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinden bir olan turizmin bugün için önemli sorunları bulunmaktadır. Dünyada yaşanan krizler turizm sektöründe olumsuz yönde etkilemektedir. Dünyanın herhangi bir bölgesinde meydana gelen olaylar tüm ülkeleri etkilemektedir.

Turizm sektöründe krizler birincil nedenlere yani sektörün kendi dinamiklerinden kaynaklanan nedenlere dayalı gerçekleştiği gibi, ikincil nedenlere yani sektör dışında gerçekleşen olaylara bağlı olarak da oluşabilmektedir.

Turizm sektöründe krizler en çok ürüne olan talebi olumsuz bir biçimde etkilemektedir. Bu açıdan ele alındığında, turizm sektöründe yaşanan krizlerin şiddetini anlayabilmek için farklı açılardan inceleme gerekmektedir. Bunlar; krizin turizm talebi üzerindeki etkisinin şiddeti, coğrafi alan üzerine yayılma ve etkisinin süresi şeklinde sayılabilir [6; 34].

Etkinin şiddeti açısından turistik destinasyonlarda gerçekleşen kriz ortamları talep üzerinde farklı etkiler yaratabilmektedir. Nadir görülen ve önemsiz kabul edilebilecek suçlar talep üzerinde geçici düşüşler yaşanmasına neden olabilmektedir. Ancak olay sürekli bir hal aldığına (terör ya da savaş gibi) talep tamamen ortadan kalkabilmektedir. Coğrafi alan üzerine yayılma açısından baktığımızda ise, yerel gerçekleşen bir olayın uluslararası etkilerinin gerçekleşebilmesi söz konusudur.

Örneğin, 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika’da gerçekleşen İkiz Kuleler saldırısı sonucunda tüm dünyada hava yolu şirketlerine karşı bir güvensizlik ortamı oluşmuş, uçak rezervasyonlarında ve biletlerinde yoğun iptaller gerçekleşmiştir.

Bu olayın ABD turizmine verdiği zararı saptamaya yönelik olarak Hawaii Üniversitesi Ekonomi Profesörü Carl Bonham başkanlığında hazırlanan bir raporda;

- 2000 yılında Amerika’da 51 milyon olan uluslararası ziyaretçi sayısının 46 milyona düştüğü,
- 2004 yılına kadar 27 milyon ziyaretçi kaybı yaşandığı ABD’nin bu süreçte turizm kaybının milyar dolarları bulduğu belirtilmiştir.

Daha sonra 2004 yılında gerçekleşen ‘Hint Okyanusu Depremi ve Tsunami’ olayı da turizm sektörünü ciddi anlamda kötü etkilemiştir. Hint Okyanusu Depremi ve Tsunami sırasında en çok can kaybı yaşanan ülkelerden birisi Tayland olmuştur. Felaket sonrasında ülkenin turizm endüstrisinin de büyük zarar gördüğünü belirtmek mümkündür.

Aynı şekilde İngiltere’de FMD (Ayak ve Ağızda Görülen Bulaşıcı Hastalık), Sars krizi vb. de uluslararası alanda oluşup ülkelerin turizm faaliyetlerini etkilemiştir.

Önemli olan krizin etki süresinin uzun ya da kısa oluşu değil, gerçekleşme sıklığıdır. Terör, savaş ya da doğal felaketler, dünyanın farklı yerlerinde farklı zamanlarda tekrar tekrar gerçekleşebilmektedir. Turizm sektöründe çarpan etkisinin yüksek olması, kriz ortamlarında alt sektörlerle daha fazla olumsuzluk olarak yansımaktadır. Örneğin, uluslararası bir tur operatörünün yaşadığı ekonomik sıkıntı, turist gönderdiği ülkede yerel hizmetleri sağlayan seyahat acentesini, konaklama yapılan otel işletmesini, ulaşım için seçtiği hava yollarını etkileyebilmektedir.

Turizm krizlerinin özellikleri aşağıda gösterildiği şekilde sıralayabiliriz [7; 47]:

- Birincil ve ikincil nedenlere sahiptirler,
- Ekonomik nedenlere dayanmasalar da sonuçları ekonomik değer taşır,

- Belirli birikimler sonucu ortaya çıkarlar,
- Zaman içerisinde tekrarlayabilirler,
- İç ve dış kaynaklı gerçekleşebilirler,
- Belirtilerin sergilendiği bir ön sürece (kriz öncesi), sonuçların etkili olduğu bir işlerlik sürecine (kriz sırası) ve etkilerin giderek azaldığı bir son sürece (kriz sonrası) sahiptirler,
- Çözümleri ve etkileri yönünden kısa, orta ve uzun dönemli olabilirler.

Turizm sektöründe yaşanan kriz ortamlarının oluşmasında en çok etkili olan unsurları şu şekilde sıralayabilmek mümkün olabilir: Başta deprem olmak üzere, doğal afetler, terörizm — savaş, hastalıklar (zehirlenmeler) ve ekonomik — finansal krizler turizm sektörünü ciddi anlamda kötü etkileyecektir.

Türkiye’de Turizm Sektörü ve Krizler

Dünya genelinde ve Türkiye’de uluslararası turist varışları ve gelirleri açısından gözlenen gelişmelerde her geçen yıl artık olmasına rağmen, çoğu zaman istikrarsızlıklar da yaşanmaktadır. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan çok çabuk ve önemli düzeyde etkilenen turizm sektörünün 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı nedeniyle gelişme trendinin düştüğü gözlenmiştir. Türkiye’de ise 1986 yılında yaşanan Çernobil Kazası ve 1991 yılındaki Körfez Savaşı nedeniyle turizm sektörü olumsuz etkilenmiştir.

1990 yılında Ağustos ayında turizm sezonunun bittiği dönemde gerçekleşen Körfez Savaşı savaş bölgesine yakın olan ülkemizin imajını da kötü yönde etkilemiştir. 1990 yılında 3,2 milyon \$ olan turizm gelirleri 1991 yılında 2,6 milyon \$’a düşmüştür. Türkiye’ye 1990 yılında AB ülkelerinden gelen ziyaretçi sayısı 2,7 milyon iken 1991 yılında 1,7 milyona, OECD ülkelerinden gelen ziyaretçi sayısı da 1990 yılında 3,3 milyon iken 1991 yılında 2,4 milyona düşmüştür.

1999 Kocaeli Depreminden sonra Türkiye’nin turizm gelirlerinin bir önceki yıla göre yüzde 40 azalması depremin turizm talebi üzerindeki doğrudan etkisini göstermektedir.

Bunların dışında;

- 2005 yılındaki Katrina Kasırgası,
- ABD’nin en büyük enerji şirketlerinden olan Enron’un iflası,
- Mavi Çarşı’nın bombalaması,
- Güneydoğu’da yaşanan terör olayları,
- Domuz gribi ve
- 1929 ekonomik krizinden sonra en büyük ekonomik kriz olarak adlandırılan 2009 ekonomik krizi de

turizm sektörünü olumsuz etkileyen krizler arasındadır.

Asya Krizi ve terör sorunları nedeniyle turizm gelir ve turist sayısında önemli düşüşler gözlenmiştir. 1997 yılında Asya Krizi ile başlayan ve daha sonra Rusya Federasyonu ve Güney Amerika’ yı etkisi altına alan küresel kriz, uluslararası turizm hareketlerinde yavaşlamaya neden olmuştur. Beklenen artış hız olan %5,5 oranına ulaşamamış, büyüme %3,8 oranında gerçekleşmiştir. Dünya çapında yaşanan bu yavaşlamaya rağmen Türkiye’ ye olan turizm talebi 1997 yılında %13,5 oranında bir artış göstermiştir. Bu oranla Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında turizm talebinde en yüksek artış hızını gerçekleştiren ülke durumundadır. Ancak 1998 yılı başlarından itibaren dünyada yaşanan bu olumsuzluklar, Türkiye’de de hissedilmeye başlanmıştır. Türkiye’nin en büyük pazarı olan Almanya’da işsizliğin artması, ekonomik sıkıntıların baş göstermesi, ikinci büyük pazarı olan Rusya Federasyonu’nun hızla kriz ortamına girmesi, Avrupa Birliği ülkeleri arasında ortaya çıkan kartelleşme eğilimi, yatay ve dikey entegrasyonlar Türk turizmini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz sonucu, kamu harcamalarında kısıtlama getirilmesi, tanıtım ve pazarlama alanındaki ihtiyaç duyulan finansal kaynağın temininde güçlükler yaratmıştır. Turizm Bakanlığı 1998 yılı tanıtım bütçesi oluşturmada sıkıntıya düşmüştür.

Son dönemde ise Irak’ta yaşanan gelişmeler turizm sektörünü sıkıntıya sokmuş fakat kısa süren olaylar sonrasında sektör rahatlamıştır [8; 473].

Yine komşu ülkeler ki bunlar aynı zamanda Türkiye’ ye rakip destinasyon konumundadırlar. İspanya ve Yunanistan’ da uygulanan mali politikalar, KDV oranlarının düşürülmesi, hava alanı vergilerinin indirilmesi, Yunan Drahmisi’nin devalüe edilmesi vb. gibi önlemler Türkiye’nin pazardaki rekabet gücünü zayıflatmıştır.

Yine AB ülkeleri arasında seyahatler kolaylaşırken, İspanya ve Yunanistan’ da tur fiyatlarının ucuzlaması Türkiye’ ye olan talepte bir daralmaya neden olmuştur (Fransa’da Dünya Futbol Kupası, Portekiz’ de Expo’98 gibi faaliyetler Avrupa çıkışlı seyahatlerde yavaşlamaya neden olmuştur). Bir başka taraftan, Türkiye’nin yer aldığı coğrafyada süreklilik arz eden politik gerginlikler de talep daralmasına neden olmaktadır. Doğu ve Güneydoğu sınırlarında ABD-İran, ABD-İrak gerginliği ve Ege’ deki Türk-Yunan, Akdeniz’ deki Kıbrıs Rum Kesimi’ndeki S-300 füzeleri nedeniyle yaratılan gerginlikler de bölgede

güvenliğin olmadığı imajını yaygınlaştırmıştır. Yine 1998 yılında AB' ne üyelik konusunda Almanya ile yaşanan gerginlikler, İtalya ve Türkiye arasında yaşanan siyasi gerginlik talebi olumsuz yönde etkilemiştir.

Ayrıca son dönemde; Küresel Ekonomik Krizin de ülkemiz turizmini olumsuz yönde etkilediğini belirlemek mümkündür. Küresel boyutta finans piyasalarında yaşanan kriz dünya ülkelerini ve Türkiye ekonomisini de ciddi boyutlarda etkilemiştir. Çünkü turizm harcaması zorunlu bir harcama olmadığı gerekçesi ile ilk kısılan harcama olarak değerlendirilmektedir. Turizm sektörünün küreselleşmeden önemli ölçüde etkilenmesi sebebiyle de yaşanan krizin en fazla etkilediği sektörlerin başında turizm sektörü gelmektedir.

Sonuç olarak; turizm gelirleri ülkelerin ekonomik dengelerine her zaman pozitif yönde katkıda bulunmakla birlikte; en ufak bir krizden etkilenmekte ve toplamda bütçe gelirleri de negatif yönde etkilenmektedir. Bu noktada; ülkelerin sadık müşteri potansiyeli olan turizm türlerini geliştirip pazarlamaları bu suretle de turizm dirençlerini arttırmaları gerekmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Krizler, turizm gibi talep esnekliği büyük sektörlerde daha etkin olmaktadır. Talebin esnek oluşu, turizmi krizlerin olumsuz yansımalarının en fazla görüldüğü sektörlerden birisi haline dönüştürmüştür. Ulusal ve uluslararası boyutlarda yaşanan herhangi bir kriz ortamı (ekonomik, politik, doğal vb.) en çok turizm sektörünü etkilemektedir. Turizmin ülke ekonomisinde katma değer yaratan sektör olma özelliği, turizme doğrudan ve dolaylı bağımlı tüm sektörler de yansımakta, böylece krizler ülkelerin mikro ve makroekonomik dengelerinde olumsuzluk yaratmaktadır.

Ekonomik krizlerin görüldüğü yıllarda ise turizm sektörü yine de büyüebilmiştir. Çünkü ekonomik krizler Türkiye'nin kendi iç krizi olduğu için yurt dışından gelen yabancı turistleri etkilememektedir.

Sonuç olarak insanların sağlığını, güvenliğini tehdit edecek gelişmeler ülke turizmini çok daha fazla etkilemekteyken, finansal gelişmeler turizmi sınırlı bir şekilde etkilemektedir.

Öneriler;

- Öncelikle sektörün çoğu tüketicilerin keyfi harcamaları üzerine konumlanmıştır. Yani turizm harcamaları tüketicilerin en kolay vazgeçebilecekleri harcamalardır. Turizmde satın alma davranışında güven çok önemli bir unsurdur. Potansiyel tüketiciye güven duygusu verilmelidir. Mevcut bir kriz varsa bile her şeyin kontrol altında olduğu izlenimi yaratılmalıdır.
- Türkiye gibi turizmden önemli ekonomik katkısı olan ülkeler, krizlere hassas bir sektör olan turizm sektörünü krizlere hazırlıklı hale getirmek zorundadırlar.
- Turizm işletmelerinin ve destinasyonların her zaman bir b planları olmalıdır.
- Kriz nedeniyle yabancı turist talebi azaldığında yerli turiste nasıl yönecekleri, uygulayacakları satış promosyonları, reklamlar gibi pazarlama iletişimi faaliyetleri, ekonomik tedbirler, basınla ilişkiler hep planlı olmalıdır.
- Yöneticiler her krizin çöküşle sonuçlanmayacağına inanarak, panik olmadan sakin davranarak krizleri yönetmelidirler.

Kaynakça

- 1 *Hacıoğlu N.* Dış Tanıtım ve Örgütlenme Modeli. — I.Tanıtım Şurası. — Ankara, 1992.
- 2 *Göçen, S., Yirik Ş. ve Yılmaz Y.* Türkiye'de Krizler ve Krizlerin Turizm Sektörüne Etkileri // Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2001. — S. 6.
- 3 *Akıncı Z.* Konaklama İşletmelerinde Kriz Yönetimi: Alanya Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Kriz Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Tespit ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma // Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana bilim Dalı, Doktora Tezi. — Isparta, 2010. — S. 25–29.
- 4 *Fink S.* Crisis Management. — Planning for the Inavitable. — Amacom Publication, 1986.
- 5 *Salah W.* Terrorism-A Challenge to Tourism. — Midsweden University. — Sweeden, 1998.
- 6 *Pizzam A.A.* Comprehensive Approach to Classifying Actos of Crime and Violence at Tourism Destinations // Journal of Travel Research, 1999. — Cilt: 38. — S. 5–12.
- 7 *Özkul H.* Krizlerin Turizm Üzerindeki Etkileri-Turizm Kriz İlişkisi. — II. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı. — İzmir, 2001.
- 8 *Avcı N. ve Küçükusta D.* Küresel Ekonomik Krizin Seyahat Acentelerine Etkileri ve Türkiye'de Kriz Yönetimi Uygulamaları // Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi, 2013. — S. 34–39.

А.Сыздықова, А.Әбубәкірова, Д.Асан, Д.Келесбаев

Туризм секторында дағдарысты басқару

Мақалада кризис түсінігі және кризистің туризм секторына әсері зерттелген. Дағдарыс, басқарудағы қателіктердің болатындығы сияқты, кейде мүлдем басқаша түрде кездейсоқ ұшырасады. Әр түрлі пішінде болатын кризис біреулер үшін қауіп болса, енді біреулер үшін мүмкіндік болып табылады. Туризм секторындағы кризиске, бір мемлекеттің туризм секторының немесе кейбір кәсіпорындарының табиғи апаттар, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, терроризм және қақтығыстар, қате саясаттан немесе басқарудағы қателіктерден үлкен шығынға ұшырауы, тіпті тоқырауға тап болуы және бұл мәселелерді шешу үшін ұйым құрылымына өзгерістер енгізуге анықтама беруге болады. Кризисті басқаруға болса, табиғи апаттар, терроризм, қақтығыстар, саяси-экономикалық мәселелер сияқты үлкен тәуекелділіктерді және болжана алмайтын мәселелерді шешу немесе олардан ең аз шығынмен шығатын жол табу болып есептеледі.

A.Syzdykova, A.Abubakirova, D.Asan, D.Kelesbayev

Crisis management in the tourism sector

In this study, the concept of crisis and the impact of the crisis on the tourism sector were examined. The crisis caused by management errors, as well as management sometimes even without a direct error most of the time without any warning or may occur in an insidious manner developed. Emerging crises in different ways, threat to one side while the other side is able to offer the opportunity. Tourism in crisis, a country's tourism industry or in some businesses, the uncontrollable natural disasters, socio-economic change, terrorism and conflict, wrong policies or management errors suffer big losses, and even the danger of bankruptcy not be faced with and solve these problems, a new organizational structure entering into the search condition can be defined as.

References

- 1 Hacıoğlu N. *External Publicity and Organization Model*, I.Tanıtım Şurası, Ankara, 1992.
- 2 Göçen, S., Yirik Ş. and Yılmaz Y. *Crisis in Turkey and Impacts of Crisis for Tourism Sector*, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, p. 6.
- 3 Akıncı Z. *Crisis Management in the Accommodation Establishments: a Research Fixing and Solution of Problems that Encountered in the Accommodation Establishments of Alanya Area*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana bilim Dalı, Doktora Tezi, Isparta, 2010, p. 25–29.
- 4 Fink S. *Crisis Management, Planning for the Inevitable*, Amacom Publication, 1986.
- 5 Salah W. *Terrorism-A Challenge to Tourism*, Midsweden University, Sweeden, 1998.
- 6 Pızzam A.A. *Journal of Travel Research*, 1999, Cilt: 38, p. 5–12.
- 7 Özkul H. *Impacts of Criseses for Tourism-Tourism Crisis Relations*, II. Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu Tebliğler Kitabı, İzmir, 2001.
- 8 Avcı N. ve Küçükusta D. *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi*, 2013, p. 34–39.

N.Mingisheva

*Karaganda State Medical University
(E-mail: mingisheva@kgmu.kz)*

The Structural Analysis of Kazakh Fairytales

Fairytales are important part of Kazakh mythology alongside «shezhire» which represents different Kazakh genealogies including legends about origins of tribes and lineages narrated about famous persons of different lineages. The author tries to do structural analysis of Kazakh fairytales using methodology of V.Y.Propp and C.Levi-Strauss to do comparative analysis of Kazakh and Russian fairytales. In the present time researches of the Kazakh mythology are one of the important and priority investigations in Kazakhstani human sciences. There are published «shezhire» of different Kazakh lineages, which are started to reconstruct but these researches have spontaneous and mostly have only a descriptive character. The author had done the attempt of theoretical analysis of Kazakh fairytales, which are the part of Kazakh mythology.

Key words: kazakh fairytales, kazakh mythology, structuralism, morphology, comparative analysis, theoretical analysis, methodology, traditional society, social structure, lineage, genealogy.

Introduction

Fairytales are the basic part of Kazakh mythology with «shezhire» which is genealogies included legends and traditions about descents of tribes and lineages and narrated about famous persons of different lineages.

The author tried to do the trial structural analysis of Kazakh enchanting fairytales using V.Y.Propp's and C.Levi-Strauss' methodology. There are a lot of researches on Kazakh fairytales in Kazakhstani Folklore science. Although Propp's work on structural analysis of fairytales is the classical one, there were not almost any similar investigations in the Kazakh Folklore science. Unfortunately the author didn't find any researches of Kazakhstani investigators where would be done the structural analysis of Kazakh fairytales how Propp did in his fundamental work as «Fairytale's Morphology». Now such investigations are very necessary because «Fairytale's Morphology» and the other Propp's works mostly considered Russian and European tales. There were not any mentions or comparisons with Oriental, Asian and especially Central Asian fairytales there. Such analysis is necessary for investigating and interpreting of Kazakh folklore, particularly of fairytales: «Before we answer the question where a fairytale descents from, we must answer the question what it is itself» [1; 12]. The author tried to compare the structures of Kazakh and Russian fairytales using Propp's and Levi-Strauss' works on the structural analysis of fairytales and myths. We can indicate some similarities and differences of Kazakh tales from other tales, particularly of Russian ones.

In the present time researches of the Kazakh mythology are one of the important and priority investigations in Kazakhstani human sciences. There are published «shezhire» of different Kazakh lineages, which are started to reconstruct but these researches have spontaneous and mostly have only a descriptive character. The author had done the attempt of theoretical analysis of Kazakh fairytales, which are the part of Kazakh mythology.

First of all necessary to note that the structural analysis was doing to Kazakh enchanting fairytales, because according to Propp this method of investigation applies only to such fairytales: «The research of fairytale's form is possible if not only to all fairytales but most probably to enchanting fairytales, which are origin fairytales» [1; 5].

Historiography of Kazakh fairytales

Collecting and fixing of Kazakh fairytales was starting in XIX century when Russian orientalists started researching Central Asian territories very intensively. This period was connected with S.Ualikhanov, G.Potanin, V.Radlov, I.Kraft, R.Karutts, I.Berezin, A.Vasilyev, A.Alektorov and the others.

According the Kazakhstani investigators, the first researches on fairytales was started by the famous Kazakh writer M.Auezov, the professors P.Falev and L.Sobolev in the early XX century. Auezov and Sobolev considered that enchanting fairytales are fabulous ones and the most ancient genre. The Russian researcher Afanasyev also indicated fabulist and mythological of enchanting fairytales. Many scientists indicate the interrelationship between myths and fairytales, but it should separate these categories. The consideration about relation between myths and fairytales will be below. Now it is necessary to note that enchanting fairytales should not indicate with category of fabulist. Propp thought that fabulist is not clear and not scien-

tific category. First of all fairytales are indicated with their regularity and reiterate, which are the object of fairytales analysis's investigations [2; 174].

A.Divaev, S.Seyfullin, O.Turmanzhanov collected and fixed a lot of fairytales, which were included in basics of fairytales' collections later. The Kazakh poets and writers as S.Begalin, S.Omarov, M.Tiessov and the others did a lot of important works in this direction. L.Makeev, N.Severin, E.Melyugin, V.Sidelnikov translated and published a lot of fairytales. In the same period it is necessary to note such researchers as E.Smailov who worked on enchanting tales and B.Kenzhebaev who investigated everyday tales.

Smailov also pointed antiquity of Kazakh enchanting fairytales and indicated a lot of Arab, Persian, Russian and Tatar influences in them.

Professor M.Gabdullin called enchanting fairytales as oral high-art folk prose. What about fairytales' poetics, he as Auezov thought that some enchanting fairytales are started and mostly they are included rhyme introductions, which sometimes don't have any direct relation to a fairytale.

N.Smirnova indicated and proved a genre syncretism of Kazakh fairytales.

It is necessary to note S.Kaskabassov's works on enchanting fairytales, E.Tursunov's works on everyday ones, N.Turekulov's researches on the genre-structural analysis of Kazakh folklore, E.Kostukhin researches on the comparison Kazakh fairytales with the other folks' fairytales in the 70–80th years of the last century.

Kaskabassov's work «Kazakh Enchanting Fairytale» will be present the basic interest for our research in the future. This work considered fairytale's structure in the historical aspect. There the researcher revealed some important similarities of enchanting fairytale such as its Islamization; closing to a hero tale, the transition of enchanting fairytales into everyday ones and on the contrary; moving to increasing plots of fairytales at the expense of permanent introductions and conclusions; separate conditions of existing and spreading fairytales' plots in this work. Kaskabassov also indicated the following element of the Kazakh social organization and kinship system such as a dual organization, which was contained in tales about descents of Kazakh lineages, when the traditional enmity was pointed between two brothers-ancestors of the lineage. The ritual competition of the fraternities was the elements of a dual organization such as a game «catch the girl» and a wedding song «Zhar-Zhar». Then should to note a cousin marriage, when, for example, three brothers was seeking three sisters as their wives. The theme of exogamy marriage was spread mostly: these were difficulties of seeking a fiancée and asking in marriage. The phenomenon of the matrilocal residence also should point to this theme such as working to fiancée's family, when a hero spent several years with fiancée's parents and did different hard assignments. Kaskabassov also showed the elements of ancient religious faiths and imaginations such as shamanism, animism and totemism, which is honoring some animals and birds; descents of people and lineages from animals and plants; marriages between people and animals and the most spread element of fairytales are animals who helped to a main hero.

According to Kaskabassov, the most late fairytales included elements of nomad life. Predominance of such plots and wide diversity included elements, most probably, indicated that formation of Kazakh fairytales was descended during the period of folding of Kazakh nomad society in the middle ages. The pointed ancient elements of social organization saved and included into fairytales from mythological plots and they often had rudimentary character. Besides these elements there were hunting, trade as exchange between settled and nomad people in fairytales. Economic activity is community and patrilocal. Such phenomena as nomad raids (barymta) and military collisions started to appear in fairytales. Family relations were characterized with exogamy and polygamy rules. There were also wide spread marriage traditions, asking in marriage, respecting of old generations, adopting, hospitality and gifting. What about religious faiths there were established synthesis of Islam and shamanism.

E Tursunov in his work «The genesis of an everyday fairytale» proved an ancient descent of everyday fairytales. According to his opinion, these fairytales from the very beginning arose as an independent genre and developed with enchanting fairytales and fairytales about animals together [3; 198]. The researcher puts opposite to the widespread sights that everyday fairytales arose much later than enchanting tales and are the transformation of the lasts. Tursunov approved, that everyday fairytales have a long time of their existence and arose in the late Paleolithic period [3; 194]. Most likely, such statement will be disputable so as the period of myth's formation should not to define with the time of fairytales' arising, especially of everyday ones.

Summing all thoughts, it is necessary to note, that studying of the Kazakh fairytales approximately started from the middle of the XIX century and it is possible to show the following periods: 1) collecting and fixing of fairytales; 2) classification of fairytales; 3) historical and comparative analyses of fairytales' genres.

The classifications of the Kazakh fairytales

A classification is a distribution of subjects, phenomena and categories to groups depending from their general attributes. A classification of fairytales is necessary first of all for their scientific studying. Meanwhile Propp pointed that there is not standard classification of fairytales in the modern folklore science. It is caused by that the attribute is not revealed which could be put in a basis of classification.

Accordingly there also is not a general classification of Kazakh fairytales in the native folklore science. Kazakh fairytales are very various and have a lot of different plots.

G.Potinin gave one of the first classifications of the Kazakh fairytales. He divided fairytales to the seven types: 1) fairytales about animals; 2) enchanting fairytales; 3) heroic tales; 4) enchanting-short stories tales; 5) everyday short stories; 6) everyday instructive tales; 7) satirical tales.

The other classification belongs to M.Auezov who offered the following types of fairytales: 1) fairytales-legends; 2) fairy tales about life of ancient people and their feats to which the writer referred the fairytales reflecting an ancient way of life, struggle of good and evil, so its are enchanting fairytales; 3) satirical fairytales; 4) fairytales-narrations; 5) fables.

The Kazakhstani folklore science has only three basic types of fairytales: 1) enchanting; 2) everyday; 3) fairytales about animals.

E.Kostyuhin added the new genres to this classification separating heroic and enchanting- adventurous fairytales from classical enchanting fairytales.

What about enchanting fairytales, E.Smailov pointed its following types: 1) fairy tales which similar with fairytales of other peoples: universal but not borrowed; 2) borrowed from the other peoples: Arabs, Persians, Tatars and redone in traditions of the Kazakh folklore; 3) arisen only at Kazakhs and not having similarities with other peoples.

Smailov also tried to classify fairytales' images. The main hero of the Kazakh enchanting fairytales basically, in his opinion, is a batyr who is a defender of a lineage. Except of batyr, a main hero can be bald (tazsha) who often is a turned main hero and makes such action above the appearance to not be known by the enemy or enemies. Sometimes there a main hero is a girl.

Kaskabasov shared Smailov's classification adding its that the Kazakh enchanting fairytales have genre syncretism. In his opinion some fairytales «have a period of formation, the others occupy intermediate position between enchanting and everyday fairytales, the third are between enchanting and heroic» [4; 30].

E.Turekulov pointed that enchanting fairytales have only three basic plots in the introduction to the collection of the Kazakh enchanting fairytales. The first type of Kazakh fairytales connected to an initiation ritual, which is a dedication of the teenager in adult members of a lineage. A main hero of such fairytales from the very beginning has no name, he will get it after difficult trials and a finding a wife («Kanshentey» fairytale) that means he becomes an adult man. Shaman legends are the second source of enchanting fairytales. The third category of fairytales, in opinion of the researcher, is connected to a process of donation when a main hero is given magic things, which allow him to receive some prosperity, more often, some cattle [5; 4, 5].

It is necessary to note, that Propp separated fairytales from such genres, as a legend, a narration and a fable.

First of all it is necessary to distinguish narrations from fairytales, which have the other titles such as true stories and bylichka. These titles specify that people trusted in their reality, as opposite fairytales, but in the same time, it is necessary to tell, that narration is not a myth, in reality which people also trusted. The main heroes of narrations are demonic essences such as wood-goblins, water-goblins, house-devils, mermaids and the other, which experience their supernatural good or malicious forces on a person. The person also can be as a character of such stories but he will be not an alive ordinary person, he will be as a corpse, a vampire, a werewolf, a ghost, etc. Also a nature is as a subject of this genre but it is already the other nature, which a person lives everyday in. This nature is controlled by unknown forces, before which the main hero is powerless, he tries to seize it with various magical ways [2; 46, 47]. Fables, accordingly, will be stories, which people cease to trust in but they have similar plots and elements.

A fairytale is not a legend these are the different genres completely. The fairytale is a type of the folklore, the legend is a Church-Latin category. If the narration has elements national pre-Christian religion, in our case — pre-Islam one, the legend has Islamic and Christian motives. Characters of legends are persons from sacred books of monotheistic religions. People also are the characters of legends, most likely, they usually has a heavy sin against religious moral principles, so they are punished and then must be saved and forgiven. The legend's purpose is not entertaining but moralizing. Also it is possible to tell, that a legend's descent is more later formation than a fairytale because, in general, the legend arose in the system of the mono-

theistic religions [2;48,49]. Though some fairytales, especially Kazakh, sometimes have moral character. Most probably such fairytales are the synthesis of ancient and Islamic religious beliefs, which Kaskabassov specified. Formation of the Kazakh fairy tales occurred in the late period when Islam had already spread on the territory of Kazakhstan and influenced, in particular, on fairytales' develop. There are a lot of characters as sacred persons, which help to people in the Kazakh fairytales. Some fairytales finished with explanations of arising of national aphorisms, which have a moral character. Such fairytales will be given as examples below when the structural analysis of fairytales will be considered.

The fairytale and the myth

A myth's attitude to a fairy tale is represented a main question. Frequently, a lot of researchers pointed mythology of Kazakh enchanting fairytales, in the other words, they pointed the mythological basics of fairytales. The genetic connection between fairytales and myths was marked by K.Levi-Strauss in his work «Structural Anthropology». In his opinion the fairytale is the old myth. The myth, which was a reality of the supreme order and they trusted in it in the past, later it lost this social function. People stopped to trust to the myth, and it was turned out into a fairytale.

Levi-Strauss thought that the structural analysis of myths allowed to reveal the logic sequence of the mythological and positive modern thoughts are not differ from each other: «a person always thought equally «well»» [6; 207]. Considered below the morphological analysis of fairytales will confirm the point of view of the French scientist that a fairytale transformed into a myth also has a strict repeating logic sequence.

Propp in his work «Russian fairytale» did not consider a genetic interrelation between a fairytale and a myth, because he supposed that this question very disputable. Viewing the various points of such western scientists as E.Bette, V.Vundt, D.Brinton, F.Cushing, O.Rend and F.Boas, Propp specified the general distinguish by these researchers of a myth, a legend, a fairytale categories, etc. from each other. Propp adhered to the following positions: 1) the myth is earlier formation than the fairytale; 2) the myth has a sacral meaning, the fairytale — entertaining one; 3) he called myths such stories of primitive peoples which admit as a reality of the supreme order and have the sacred character [2; 41, 42]. He also confirmed Levi-Strauss and I.M.Tronsky points of view that a difference between the myth and the fairytale is the difference of their social function. People trust to myths but they already don't trust to fairytales. By the other words, myths and fairytales differ from each other by how people concern to them [2; 46].

In the other work Propp specified the direct connection between myths and fairytales. At first, it is necessary to note, that he shares F.Boas' opinion, particularly, concerning legends of the Kwakiutl Indians, which cannot be understood without studying their social organization, rituals and ceremonies [7;356]. Myths and fairytales of different peoples are closely connected to their social systems.

Propp indicated the following social relations and religious beliefs, which are in fairytales: the ritual of the dedication and imaginations about life after dearth. He approved that the cycle of initiations is the most ancient basis of fairytales. Initiations are closely connected to imaginations about death: devoted person often went down into the underground world and passed there difficult assignments, he could spend long time there and the hero could try difficulties assignments on a return way when he came back to a surface of Earth. Overcoming the assignments, he received a name and found his wife. These cycles give a large variety of fairytales' plots [7; 353]. These positions repeat in the Kazakh fairytales too. As it was already marked above, Turekulov revealed the three basic plots of the Kazakh enchanting fairytales: initiation rituals, sham-an imaginations about underground spirits, and a donation, or an exchange. Most likely, a donation cannot be related to an independent plot. There donations, exchanges or compensations are in all fairytales because these are one of the basic functions of enchanting fairytales.

The Kazakhstani researchers also specify the interrelation and pointed parallels between myths and fairytales. Kaskabassov and Tursunov took for an example the most popular character of Kazakh fairytales as Zhalmauyz-Kempir (the Gluttonous Mouth, or the Copper Old Woman-Witch), which sometimes could help to a main hero («Three sisters» fairytale), but more often she played a negative role of fairytales. They consider, that the given character of fairytales was taken from myths where Zhalmauyz-Kempir was a great-grand-parent of the Earth and the kind patroness of people. In fairytales she completely varies and becomes the enemy to the person. Only the small number of fairytales has kept her initial value. Tursunov results as an example ancient Greece myths in which the Supreme God steals for itself the mortal woman to be his wife and who gives rise to people of the hero who is a giant (batyr), the defender of people. In fairytales the same turns to the artful sister or the wife who with the help of a giant tries to exhaust the brother or husband («Erkem-Aidar» fairytale) [5; 4]. Thus, it is possible to assume, that functions of mythological characters in fairytales mostly vary on opposite, owing to change of their social importance. In other words, it is possible

to state the assumption, that the given examples once again confirm genetic connection of magic Kazakh fairytales with myths.

The structure of Kazakh enchanting fairytales

First of all we have to point that Propp given his main part of his researches of enchanting fairytales pointed the difficulties in attempt to give the definition to enchanting fairytales. He thought possible to separate enchanting fairytales from other sorts of fairytales with the help of investigation of their structure. As it was told above the investigation of structure is possible only with enchanting fairytales, so as the structure of such fairytales is always permanent. For example, such elements as trial, award and punishment in enchanting fairytales were always permanent and repeated elements of such fairytales.

For this structural analysis of Kazakh fairytales were taken first twenty fairytales from the collection of Kazakh enchanting fairytales «Golden bit» (Alma-Ata, 1983).

The structure consists of functions of permanent repetition elements of enchanting fairytales. The functions of fairytales, by Propp, are the actions of fairytale's characters, which are meaning full for the development of plots [1; 36–70]. He pointed 31 functions of a fairytale. Their functions are similar, though they are different. Let see the main functions of fairytales.

All fairytales start with band («zavyazka»). Describe Russian fairytales Propp points that there is no definite time and place in fairytales and in myths. Most of fairytales start with the following words: «Once upon a time, in some Kingdom» and so on.

Then there is an information about characters of fairytales. Usually there are members of two generations: parents and children, juniors and seniors. Usually Kazakh fairytales start with an epic way when old parents do not have children and they pray the child from God. Than such child is given who grows up by unusual way from bread, a piece of fat and sunlight, etc. He grows up also very quickly: «not day by day, but hour by hour» («Er-Tostik», «Nan-batyr»). Propp's elements of fairytales are not related with functions, its only the first situation which pushes the beginning to the first function as *departure*. The main hero leaves for the war and seeks his relatives or his fiancée, and others. It is leaving can be temporal but there also be found permanent leaving, it is usually death of close people.

Departure is often accompanied by *prohibitions* (the second function), which then are necessarily *disturbed* (the third function). These both functions are pair functions, they set the beginning of a fairytale's action without them there cannot be a plot of a fairytale because disturbing of an the immediately goes to a disaster or to a trouble. For example the main hero of the fairytale «Wolf and Dzhigit» not having waited the finished time burns a skin of the wolf, his wife, that at once was a cause a trouble and difficult tries. The very interesting the type of prohibition as not leaving far from a house and make some activities. In the fairytale as «Esek-Mergen» the father before his death warns his son not go to a wood, and if he all the same will go than not spend a night on the takyr and inside the mausoleum. The son serially disturbed the all three prohibitions and killed the two female monsters who were relatives of a dragon. Esek-Mergen for it helped to the dragon to battle with other dragons. The hero killed the all dragons, accordingly awarded for it and let off home.

Sometimes disturbing results to appearance of *enemy* (the fourth function), which make *harm* (the fifth function). It can be a fantastic character (Zhalmauyz-Kempir, the Woman with Goat Legs, the Bearded Old Man and others), sometimes is a person, king or khan, as in the fairytale «Wolf and Dzhigit». Khan, wishing to take hold of the main hero's wife, made his mind to departure his to difficult assignments. The harm has various forms, particularly, in the kidnapping form. Magic things or a fiancée can be kidnapped

The beginning of a plot not always starts with the prohibition and the disturbing, and later appeared trouble due to its. The trouble can be equal to *shortage*. In the Kazakh fairytales shortage is represented as loss or stealing of cattle, it also can be some disaster, more often, it is a hunger (dzhut). The shortage is characterized by lack of good pastures for cattle and the main hero goes to seek its with brothers or with assistants («Er-Tostik», «Wolf and Dzhigit», «Kanshentey», «Saryat»). The essence of the band («zavyazki») consists of that the main hero has left this house (the sixth function).

Propp pointed the two types of main heroes: a hero-seeker and a hero-victim. The both types are also present in Kazakh fairytales. The first type met in fifteen fairytales («Er-Tostik», «Zhelkildek» and the other). A hero-victim expressed brightly in the fairytale «Erkem-Aidar» where the sister of the main hero with a giant decides to exhaust him sending him to the vary difficult assignments.

The basic plot of all fairytale begins from leaving the house by the hero. Its composition starts to develop that from the very beginning the main hero does not know where to go. In search of a way he is helped usually a magic assistant (more often a horse), a fiancée, a wife. He can see a prophetic dream or meet assis-

tants on a way. He can meet a donator on this way who gives him a magic thing for making an assignment up or helps him to find a road (for example, «Batyr Alibek» fairytale). According to Propp, a meeting with the donator «a canonical form of development of action» [2; 183]. The donator always meets casually. Magic things, helping or a fiancée are received by the main hero by means of doing of any assignments or tests (the seventh function): to kill a dragon and to save nestlings, to return the stolen cattle, to break an enemy army, etc. These actions always finish by receiving of magic things (the eighth function).

Propp pointed such feature of the main hero character as unselfishness and desire to help any person or an animal, that, later, it is generously awarded. So, in the fairytale «Kendebay on the horse Kerkula», the hero decides to help to a bald boy and goes to seek his parents who one time were stolen with their cattle by some khan. He finds gold shoes of a young daughter of khan in the same time. Passing all assignments, he gets out of a captivity of the boy's parents, receives back all stolen cattle, and khan gives him his daughter. Especially it is necessary to note, that compensation is extracted not only difficult tests, but also cunning («Batyr Alibek»). Cunning is not condemned in fairytales, therefore cunning is an instrument of a weak person against a strong one. It is possible to tell, that cunning demonstrates intelligent of the main hero.

The important place is occupied with magic assistants in fairytales who help the main hero to do out the assignment: animal (a bird, a horse) or persons who own unusual abilities (a hunter, a strong athlete, a robber, Vetrnog, Ozeroglotatel, etc.). Magic assistants can be old men and women, sisters («Erkem-Aidar») who are meets by chance. Assistants are almost in all fairytales and sometimes you can think that only they overcome all difficulties and troubles, instead of the hero who behaves passively relying on them. Such fairytales was fifteen from twenty. It is necessary to note, that there are fairytales where people become assistants to animals («Kulanaizharkyn») or to the dragon («Esek-Mergen»).

It is necessary to note, there are a lot of magic things and assistants in fairytales even in one fairytale you can meet almost ten and more of them. But at such number their action are limited, and all of them are used for achievement of only one purpose.

The following ninth function is a *ferry*. The ferry is not very long but for this time distances are covered which are estimated by months or years. It is the function of magic things or assistants. Usually this function is the function of animals such as a horse, a giant bird, a carpet-plane and others. The bird is the most ancient cult animal and often meets in the Kazakh fairytales: a huge bird Samruk who lives on the border of two worlds. It meets in the three fairytales and helps to the main hero for saving its nestlings from a dragon. Usually the bird does not have enough meals, which they take for a road and then the main hero culls a piece of meat of his leg for reaching the appointed place. When they reach a place the bird returns him his flesh. A horse, on the contrary, the most often character of fairytales and especially Kazakh ones, where a horse is an important element of the story. Functions of a horse are various: usually it is means of transportation, but in the same time it is the assistant and the wise adviser of the main hero, it brings him various news and even recovers («Batyr Alibek»). Sometimes, very seldom, the horse can be an enemy to the hero but later it becomes his assistant and adviser («Kanshentey»). The enchanting horse is also winged: connection a bird and a horse. Besides these animals in the fairytales it is possible to meet a wolf, a fox, a swallow, wolfhounds («Gold bit») who help to the main hero.

All composition of a fairytales described above conducts us to outcome. Here the hero should battle and sustain *fight* (the tenth function). Won (the eleventh function) he liquidates a trouble or lack (the twelfth function). But the main hero can receive need thing not only by means of the fight but also with tricking.

Getting a subject of searches the hero *comes back home* (the thirteenth function). Returning frequently can be carried out in the form of *flight* (the fourteenth function), especially, if the subject was received by fraudulent way. A flight is always successfully, the hero saves from *pursuit* (the fifteenth function). Returning can be delayed for a long time: the hero again can meet with difficulties. It can be his brothers, sworn brothers or fellow travelers-giants who throw his alone, leave him under ground, wound or kill taking with themselves his fiancée and all his things («Zhelkildek», «Saryat», «Nan-batyr»).

It is possible to tell, that the fairytale begins anew. Actions again everyone repeat: the hero searches for magic things or they help him. For example, in the fairytale «Nan-batyr» the main hero together with sworn brothers pursues their enemy and one of them goes down underground empire. When he appears there he helps people who were in captivity at the gray-haired old man. The hero meets a girl and won the enemy but his brothers leave him there having taken away with themselves the girl. Then the people who he has free help him to construct a ladder to get out of the underground empire. Fairytales with re-testing are met very often, besides of deception of close people, it can be also receiving of magic things which demands making up of some conditions. In the Kazakh fairytales it is possible to meet saving and returning of a father, and

then searching and returning of stolen cattle («Kanshentey»). In such fairytales it is possible to show two plots: first the fight and then a difficult problem. *Repeated returning* (the sixteenth function) occurs unknowing, the hero turns into ill, poor or bald («Erkem-Aidar», «Kanshentey»).

The fairytale goes to the end. The second trial is *a difficult problem* (the seventeenth function) which only the main hero can *consult* (the eighteenth function). Then *unmasking* follows (the nineteenth function) and a false hero, or heroes, *is exposed* (the twentieth function) and *is punished* (the twenty first function). The present hero accepts the former appearance — *transformation* (the twenty second function), get married and become a king (the twenty third function).

All considered twenty-three basic functions of a fairytale, which are specified by Propp in his work «Morphology of a Fairytale» are met as well in the Kazakh fairytales.

Analysis of the Kazakh enchanting fairytales

We have found out that the structure of the Kazakh enchanting fairytales basically coincides with structures of enchanting fairytales in general. It is necessary to reveal and specify some features of the Kazakh fairytales, which have met in the considered twenty fairy tales. First of all not all fairytales necessarily contain all listed functions. The fairytale «Er-Tostik» can be an example a full structure of enchanting fairytale; the others («Kulanayzharkyn», «Batyr Tumarbas», «Gold bit») can have a reduced structure. For example, in the fairytale «Batyr Tumarbas» is told about the person who has three wives but from no one he has children. He leaves to sacred places with hope to implore a child (*leaving*). On his way he meets Zhalmayyz-Kempir (*enemy*) who swallows him (*harm*). During his leaving his two wives bore by one son, whose names are Tumarbas (the main hero) and Baitas. Tumarbas heard from other people about his father and *goes to seek him*. The hero finds Zhalmayyz and kills her (*a fight and a victory*). Then he *comes back home*. Here the second trouble begins: his mother complains of Tumarbas that a swan has eaten cottage cheese, which she prepared for him. The hero hits a swan and a human finger falls into his hands. Then he goes to the aul of Akbar-khan and is found in the yurt of his daughters. He finds out that the youngest daughter of khan does not have small finger of a hand. She promises to get married for the one who will return her finger (*task*). Tumarbas *gives* her a finger they *marry and come back home*. As we see, here there are only ten functions.

For revealing some features of analyzed fairytales it was selected five fairytales: «Zhelkildek», «The Girl Dudar», «Nan-batyr», «Batyr Akzhan», «The One-eyed Giant». These fairytales are given on the order of their statement in the book and each of them gives a very interesting material for studying.

As is known, fairytales, as well as myths, keep the various information about different phenomena and events of social life of the last epoch: «The key to a fairytale is not in the present but in the past» [2; 201].

The first fairytale is «Zhelkildek». The style of a statement is metaphoric and the fairy tale is very similar to a myth. It is unique fairytale from all twenty; it is not similar to all others ones and strongly differs from the others. In essence the fairytale describes an initiation ritual, which gives us some additional data about this ceremony. The fairytale begins that khan Nurmambet with his son and two grown-up daughters Kunikey and Tinikey lives in anywhere. His youngest brother Oztemir has left on war. The daughters one day saw a dream, which has explained following that the khan's brother will not come back home. The seven-year son of khan Zhastulek is sent to searches of his uncle but on his way he was killed by the giant Telegay who at once cuts off the boy's head. When Oztemir comes back home he finds the ruined grounds and all his relatives were killed: father, brother, mother, wife, sisters and the nephew. It is necessary to note this moment: all relatives are listed in the strict hierarchical order of a patriarchal society. The first is father, then the senior brother, then mother and wife. The order is finished by the male but it occurs because he still does not have name. He is a nephew who has not passed some initiation ceremony and accordingly he is considered still, as a defective member of a society. Oztemir comes in despair but in his dream he saw the saint Kydyr who punishes to him to find the seven-year son of khan Sarybai who is still not have any name and he would help him to revenge for death of relatives and to overcome the enemy. Here there is a small retreat and mention that Sarybai was childless for a long time. One day he received the big silver bowl full of honey from the sky with a silver spoon. After eating this honey his wife in some time bore a son and a daughter. Oztemir finds Sarybai named his son by Zhelkildek (Restless Seven-year) and asks khan to give him his son to win the enemy. Oztemir and Zhelkildek collect an army and leave on searches of the enemy. In one day they find Telegay but Oztemir frightened the enemy army he leave Zhelkildek alone. The hero gets into trap (a deep hole), then he finds a way to inform about his trouble to the parents and that he is very hungry. Sarybai with his wife comes to him and feed him. The hero gets out of a trap and stops in a yurt an old woman (donator) whom he takes service to. Followed to all instructions of the old woman, he received from her helping in seeking of the fiancée. The fiancée was the daughter of Telegay. It is necessary to note,

that in the fairytale have a very interesting fact that Telegay get a prediction about a danger, which he will get from his daughter. He turned to her with the following words: «I felt you betray me ... You are one of the seven enemies predicted to me by destiny. ... If my death will be from you, from it will not escape». It is the obvious element of a myth such as humility before fate, destiny.

Zhelkildek turned into bald, goes to Telegay aul and kidnaps his daughter who leaves at the old woman. Then he comes back to Telegay aul finds there his sisters Kunikey and Tinikey but he has known that Tinikey has died. They bury her and he also stayed sister at the old woman. Then he again comes back, destroys Telegay army and takes him prisoner. Later he finds Oztemir and becomes his junior brother. Oztemir repents about his running, asks fair punishment and dies. Zhelkildek's enemy Telegay dies in the same way. The main hero is married to Telegay's daughter, marries the sister and comes back to his parents [5; 7–22].

Reading the fairytale the first time is created impression that the fairytale is stated completely illogically: the main hero was killed at once, then his uncle sought another family and took their son. Then the fairytale again narrates about that boy who was killed right at the beginning of the story. Whether so it? Certainly not, the fairytale has clear order and describes to us a ceremony of initiation. The death of the main hero in the beginning of a plot shows us, that the boy is still absolutely young and not ready to become adults, therefore in the fairytale the metaphorical image gives the description that he is not ready for the first assignment and he was cut off his head (that shows of lack of mind). Passes time and the boy starts to disturb his parents, he wants to show them that his time has already come and he is ready to be adult. There is his uncle who should name to him. His appearance is not casual at all, he receives the instruction from saint Kydyr that the time has come for giving a name to the anonymous boy. The name is always given by another person in initiation ceremony: the uncle, named mother («Kanshentey») or named brothers («Nan-batyr»). But, as far as we remember, the hero had name Zhastulek and the second boy grows without a name. Most likely, it means, that the initiation ceremony is connected by that to the child a new name is given and previous name is removed from his memory. Further the boy is tested, the uncle helps him, but then leaves him alone. In the fairytale it is spoken that he was frightened and run but it reminds a game element, which is present, probably, in the ceremony procedure as such. The sense of this action means that initiated person remains alone with his difficulties and he should overcome them independently. Therefore in the plot of the fairytale when he asks his parents to feed him, he refuses to leave to them. Then he gets out and meets an old woman who tests him and in the end she awarded him: she helps him to find a fiancée. His two senior sisters who were mentioned in the beginning of the story, most likely, were stolen in captivity by enemies and consequently we do not find them in transfer of victims. But in the plot pointed that the newborn boy had only one sister. The fairytale here again restores a logic circuit of a narration: one of sisters dies, and they bury her. The given circumstance specifies that in process of initiation the child realized some abstract concepts, in particular, such, as death. Further he wins the enemy and finds the uncle. The uncle welcomes him and Zhelkildek becomes his junior brother that it means they are already equal. This thing points such phenomena as sororate, when an uncle plays an important role for his nephew. In other words, he becomes already another so as a real member of his family and a society. The ceremony of initiation is completed: he returns home. It is possible to tell, that the given fairytale on the metaphorical language gives us understanding of sense of initiation ceremony. Later a nameless boy disappears from a fairytale but there are the functions connected to this ceremony: leaving the house, assignments and returning home. These are the basic functions of enchanting fairytale and it confirms Propp's words that initiation is the most ancient basis of fairytales.

There are also all elements of the initiation ceremony in the fairytale «Girl Dudar», and the main heroine of the story is born at a childless aged married couple. But the fact of is very interesting and unusual that the girl changes clothes and gives out itself for the man. She succeeds in it very much, she even wins in the competition and she is married to khan's daughter! What is caused such plot of the fairytale? Most likely, there are events described which entail such actions. By the way, men also changed their clothes into women as well («Batyr Totan»). The girl changes man clothes that she can to run away from her husband-wolf, then she meets batyr Tostik and they become named brothers. Dudar does not give out herself. Then they go to the competition for seeking in marriage of khan daughter. The girl wins and is married to khan's daughter who exposes Dudar. In a result the young man marries to the two girls at once. This is not the end of Dudar's adventures. Her husband leaves on war later, she bore a son but the One-Legged Old Woman (Kuayak-Kempir) brings her harm because she was mother of the wolf who the heroine ran away from. She runs away with her son from husband's aul again. She is helped her horse (assistance) in it. She lives with her son but one day the son meets his father and they all return to their aul together [5;43–50]. If a main hero is a man a fairytale, basically, describes his period of growing, if a main hero is a woman the fairytale narrates about

more longer period than a man and sometimes covers all her life. If the man always comes back home, the woman returns to her husband, her place near to her husband.

As we told earlier, Kaskabassov indicated many social institutes of the Kazakh society, which meet in fairytales. In particular, he specified the institute of polygamy but fairytale «Nan-batyr» shows us the phenomenon of polyandry when a woman is a wife of two men. The text of the story shows that polyandry was not ever the settled institute and, most likely, has an individual exclusive character. A. Hadson in his work «Kazak Social Structure» described the fact when an attractive widow was a bone of contention between died husband brothers [8; 53, 54]. May be, this fairytale specifies such case.

The last two fairytales of collection «Batyr Akzhan» and «One-eyed giant», most likely, have not any relations to the enchanting. They have another structure though, certainly, some functions are repeated and have an instructive character. Each history of the fairytale finishes with a maxim, which follows from the content of the story.

In the fairytale «Batyr Akzhan» the main hero is a shepherd of bai horses. A giant eats the bai youngest brother. Akzhan kills the cannibal and goes to inform his owner a bitter message. He also kills another two giants on his way. Khan generously awards Akzhan for his good work. The following maxim appears from here: «If you work, you must work very well» [5; 129–131].

Another fairytale about a one-eyed giant with amazing accuracy reproduces the mythological plot about Odissey adventures, when he with his warriors gets in a cave of a one-eyed Cyclop. Accordingly, the Kazakh fairytale adapts under another validity. Khan and his assistants have lost the way on hunting and get in the dwelling of a one-eyed giant who eats one of them. Khan gives the instruction to blind the monster. In the morning the giant, going out sheep from kystau, stands at the exit, checking them. Khan orders to people to cover themselves by sheep skins and thus they are saved. The giant perishes and khan with dzhigits takes away with themselves all cattle of the giant. The following saying from here went: «Khan has mind for forty people» [5; 140, 141].

Both fairytales, most likely, can be referred to everyday ones when human diligence and mind are awarded and help to go out from difficult situations. These qualities are tested repeatedly and necessarily awarded.

Summing up this part, it can be told the following conclusions: eighteen of twenty fairytales reproduce the basic functions of fairytales pointed by Propp in various combinations and sequences. The earliest fairytales have strong similarity to myths but in the same time they already contain elements of Islam. The given circumstance specifies that Kazakh fairytales have late descent and very syncretic, they can include simultaneously Islam and shamanism, endogamy and exogamy, revenge and forgiveness, etc. One fact also confirms late descent of Kazakh fairytales. In this work «Russian fairytale» Propp considered the question of trebling and digit three in general. There are a lot of mentions about this digit in fairytales: three brothers, three giants, three tests, etc. It can be explained by long process of formation of numerical abstractions. The human thinking was passing from one to two and from two to three very slowly. The human thinking stopped for a long time at this stage. Propp pointed Levi-Bruelle words that numerical systems of many primitive peoples had no numbers more than three. If this hypothesis is true, Propp confirmed that the fairytales, which contain only three digits, tell about their ancient descent. No one from the analyzed Kazakh fairytales limited by this digit, most likely, such fairytales are absent at all. On the contrary, these Kazakh fairytales give us a lot of numerical combinations: 3, 6, 7, 9, 10, 20, 30, 33, 40, 50, 60, 90, 140, 192, etc.

The considered fairytales also allow put the following assumption that they contain and keep not only constant functions but also social system, everyday moments. Besides it, there are a lot of borrowings from myths and fairytales different peoples in Kazakh fairytales.

Conclusion

Kazakh mythology has peculiarities, which connected with form of nomadic life. Greek, Egyptian, Mayan or Roman myths give us representations about world descent and man. The nomad mythology is based, basically, on genealogic legends about descent of lineages. It is explained by that the system of kinship and descent has an important role in the social system of nomadic societies, including Kazakhs, because they were instable and movable [9;243–250]. The analyzed fairytales have shown interrelation with myths and have confirmed that the most ancient basis of fairytales is initiation ritual. There is a lot of information about constant and changeable elements of social organization of Kazakh society in Kazakh fairytales.

Kazakh fairytales have enough late descent and are formed during distribution of Islam, though they contain and keep ancient representations of ancestors of Kazakhs, but also not only Kazakhs. It can be ex-

plained syncretism and diversity of Kazakh fairytales, which united rather different elements of social system and religious beliefs.

This analysis allowed revealing some peculiarities of ceremonialism and life order of Kazakhs. Fairytale «Zhelkildek» in detail enough reproduces initiation ceremony. Fairytale «Nan-batyr» shows the phenomenon of polyandry. Such exceptions enable to assume that fairytales can present a lot of materials for revealing diversity of social elements of Kazakh society. It is necessary to note that, most likely, elaborate any united classification, which would consider all peculiarities, which are in Kazakh fairytales impossible.

References

- 1 Пропп В.Я. Морфология сказки. — Л.: Академия, 1928. — 160 с.
- 2 Пропп В.Я. Русская сказка. — М.: Изд-во «Лабиринт», 2000. — 416 с.
- 3 Турсунов Е.Д. Генезис казахской бытовой сказки. — Алма-Ата: Наука, 1973. — 216 с.
- 4 Каскабасов С.А. Казахская волшебная сказка. — Алма-Ата: Наука, 1972. — 260 с.
- 5 Золотая бита: казахские волшебные сказки. — Алма-Ата: Жалын, 1983. — 325 с.
- 6 Леви-Стросс К. Структурная антропология. — М.: Наука, 1983. — 512 с.
- 7 Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — 364 с.
- 8 Hudson A.E. Kazak Social Structure. — New Haven: Yale University Press, 1938. — 109 p.
- 9 Хазанов А.М. Кочевники и внешний мир. — Алматы: Дайк-Пресс, 2002. — 604 с.

Н.Мыңғышева

Қазақ ертегілерін құрылымдық тұрғыдан талдау

Мақалада ертегі қазақ мифологиясында шежіре деңгейіндегі маңызды бір бөлік екендігі туралы айтылған. Сонымен қатар ертегілерде тайпалар мен рулардың шығу тегі мен олардағы атақты адамдар жайында әңгімеленеді. Мақала авторы В.Я.Пропп және К.Леви-Стросстың әдістемесі негізінде қазақ таңғажайып ертегілерін салыстыру құрылымын қарастырды. Қазіргі уақытта қазақ мифологиясын зерттеу отандық гуманитарлық ғылымының маңызды бағытына айналды. Әсіресе қазақ руларының шығу тегін баяндайтын шежірелер жарық көруде. Бірақ олардың көбісі сипаттаушы түрге ие.

Н.Мингишева

Структурный анализ казахских сказок

В статье отмечено, что сказки являются важной составной частью казахской мифологии наряду с шежіре — генеалогическими родословными, которые включают в себя легенды и предания о происхождении племени и родов и повествуют о жизни знаменитых людей того или другого рода. Автор ставит перед собой задачу произвести пробный структурный анализ казахских волшебных сказок, используя методологию В.Я.Проппа и К.Леви-Стросса, чтобы сделать сравнительный анализ казахских и русских сказок. Определено, что в настоящее время изучение казахской мифологии является одним из приоритетных направлений в отечественной гуманитарной науке: публикуются шежіре многих казахских родов, которые начинают восстанавливаться и реконструироваться, но данные исследования имеют спорадический характер и большинство из них описательные.

References

- 1 Propp V.Ya. *Morphology of fairy tale*, Leningrad: Academia, 1928, 160 p.
- 2 Propp V.Ya. *Russian fairy tale*, Leningrad: Labirint, 2000, 416 p.
- 3 Tursunov Ye.D. *Genesis of Kazakh everyday fairy tale*, Alma-Ata: Nauka, 1973, 216 p.
- 4 Kaskabassov S.A. *Kazakh magical fairy tale*, Alma-Ata: Nauka, 1972, 260 p.
- 5 *Golden bat: Kazakh magical fairy tales*, Alma-Ata: Zhalyn, 1983, 325 p.
- 6 Levi-Strauss C. *Structural anthropology*, Moscow: Nauka, 1983, 512 p.
- 7 Propp V.Ya. *Historical roots of magical fairy tale*, Leningrad: Leningrad State University Press, 1986, 364 p.

8 Hudson A.Ye. *Kazak Social Structure*, New Haven: Yale University Press, 1938, 109 p.

9 Khazanov A.M. *Nomads and the outside world*, Almaty: Dike-Press, 2002, 604 p.

UDC 94:327

K.B.Zhumagulova¹, Ye.Zh.Nazarov²

¹Karaganda Economic University Kazpotreboyz;

²Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: yesnaz@mail.ru)

The historical preconditions of creation of the Organization of Islam Conference

Creation of the OIC became an important step for the formation of foreign policy paradigm of muslim states. All the steps to create the OIC in international relations as the main organization of islamic countries made within the concept of «islamic solidarity». The article examines as historical so political preconditions for the establishment of the OIC, as well as main objectives and reasons that gave rise to organization of muslim states to create the OIC. In this regard, the OIC under the concept of «islamic solidarity» for the right to occupy a central place in the islamic world and it is a key organ of cooperation of the states with a large number of muslim population.

Key words: foreign policy, modern international relations, the organization of the Islamic Conference, an international organization, integration, middle East, Islam, history of the Islamic world, pan-Islamism.

Throughout world history, the main integrating force was the idea or concept, which became the main factor for the overall identification sufficiently large regions. At the end of the XIX century this idea was revived in the islamic world, where people live in conditions of colonial policy of the european states. This fact influenced on the occurrence in the national liberation ideologies of two mutually exclusive tendencies — pan-islamism and nationalism young bourgeoisie.

Pan-islamism as a religious political movement arose in the second half of the XIX century and closely related to the activities of Seyda Jamal al-Din Afghani (1839–1897yy.). He formulated the idea of «religious-political alliance of muslim nations». Pan-islamism was defined as «the unity of the world of islam (Dar al-Islam) in one powerful group, whose aim is the embodiment of the principles of the Koran. This islamic group is capable of always and everywhere opposes any course of human thought...» [1;11].

Muslim countries of east al-Afghani compared with brooked shipwreck — should act as the passengers of the ship: either together to save the ship, or to think everyone about yourself? In this formulation of the question every true muslim should save the ship islam. Al-Afghani developed fundamental principles of pan-islamism:

- firstly, the abandonment of the concepts introduced by the virtue of their alienation from the islamic society and unfitness for it;
- secondly, to confirm the basic principle of pan-islamism — islam is true for all times and places [1;11].

Pan-islamism opposes international spirit of the theory of the muslim brotherhood «regional narrowness». In the historical and political practice the idea of pan-islamism is used to support the trend towards hegemony of one of the muslim states. So, if in its initial stages pan-islamism was a tool to strengthen the Ottoman Empire, after World War II it became an instrument of rivalry between Pakistan, Saudi Arabia, Iran, Libya and several other countries for hegemony in the muslim world. This view is shared by some muslim scholars, such as pakistani author Fateh M.Sando said: «If idealists and theorists have constantly emphasized the need for unity of the muslim world, the practice is rarely showed interest in this problem. Mainly they were busy narrow local objectives: the conservation of power in the region, maintaining personal prestige or concern about these or other limited interest» [1;25].

Most fully pan-islamism is represented in ideology and practice of the organization «Muslim Brotherhood»: the world is divided into two parts: the world of islam and the «new barbarism»; for the salvation of mankind, steeped in the «new barbarism», it is necessary to establish a theocracy; return to the caliphate —

the best way to social justice; the salvation of mankind — a return to God. The central elements of the concept of pan-islamism is the superclass, supranational «muslim unity», a worldwide community of the faithful, that is, pan-islamism is theory of the islamic cosmopolitanism with its characteristics, which does not recognize the existence of nations, but proclaims the unity of all muslim nations.

The process of implementing the concept of pan-islamism in the area of the spread of islam prevents a whole group of factors, the main ones are: the contradiction between the feudal-nationalist and radical regimes; differences in socio-political and socio-economic development; rivalry for leadership in the muslim world that unfolded between countries with different social systems (Saudi Arabia, Pakistan, Iran, Iraq, Egypt, Libya); the desire of some countries to pursue an independent foreign policy; unresolved national issues affecting the territory of several states (problems: the Palestinian, Kurdish, Baluchi, «Pashtunistan»); the presence of mutual territorial claims (Saudi Arabia — Oman, Iraq — Kuwait, Iraq — Iran, Morocco — Algeria, Iran — Afghanistan, Saudi Arabia — Yemen, Saudi Arabia — Iraq, Iran — United Arab Emirates, Iran — Bahrain, etc.); differences and contradictions between the main branch of islam (sunni and shia), which play a role in the increasing complexity of interstate contradictions of muslim countries; by virtue of its participation in various international and regional organizations, muslim countries can not ignore their obligations for the sake of «islamic solidarity». The contradictions between the public interest and religious communities are not always clearly resolved in favor of islamic unity.

In general, religious alternative to the colonial dependencies underlying the concept of pan-islamism, of course, had some progressive potential of the struggle for national liberation in the early XX century.

After the first World War, in region of the spread of islam had changed dramatically, to create preconditions for the emergence of alternative pan-islamism trends. The collapse of the Ottoman Empire, the creation of the League of Nations, the elimination of the caliphate in 1924 led to an increase regional nationalism. The concept of pan-islamism contrary to the ideology of nationalism in terms of fundamentals and objectives of the struggle for independence: pan-islamism was expecting the unification of all muslims in a single state, and nationalist approach demanded independence within the borders of the emerging nation.

In the context of Turkey, where the nationalist concept of «healthy Turkism» had been implemented in the form of the ideology of state power and the organization of society on the basis of the republic; measures were taken to separate religion from the state, such as the abolition of the sultanate, and then caliphate, closing religious schools and orders of dervishes; were adopted criminal and civil codes based on western concepts of law, abolished the institution «Sheikh-ul-islam» and the ministry of waqf, created the office of religious affairs; in a special amendment to the constitution of 1928 was pointed separation of church from state, abolished the position of islam as the state religion. M.Kemal (1881–1936 yy.) — the leader of the national liberation revolution in Turkey in 1917–1923 years — constantly pointed to the unacceptability of ottomanism, panturkism and panislamism. Essential elements of the anti-imperialist concept of Kemal were as follows: anti-imperialism, national sovereignty, the condemnation of the economic policy of monarchs (sultans) [2;72].

Each of the concept — a regional nationalism, pan-arabism and pan-islamism — contained elements of anti-imperialist orientation. However, as a rule, carriers of pan-islamism and pan-arabism in interstate terms were and are monarchist-feudal regimes and their ideologues, the critique of imperialism was paralleled by anti-communism, putting forward as an ideal «golden age» of the caliphate. And of course, the center of the caliphate would have become the capital of the state — the initiator of pan-islamic or pan-arabic movement.

This situation in the zone of spreading islam created the preconditions for the emergence of the concept of «islamic solidarity» as the most flexible intermediate (between the national form of existence of the muslim countries and the ultimate goal — the creation of a single islamic state) formula idea of intergovernmental cooperation and the imperative of unity on a religious basis.

Country created islamic centers, islamic centers in these countries put forward the movement's leaders. World Islamic Congress puts Pakistan on the move «islamic solidarity» as a true «islamic state». Academy of Islamic Studies at Al-Azhar puts Egypt as the leader of this movement. In turn, League of Islamic World (further — League, LIW) qualifies Saudi Arabia as a «chosen by Allah ground... winner of two major shrines of islam — Mecca and Medina» [3;53].

With the creation of Pakistan in 1947 (literally — «the country of the faithful») on the basis of the religious community of muslims in the area of the spread of islam there is another plus: islamization in the form of a sovereign state. According to the russian researcher V.Moskalenko, «the policy of islamization of Pakistan was not a spontaneous burst of expression of religious feelings of the population, and was carried

out under the full control on top of the secular power. Islamic theologians in this played clearly subordinate role» [4;62].

Founder and leader of the party «Jamaat-e-Islami» in Pakistan Abul Ala Maududi (1903 — 1979 yy.) is a recognized author in the development of modern conditions the concept of «islamic state». He put forward the four principles of organization and functioning of the islamic state:

1. The supreme power in the islamic state belongs to God, the government acts as a deputy (Caliph) of God on earth.
2. The shariah is the fundamental law of the country.
3. Existing legislation must not contradict sharia.
4. The state should not transgress the «border», established by islam [5;113].

In practice prevailed over a steady trend towards the establishment of international theological-religious and government's attempts to combine several muslim states.

Already in may 1926 at the Congress in Cairo (30 delegates from 11 muslim countries, there were no islamic organizations from Afghanistan, Iran, India, Sudan and Turkey) was adopted an appeal to the muslim world to promote the formation of a new caliphate.

At the first World Islamic Congress (WIC) in Mecca in june 1926 (60 delegates) failed to agree on the need for such congresses. The second congress WIC was held in 1931 in Jerusalem, where the movement of pan-islamism in the 20s and early 30s really resist the expansion of Zionism.

1949 and 1951 took place on 3 and 4 session of the World islamic congress. At this congress was developed a charter of the organization and made statements contained a requirement that all governments of the world of non-interference in the affairs of the World islamic congress.

Thus, all the meetings of heads of muslim countries and communities, conducted in the period between the First and Second World Wars, could not have any decisive importance for the development of the general muslim movement. At the same time, these attempts interstate association created certain prerequisites for integration in the region spread the muslim religion and culture.

In 1962, in Baghdad and in 1964 in the city of Mogadishu were held on 5 and 6 session of the World Islamic Congress. The headquarters of the World islamic congress is located in Karachi (Pakistan).

League of Islamic World is the most influential among the theological and religious organizations, founded by Saudi Arabia in 1962 and headquartered in Mecca. Thus Mecca became the center of an alternative Pakistani influence in the movement of pan-islamism and its modifications. This non-governmental islamic organization was formed to promote islam, organizing the pilgrimage to Mecca, promote the construction of mosques. The first forum of LIW adopted a Charter, proclaiming strengthening islamic solidarity, the dissemination of ideas of islam, support constant contacts with leading religious figures and scientists, to establish and develop close relations with muslim adherents who live outside the traditional islamic area, as well as «support for holy war everywhere, wherever it arose» [6;15].

The idea of creation of the league was agreed and adopted by initiated by the king Saud meeting of leaders of muslim organizations in Mecca in 1962. LIW now brings together the main muslim organizations and society, the largest of which are the High Council of Mosques, the Permanent Committee on the Honouring of Islamic law, International Islamic Relief Organization. The supreme body is the Congress.

At the same time, the structure LIW is not clearly defined. This organization is trying to respond to major regional and global challenges the integrity of the Islamic world. However, it does not seek to develop mechanisms to address common to all Muslim countries problems of an economic and social nature, which determined its weakness and relative inefficiency, reducing the activities of the League of Islamic World to the proclamation of political declarations more general nature.

In April 1965, a session of the World Islamic Conference held in Mecca on the initiative of Saudi King Faisal bin Abdul Aziz Al Saud, at which the king made a call for creation a military-political alliance of Muslim countries — Islamic Pact. In the context of the growing confrontation between the Soviet Union and the United States and gained prominence non-aligned movement countries of the third world, that idea did not find wide response among the developing countries of Asia and Africa. However, the authorities of the Kingdom of Saudi Arabia still returns to the project of Faisal to establish peace unified armed forces of the muslim world.

1969 became a turning point for the creation of a new mechanism of consolidation of state sponsors of common religious values. The reason for this was an incident with arson the third most important religious shrines and sacred to all muslims mosque Al-Aqsa in Jerusalem by Israeli extremist. This event shook the all islamic world and caused a strong protest among the muslim population. Four days after the incident, on 25th

august, the foreign ministers of fourteen arab states went to Cairo to decide to hold a summit of leaders of islamic countries in order to protect muslim holy sites.

In the same year, on a wave of public indignation in the muslim area, political representatives from 28 Asian and African countries met in Rabat (Morocco) to create coordinating center that on the principle of religious solidarity could provide protection shrines of islam. The heads of muslim states pledged to jointly safeguard the rights and interests of the muslim ummah, to support the Palestinian people in their struggle for the liberation of Palestine, and to consult on how to strengthen cooperation and mutual assistance in the economic, scientific, cultural and spiritual areas, in accordance with the immortal teachings of islam. In this regard, in the basis for the new organization was based the principle of consolidation with countries where the majority of inhabitants are muslim. To achieve this goal, it was decided to establish a new international structure.

As a result of matching the positions of the muslim east, in 1970 I and II Conference of Foreign Ministers in Jeddah and Karachi was formalized education interstate coordinating center — of the «Islamic Conference». The General Secretariat of the organization and its head were elected and the temporary seat of the Organization of Islamic Conference (OIC) «until the liberation of Jerusalem» became Jeddah.

Two years later, in February-March 1972, at the third conference of foreign ministers in Jeddah was adopted charter of the organization, according to which the application for admission must be submitted to the OIC General Secretariat and approved at the next conference of foreign ministers. For approval is necessary to collect 2/3 of the votes of the participants [7].

The OIC is the largest and most influential Muslim formal intergovernmental international organization. Currently, it unites 57 countries with a population of over 1.4 billion people. According to the number of participating countries, OIC is the second institutional structure after UN in the world. The objectives of the OIC — joint actions to strengthen islamic solidarity and large-scale cooperation between Member States in the political, economic and social fields, conducting peaceful policy emanating from the fundamental canons and aimed at preserving islamic values, as well as support for the muslim peoples in the protection of freedom and independence. In particular, support for the Palestinian people to establish an independent state and the preservation of islam's holy places in its territory. As we know, these issues have not lost their relevance and determine the international agenda in the current context of globalization.

The basic principles of the OIC — full equality, respect for the rights of every people to self-determination, non-interference in internal affairs, respect for sovereignty, independence and territorial integrity of states, the solution of disputes between member countries of the OIC peacefully through negotiation, mediation or arbitration, non-use of force or threat of application. All this is fully consistent with the cornerstone principles of the UN activities [8].

OIC suggests multifaceted cooperation between the «islamic state» based on religion («islamic solidarity»). The organization is an intercontinental character, its universality claim to the level of the UN in the directions of their activities, but it is limited to the member states belonging to the «Ummah» — a religious community of people who practice islam, even if muslims do not make up the majority of the population in some countries, that is practiced in the reception states that only in the future, after the appropriate changes in their society on the basis of the postulates of islam, can become full members of the movement «islamic solidarity». In this regard, the islamic international organizations — it intermediates in the process of «realization of the idea of global Islamic solidarity» [1;70] as stated by King Faisal of Saudi Arabia at the opening of the I conference of heads of state and government of the islamic countries in september 1969 (Rabat, Morocco).

The strengths of the OIC are:

- the leading role of the rich oil-producing states, together with some other countries of the islamic region controlling huge reserves of strategic raw materials — oil, natural gas;
- the existence of certain levers of influence on Western Europe and North America by investing a significant proportion of petrodollars in Western economies;
- considerable resources and vast territory, which is crucial to influence the contemporary international relations [8].

However, on the activities of the organization affects the extreme heterogeneity of the socio-political structures and ideological orientations of the ruling regimes in the muslim world. They share different approaches to major international and foreign policy issues, differences in the forms and methods of use of islamic tenets in domestic and foreign policy between fundamentalists and moderates supporters. From here lack of a clear overall strategy of the OIC in politics and the economy, maintaining the sharp contradictions.

Thus, in the muslim world there is confrontation between the two main trends: on the one hand, the trend of consolidation of muslim states and their isolation in world politics and economy, on the other — the internal differentiation of islamic region in the ideological, political, economic and social basis. Both trends are reflected in the activities of the association.

In the history of the OIC organization «islamic solidarity» played a key role, but it was not a reflection of the «islamic integration» and was conceived as a tool to activate the pan-islamism in modern conditions with the relevant international legal registration of constituent documents. That is, the further development of the Middle East crisis was used by Saudi Arabia to create under its aegis focal point «islamic state».

Attempts to unlock the conflicts in the ways of «islamic solidarity» with the use of the OIC and its missions for the settlement did not give any results. This indicates that the religious aspects in the activities of the OIC is increasingly replaced by political stance on important issues of our time, including on the key issues of war and peace.

It is crucial that the formation of the structure of the OIC pragmatic wing of the muslim world failed to defend the secular nature of the organization. This allowed the early stages of development to overcome its religious seclusion and out of the plane of religious and political confrontation with the rest of the world to channel into defending the interests of the axis of South — North.

Against the backdrop of the collapse of the UN system and its substitution mechanisms of US and NATO coalition, operations OIC to intervene in the internal affairs of other countries remains unnoticed.

Organization of the Islamic conference and its subsidiary bodies system, specialized agencies and affiliated institutions became a reality of modern international relations. Its effectiveness is the main issue — the maintenance of international peace and security, as well as the development of cooperation between the states of the spread of islam — is questionable. It is difficult to part with their national interests for states, even if the religious factor is listed in the national interest.

Thus, the OIC was founded as a response to the challenges of the muslim world, which comes from the resulting policy in the middle east Israel, supported by the western world, especially the United States. In the postwar period, almost all states of the muslim east were involved in the global geopolitical struggle between the two world systems. But the incompatibility of the norms and values of islam with the communist essentially atheistic ideology, on the one hand, and capitalist, with its consumer culture — on the other, did the muslim population as a whole immune to the policy of the USSR and the USA.

From the dissolution of the caliphate to the establishment of the Organization of Islamic Conference in 1969, the carriers of the idea of pan-islamism were World Islamic Congress (WIC) and the League of Islamic World. Theological non-governmental organizations in fact are the guardians of the «purity» of islam. They entrusted with the development of various issues related to the theological justification of the most important problems of Islamic intergovernmental organization. Much attention is paid to their activities in the theory of international «islamic solidarity», the concept of an «islamic state», developed draft constitution, with «muslim vision» of the world as a whole. As WIC and LIW have consultative status with the UN.

The formula «Ummah — religious community — isolidarity — islamic bloc — a single islamic state» not implemented in practice, and there is a severe contradiction when trying to implement it, so stands the idea of «islamic solidarity» as the most practicable in modern conditions the formula for relations between muslim countries.

The modern movement «islamic solidarity» is not recognized by theorists, but is widely represented political practices, including at the state level, who see the result of their activities output muslim organizations and countries from the United Nations and the founding of the United Muslim nations with its Security Council, the formation of the muslim «common market», creating a united muslim armed forces with a unified military command, so that muslim countries will become the third force in the world, independent from the capitalist and communist powers.

The concept of «islamic solidarity» can be regarded as the most important foreign policy principle of muslim countries towards the realization of the ideas of pan-islamism. In any case, it is a wish to it her theologians and politicians regimes acting for the practical implementation of this concept. In this regard, the idealization of «islamic solidarity» in international relations is a manifestation of religious-oriented branch in the development of the theory and practice of international relations. The emergence of financial capacity in a number of oil-producing muslim countries in conjunction with the changed configuration of international relations were perceived initiated and inspired movements «islamic solidarity» in the literal sense as a green light to start the restructuring of international relations in the islamic model on the way to the islamic world order.

However, assessing the realities of the XXI century, the movement of «islamic solidarity» in the face of the Organization of Islamic Conference to state that «the spread of the phenomenon of globalization in all spheres of life, and in particular the liberalization of trade, unlimited flow of information and the development of communication and technology to shorten the distance and turned the world into a small village universal», and that «the construction of a bridge across the gulf in international relations that arose in connection with the adverse effects of globalization is not just a moral obligation, but also a vital imperative goal, the achievement of which calls for establishment of international partnerships and social justice to the same extent as to achieve equality in access to the fruits of progress, globalization, the revolution in communications technology and trade liberalization to all members of the international community to ensure that globalization could get a human dimension and could help create a balance between northern and southern societies» [1;28].

Thus, summing up the relatively dynamic course of history of integration processes in the islamic world, the cooperation of muslim states on trans-regional level, began to develop in the first half of the XX century to the present time has reached a high enough level. In this regard, the OIC under the concept of «islamic solidarity» for the right to occupy a central place in the islamic world and it is a key organ of cooperation of the states with a large number of muslim population.

References

- 1 *Жданов Н.В.* Исламская концепция миропорядка. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 568 с.
- 2 *Гасанова Э.Ю.* Турция // Идеология национально-освободительного движения в странах зарубежного Востока. 1917–1947. — М.: Наука, 1984. — С. 72–85.
- 3 *Шарипова Р.М.* Панисламизм сегодня. Идеология и практика Лиги исламского мира. — М.: Наука, 1986. — 139 с.
- 4 *Москаленко В.* Исламизация Пакистана и Средняя Азия // Россия и мусульманский мир. — М.: ИНИОН, 1993. — № 5. — С. 62 — 70.
- 5 *Гареева Г.* Исламский фундаментализм и опыт государственного строительства в Пакистане // Россия и мусульманский мир. — М.: ИНИОН, 2001. — № 12. — С. 113–125.
- 6 *Султанов В.К.* Казахстан и Организация Исламская конференция. — Алматы: Казахстанский ин-т стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан; Аспект, 2010. — 268 с.
- 7 *Гасанов Р.* Организация Исламская конференция и мусульманских стран СНГ. — [ЭР] // Центральная Азия и Кавказ // http://www.ca-c.org/journal/11-1997/st_03_hasanov.shtml.
- 8 *Шерязданова К., Смагулова Г.* Интеграционные учреждения: от Организации Исламская конференция к Организации исламского сотрудничества. — [ЭР] // Политика и политические науки // <http://www.cyberleninka.ru/article/n/integratsionnye-instituty-ot-organizatsii-islamskaya-konferentsiya-k-organizatsii-islamskogo-sotrudnichestva>.

К.Б.Жұмағұлова, Е.Ж.Назаров

Ислам Конференциясы Ұйымының құрылуының тарихи алғышарттары

Мақалада Ислам Конференциясы Ұйымын (ИКҰ) құру мұсылман мемлекеттерінің сыртқы саясат парадигмасының қалыптасу жолындағы маңызды қадам болғандығы туралы айтылған. ИКҰ халықаралық қатынастардағы ислам елдерінің негізгі ұйымы ретінде құрылу кезіндегі барлық шаралар «ислами ынтымақтастық» тұжырымдамасының аясында қабылданды. ИКҰ-ның құрылуындағы тарихи және саяси алғышарттар, сондай-ақ мұсылман мемлекеттерінің ИКҰ құруына алып келген негізгі міндеттер мен себептер қарастырылды. Осыған орай ИКҰ «ислами ынтымақтастық» тұжырымдамасы негізінде ислам әлемінде лайықты негізгі орнын алып, саны жағынан көп мұсылман халқы бар мемлекеттердің негізгі ынтымақтастық органына айналды.

К.Б.Жумагулова, Е.Ж.Назаров

Исторические предпосылки создания Организации Исламская Конференция

В статье отмечено, что образование Организации Исламская конференция (ОИК) стало важным шагом на пути формирования парадигмы внешней политики мусульманских государств. Определено, что все шаги для создания ОИК как основной организации исламских стран в международных отношениях были приняты в рамках концепции «исламской солидарности». В статье рассматриваются как исторические, так и политические предпосылки для создания ОИК, а также основные цели и причины, которые привели к организации мусульманских государств, чтобы создать ОИК. В этом отношении, отмечают авторы, ОИК в рамках концепции «исламской солидарности» по праву заняла центральное место в исламском мире и является ключевым органом сотрудничества государств с большим количеством мусульманского населения.

References

- 1 Zhdanov N.V. *The Islamic concept of world order*, Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2003, 568 p.
- 2 Gasanova E.Yu. *The ideology of the national liberation movement in the countries of the East. 1917–1947*, Moscow: Nauka, 1984, p. 72 — 85.
- 3 Sharipova R.M. *Pan-islamism today. Ideology and practice of the League of islam world*, Moscow: Nauka, 1986, 139 p.
- 4 Moskalenco V. *Russia and the muslim world*, Moscow: INION, 1993, № 5, p. 62–70.
- 5 Gareeva G. *Russian and muslim world*, Moscow: INION, 2001, № 12. p. 113–125.
- 6 Sultanov B.K. *Kazakhstan and Organization of the Islamic Conference*, Almaty: Kazakhstan Institute of Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, 2010, 268 p.
- 7 Hasanov R. [ER] // *Central Asia and Caucasus* // http://www.ca-c.org/journal/11-1997/st_03_hasanov.shtml.
- 8 Sheryazdanova K., Smagulova G. [ER] // *Polititca i politicheskie nauki* // <http://www.cyberleninka.ru/article/n/integratsionnye-instituty-ot-organizatsii-islamskaya-konferentsiya-k-organizatsii-islamskogo-sotrudnichestva>.

ӘОЖ 94 (574) «1837/1847»

Р.С.Каренов

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)

1837–1847 жылдары Кенесары хан басқарған ұлт-азаттық қозғалыс

Мақалада патша әскерлерінің жаппай шабуыл жасауынан Қазақстанның тәуелсіздігіне қауіп төнген шақта тарихи сахнаға шыққан Кенесары ханның бой көтеруінің маңыздылығы суреттелген. Ресейге қарсы қалжырататын қарулы күреске шығудың шындығын түсінген саясаткер ретіндегі Кенесары ханға сипаттама берілген. Кенесарының қазақтың үш жүзі руларының едәуір бөлігін өз туы астына біріктіре алғандығы көрсетілген. Кенесары ханның өз заманындағы ұлы қайраткерлер қатарынан орын алатындығы айтылған. Оның тұлғасына патша үкіметінің отарлаушы империясының жақтаушыларының өздері де таң қалатындығы айтылған.

Кілт сөздер: ұлт-азаттық қозғалыстар, кезең, саясат, басқару, тәуелсіздік, отарлық, шабуыл, ерлік, зерттеулер.

Ресей империясының үстемдігіне қарсы жүргізілген ұлт-азаттық қозғалыстардың кезеңдері

Тауқыметті соншама көп кешкен, тағдыры аянышты — езіліп-егілген, жабығып жапа шеккен, тарығып-зарыққан халық жер бетінде екеу болса, соның біреуі — қазақ. Сондай сұмдықтардың кесірінен қазақ кезінде атамекенін тастап, тоз-тоз болып жан сауғалауға да мәжбүр болды.

Орысқа бодан болған үш ғасырдың ішінде тарихымыз, ар-ожданымыз табанға тапталды. Алқакөл-сұламаға ұшырадық. Кең пейіл, аңқау қазақтың мал-жаны тәркіленіп, ашаршылыққа душар болды. Зұлматтың құрығына түсті. Өзгенің тарихын өзімізге теліп оқыдық. Хандарымыз бен билеріміз, бектеріміз бен батырларымыз әжуаға, күлкіге, мазаққа тап болды. Тарихымыз саясаттың құралына айналды. Сана, дәстүр күйреді. Халық жадынан айрылды. Шыбын жаны шырқырады. Ұлт ретінде жер бетінен жойылып кете жаздадық. Қазақтың: «Қаратаудың басынан көш келеді», деп зарлағаны; Қазтуған жыраудың: «Қайран да менің Еділім», деп қабырғасы сөгілгені; үш жүздің басын қоса алмай, қала сала алмай, көшіп-қонған жұртын орнықтырып ел ете алмай Абылайдың пұшайман болғаны; Бұқар жыраудың жер тіреп күңіренгені; «Еділді келіп алғаны — етекке қолды салғаны, Жайықты келіп алғаны — жағаға қолды салғаны», «Әдіра қалғыр Үш Қиян», деп Мұрат ақынның күйзелгені; «Бас-басына би болған өңкей қиқым, Мінеки, бұзған жоқ па елдің сиқын», — деп Абайдың қабырғасы қайысатыны осы тұс еді.

XVIII–XIX ғасырларда Ресей империясының үстемдігіне қарсы ұлт-азаттық қозғалыстар күшейді. Отаршылыққа қарсы Сырым Датұлы (1782–1797), Тіленші Жоламанов (1822–1824), Исатай-Махамбет (1836–1837) бастаған және т.б. соғыстар болып өтті. Бұл соғыстардың әрбірі қазақтың бүгінгі мемлекеттілігі мен ұлттық болмысының қайтадан тарих сахнасына шығуы үшін берілген қасиетті қантөгіс болатын.

Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыстардың барлығын академик Манаш Қозыбаев төмендегідей кезеңдерге бөлгені белгілі [1]:

- I-кезең. Сібір жұртын жаулап алуға қарсы қазақ халқының құрамына кірген тайпалардың азаттық қозғалысы.
- II-кезең. Қазақ елінің оңтүстігі — Жетісу, Сыр бойы — жоңғарларға, Қоқан, Хиуа хандықтарына тәуелді болды.
- III-кезең. Әбілқайыр ханның Кіші жүздің бір бөлігімен Ресей қоластына өтуінен басталады.
- IV-кезең. Қазақ даласы таланып, патша өкіметі мен оның қарулы күші — казактар жасағы хан, сұлтандармен бірігіп, зорлық-зомбылық мемлекеттік дәрежеде өрбіген кезде ұлт-азаттық қозғалыс өрши түсті.
- V-кезең. Хан Кене бастаған ұлт-азаттық қозғалыс лаулады; оның даңқы Еуропаға жетті.
- VI-кезең. XX ғ. басында ұлт-азаттық қозғалысты Еуропалық бағытпен дамытпақ болған реформатор зиялы қауым бастады.
- VII-кезең. Ұлт-азаттық қозғалыстар мен 1917 ж. Ақпан революциясы және Қазан төңкерісі азаматтық қарама-қарсылық кезінде дамыды да, үлкен көтеріліске ұласты.

Сөз жоқ, қазақ тарихында Кенесары Қасымұлы басқарған көтерілістің үлкен мәні бар. Ол халқымыздың азаттығы мен тәуелсіздігі үшін метрополияға, жалпы, империяға ашық қарсы шыққан ең ұзақ күресі болып есептеледі.

Қасым сұлтан мен оның балаларының отаршылдыққа қарсы жүргізген күресі

Патша үкіметінің 1822–1824 жылдары Орта жүз бен Кіші жүзде енгізген басқару ережелері қазақ ұлтының дәстүрлі басқару және құқық жүйесін жойып, орнына округтік және шекаралық ресейлік басқару мекемелерін ашты. Ресей билеушілері қазақ жерінің ең шұрайлы жерлерін тартып алып, Ақтау, Ақмола, Қызылжар, Көкшетау, т.б. жерлеріне өз әскери бекіністерін сала бастады. Қазақ халқының қарулы қарсылығына бір ғана әкімшілік басқару жүйесіндегі отаршыл үкімет жасаған өзгерістер себеп болып қана қойған жоқ, оған Солтүстік, Шығыс Қазақстанда суы мен жайылымы мол Ертіс, Есіл өзендерінің бойындағы жерді біртіндеп орыс-казак шаруаларының өз иелігіне бөліп алуы, алым-салықтың өсуі де қатты қозғау салды.

1822 жылдан бастап, Көкшетау өңірінде беделімен белгілі, Абылай ханның ең кіші ұлы Қасым сұлтан өзінің балаларымен Ресейге қарсы күрес жүргізді. Абылайдың қалмақ қоңтайшысы Галдан Сереннің қызынан дүниеге келген Қасым сұлтанның бәйбішесі Айкүмістен Кенесары (алты ағайынды — Саржан, Есенгелді, Көшек, Ағатай, Бопай), екінші әйелінен Наурызбай туған [2]. Қасым сұлтан округтік тірек пунктер құру туралы патша үкіметінің шешіміне қарсы шықты. Ол 1825 жылы 14 маусымда Орынбор генерал-губернаторына, тағы басқаларға хат жазды. Округтік тірек пунктерді жоюды талап етті. 1826 жылы 18 сәуірдегі хатында Қасым сұлтан жазалаушы отрядтың бейбіт ауылдарға шабуыл жасап, халыққа көп зардап шектіргенін айыптап жазды.

Ресей империясының саясатына қарсы алғашында Абылай хан ұрпақтары Ғұбайдолла сұлтан, кейін Қасым төренің ұлы Саржан сұлтан көтеріліске шықты. Саржан сұлтанның жасақтарының арасында жас сұлтан Кенесары да болды. Ол сол кезде-ақ бостандық туралы ойларымен көзге түсті.

Өкінішке орай, Қасым сұлтан мен оның балаларының (Саржан, Есенгелді, Кенесары) Ресейге қарсы күресінде одақтас болған Қоқан хандығы сатқындық жасады. 1836 жылы Қоқан билеушісінің нұсқауы бойынша Саржан өлтіріледі.

1840 жылы Қасым да, Есенгелді де азаттық үшін күрес жолында Ташкент билеушілерінің қолынан қаза табады. Алайда Қасым сұлтан мен оның балаларының отаршылдыққа қарсы бытыраңқы сипатта жүргізген күресі тоқтап қалмады.

Есенгелді мен Саржан өлген соң, Қасым сұлтанның қызы Бопай ханша мен ұлы Кенесары билікті қолға алды. Ұлт-азаттық күресті белсенді түрде Кенесары сұлтан бастады.

Кенесарының көтерілісшілердің көсемі ретінде саяси аренаға шығуы

Қасымұлы Кенесары хан — Қазақ хандығының соңғы ханы, Орта жүздің саяси өмірінде жүз жыл бойы басшылық рөл атқарған шаңырақта дүниеге келіп, тәрбиеленген. Ол өзінің тегі жағынан Төре тұқымынан. Арғы аталары Шыңғыс ханның Жошы деген үлкен баласынан тарайды: Шыңғыс хан — Жошы хан — Орда Ежен хан — Сартақай хан — Баян хан — Сасықбұқа хан — Ерзен хан — Шымтай хан, Орыс хан, Қойыршық хан, Барақ хан — Жәнібек хан (Әбу Сейіт) — Қасым хан — Хақназар хан — Шығай хан — Тәуекел хан — Есім хан — Салқам Жәңгір хан — Уәли (Бақы) — Абылай хан (Әбілмансұр) — Қасым — Кенесары хан [3].

Ауыз әдебиеті нұсқаларына қарағанда, Кенесары тым кішкентай болып туылыпты. Оған ат қойған адам титтей нәрестені алақанына салып тұрып: «Өзі құрттай ғана екен, ендеше, аты Кене Сары болсын» депті деген аңыз бар. Кенесары 1802 жылы қазіргі Көкшетау облысының Көкшетау деген елді мекенінде дүниеге келген. Кенесары бала кезінен әкесі Қасымның патша өкіметіне қарсы күресінің куәгері ғана емес, сол күреске қатысушы да болған [4; 10].

Текті отбасында дүние есігін ашқан Кенесары көркем Көкшенің тау-тасын кезіп, жабайы аңдарды аулауды бала күнінен кәсіп етіп өсті. Ол жастайынан-ақ ат құлағында ойнап, садақ ату сияқты ер жігітке тән түрлі өнерді меңгерді. Оны көрген адамдар атасы Абылайға ұқсататын еді, әкесі Қасым да осы баласынан көп үміт күтсе керек. Кенесарының өзі де бала кезінде-ақ маңайындағы құрдастарына: «Мен ешқашан өзімнің батырлығымнан танбаймын және керемет ерлік көрсетіп барып өлемін» [5], — деп айтқан екен.

Кенесары тәуелсіздік жолындағы күреске ерте араласты. 20 жасында жас күрескердің ат үстіндегі өмірі басталды. Ағасы мен әкесі өмірден өткеннен кейін ол күрес тізгінін түгелдей өз қолына алды. Дегенмен, Кенесары сұлтан ашық күреске шықпас бұрын патша өкіметінің қазақ жерінде қорған салуларын тоқтатуын бейбіт түрде талап етті. Ол Абылай хан тұсындағы Қазақ хандығының аумақтық тұтастығын қалпына келтіруді, Ресей құрамына кірмеген аймақтардың тәуелсіздігін сақтауды көздеді. Отаршылдарға қарсы соғысты бастамас бұрын Кенесары бірнеше рет дипломатиялық қадамдар жасап: Николай I патшаға, Орынбор генерал-губернаторлары В.А.Перовскийге, В.А.Обручевке, Сібір генерал-губернаторы П.Д.Горчаковқа хат жолдады. Ақылды саясатшы және әскери қолбасшы ретінде Кенесары сұлтан жаудың мықты қарулы күші бар екендігін жақсы түсінді, сол себепті соғысқа мұқият даярланды. Бұл оның қазақтың Үш жүзін бір мақсат жолына біріктіру саясатынан, қару-жарақ соғуды, соның ішінде зеңбірек құюды жүзеге асыру үшін орыс және өзге ел шеберлерін тартуынан көрінеді. Қазақ ақсүйектері екі жарылып, бір тобын көтерілісті қолдаушылар құраса, екінші жағы оған қарсылар болды. Соған қарамастан, Кенесары қол астына 20 мыңға жуық сарбаз жиналды. Оның ішінде Орта жүз руларынан басқа, Кіші жүздің шекті, тама, табын, алшын, шөмекей, жаппас, жағалбайлы, т.б. руларының, Ұлы жүздің үйсін, дулат, т.б. руларының сарбаздары болды [6].

Сонымен, Кенесарының заңды талаптарына құлақ аспаған патшалық үкіметтің басқыншылық әрекеттері қарсы қозғалысқа әкеп соқты. Табаны күректей он жылға созылған Кенесары-Наурызбай қозғалысы халық жадында ұмытылмастай із қалдырды. 1836 жылы ағасы Саржан қаза тапқанға дейін өзінің нағыз батыр екенін дәлелдеген Кенесары өзі бас болып барлық шайқастарға қатысты. Иығына полковниктің эполеттерін тағып, қасына ерген ту ұстаушылары бар ол әрдайым әскерінің алдында жүрді. Сондықтан да жауларының өздері оның көзсіз батырлығын мойындаған, Кенесарыны көтерілісшілердің өздері де хандардың арасынан шыққан ең қаһарманы әрі ақылдысы деп білген. Кенесары бастаған күрес шын мәнінде ұлт-азаттық күреске айналды. Көтерілісшілердің өз әнұраны

болғаны да белгілі. Сол кездері Кенесары үлкен көрегендік танытып халқының бірлігіне кедергі келтіретін жүзге, руға бөлінушілікті тыюға көп әрекет жасады. Даңқты қолбасшы мемлекет тәуелсіздігінің өте маңызды іс екенін халық санасына күйеу қыруар еңбектер атқарды. Мемлекет мүддесін қорғау жолында жауды жеңіп, тәуелсіздікке қол жеткізу үшін халықты біліктілікпен басқару көп септігін тигізетінін ол жете түсінді.

Кенесары Қасымов өз айналасына ең адал кеңесшілер мен батырларды, халық арасынан отарлық езгіге қарсы күрестегі ең беделді, белсенді азаматтарды топтастыра білді.

Кенесары ханның тәуелсіздікке бағытталған күрес жолы

Тарихшылардың белгілеуінше, Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық күресі 1837 жылы басталған. Үлкен ағалары Саржан мен Есенгелді өлгеннен кейін ол Ақмола округіне келіп көтерілісті басқарған. Кенесары жасақтары патша әскеріне қарсы жоспарлы күресті 1838 жылдың көктемінен бастап жүргізді. Осы жылдың басында Кенесары Ақмола приказының аға сұлтаны, подполковник Қоңырқұлжа Құдаймендиннің және оның туыстарының ауылдарына шабуыл жасады. Шабуылдың нәтижесінде тек қана жылқыдан 12 мыңы айдап әкетілді. Қ.Құдаймендин Омбы облысының басқарушысы Талызиннен әскери көмек сұрауға мәжбүр болды [7; 236, 237].

1838 жылы мамыр айының 26-сы күні Кенесары-Наурызбай екеуі жасақтарымен Ақмола бекінісін талқандап, өртеп жіберді. Қамал бастығы әскери старшина Карбышев пен Ақмола аумағының аға сұлтаны Қоңырқұлжа Құдаймендин төнген ажалдан құтылып кетті. Кенесары енді Торғайға бет бұрды. Кенесары Қасымов патша өкілдеріне жазған хаттарында бұл әрекетін Ресей шекараларына жақындауға ұмтылу, сол арқылы келіссөз процестерін жеңілдету деп түсіндірді. Шын мәнінде батырдың негізгі мақсаты 1836–1838 жылдары Исатай Тайманов бастаған ұлт-азаттық көтерілісі болып өткен Кіші жүзді жалпыхалықтық көтеріліске қосу болды [8].

Ақмоланы талқандаған соң, Кенесары 1838–1839 жылдары жүйелі түрде приказдарға, бекеттерге және разьездерге шабуыл жасап, дұшпанның дайындалған жем-шөптерін жойып, қатынас жолдарын қиратып, партизандық күрес жүргізуді жалғастыра түсті. 1838–1839 жылдардағы көтеріліс кезінде Құсмұрын, Көкшетау, Ақмола, Қарқаралы, Баянауыл округтері бойынша барлығы 80-ге жуық сұлтан көтеріліске қатысты [9].

Көрнекті тарихшы Е.Бекмаханов «Қазақстан ХІХ ғасырдың 20–40-жылдарында» атты мәшһүр монографиясының «Қоқанмен күрес. Торғай облысындағы көтеріліс» деген тарауында: «1840 жылдың соңында Орынбор өкімет орындарымен жасалған уақытша бітім бойынша Кенесары шекара шебіне қандай да болсын шабуыл жасауды тоқтатты. Бұл жағдай 1842 жылға дейін созылды. Әйтсе де, осы мерзім ішінде Сібір отрядтарымен жекелеген қарулы қақтығыс болып тұрған.

Бұл тыныстаудың Кенесары қозғалысының дамуына үлкен маңызы болды. Орта жүздегі көтеріліс әлі де болса шағын аймақты қамтиды және Кенесары ағасы Саржанның ісін тек анағұрлым батыл түрде жалғастырған еді. Торғай аймағында Кенесары Орта жүздің де, Кіші жүздің де қазақтарының азаттық қозғалысын басқарды. Қозғалыс аймағы бұрынғыдан әлдеқайда кеңейді, ал қозғалыстың өзі Орта жүз руларының бір бөлігінің ғана аумағы жағынан шектелген көтерілісі болудан қалды. 1840–1845 жылдардағы күрестің дамуының соның алдындағы кезеңдегіден екінші бір ерекшелігі — Кенесарының Қазақ хандығын қайта құруға деген талпынысы құпталып, оны халық хан көтерді» [7; 254], — деп жазады.

1841 жылы қыркүйекте Үш жүз қазақтарының өкілдері Кенесары Қасымұлын өздерінің ханы етіп сайлады. Уақытша болса да Қазақ хандығы қайта орнады. Патша үкіметі бұл жаңалықты үлкен үреймен қарсы алды.

Соңғы жылдары Кенесары Қасымұлының қай жерде хан көтерілгендігі жайлы тарихи оқиғаны біреу Ұлытауда, біреу Айыртауда, тағы біреулер Сарысу өзенінің бойында өтті деп жазып жүр.

Омбы және Қазақстан Орталық мемлекеттік мұрағаттарда 1841 жылдың 14 маусымында жазылған «Рубасы Көлебай Қоқановты қазақ руларының жиынында Кенесары Қасымұлының хан сайланғандығы туралы хабарламасы» атты құжат сақтаулы. Құжатта ол Ор бекінісінің коменданты, полковник Исаевқа Кенесары ауылдарының Ырғыз өзенінің жоғарғы ағысындағы Қарашатау деген жерде отырғандығын, сол жерге Кенесарыны хан көтеру үшін қазақтың көптеген руларының өкілдері жиналып, мәселені талқылап жатқандығын айтқан. Екінші бір құжатта «Кенесары қыркүйекте хан атағын алған соң Батыс Сібір әкімшілігіне қараған болыстарына да әмірін жүргізе бастады», — деп жазылған [10].

Хан болып сайланған Кенесары Қасымұлы ұлт-азаттық күресін сәтті дамыту үшін орталықтанған мемлекет құруға талпынды. Оның қоластында жақтаушы батыр, би және сұлтандардан тұратын жоғары кеңесуші орган болды, ал хандықты Кенесары өзіне адал жасауылдардың көмегімен басқарды. Олар құқықтық, шаруашылық, дипломатиялық, салық және де әскери мәселелермен айналысты. Сәтті жұмыс нәтижесінде [1]:

- салық жинау тәртіпке келді;
- егіншілікпен айналысу мүмкіндігі жасалды;
- сауда-саттық саясаты өзгеріске ұшырады;
- мемлекеттік құрылыс өзгертілді;
- хандық кеңес құрылды;
- мәмлегерлік қызмет ұйымдастырылды;
- феодалдық талас-тартыс, ру аралық қақтығысқа тыйым салды;
- соғысуға қабілетті жасақ ұйымдастырды;
- тыңшылық қызмет енгізді.

Кенесары хан 1841 жылы күз айында қоқандықтардың едәуір күштері орналасқан Созақ, Жаңақорған, Ақмешіт, Жүлек бекіністерін қоршап, оны өзіне қаратты.

1840-жылдардың басында Орынбор үкіметі тарапынан біраз кеңшіліктер орын алады, өйткені Орынбор губернаторы Перовский жанжалды бейбіт келіссөздер жолымен реттеуді мақұл көреді. Орынбор ұлықтары Кенесарыға патша атынан кешірім жасап, онымен келісімге келеді. Қазақ ханы біраз уақыт жортуыл-жорықты қойып, тыныш тірлікке көшеді. Бірақ Сібір әкімшілігі мұны қудалауын қоймайды. 1842 жылы ел Наурызды мейрамдап, қуанысып жатқанда, Кенесарының жоқ кезінде, жасауыл Сотниковтың жазалаушылары қаннен-қаперсіз ауылдың лаңын шығарып, сұлтанның бәйбішесі Күнімжанды балаларымен, туған-туысқандарымен тұтқындап алып кетеді. Бұл қарым-қатынасты қайта шиеленістіреді [11; 245].

Кенесары Сібір үкімет орындарына қарсы шығуға мәжбүр болды. 1843 жылдың бас кезінде ол Батыс Сібір генерал-губернаторлығының шекара тізбегіне шабуылын күшейтті. Ресейге дос жаппас, алшын руының сұлтаны Алтыбай Көбековтың ауылын шауып, өзін өлтірді. Сонымен қатар Кенесары Қоқан иелігіне де шабуылын қайта бастады.

Кенесарының осы шабуылдары уақытша келісімнің бұзылуына себепші болды. Патша отрядтарымен қарулы қақтығыстар қайта басталды [12].

Үш жүздің қазақтарының біріккен ұлт-азаттық қозғалысы Ресейді қатты алаңдатты. 1843 жылы 17 маусымда патша Николай I Кенесарыға қарсы кең көлемде соғыс жорығына рұқсат берді. Әскери старшина Лебедевтің 300 адамнан тұратын отряды алдыңғы соққы беретін күш болды. Кейін оның отряды 1500 адамға жетті.

Бұған қарамай, 1844 жылы шілдеде Кенесары Ахмет Жантөриннің отрядына шабуыл жасады. Осы жылдың тамыз айында Екатеринбург бекетін қоршауға алған Кенесары қолы мылтық, пистолет сияқты көптеген олжаны қолға түсірді.

1844–1845 жылдары көтеріліс өрледі. Ханның әскеріне Сыр бойының, оңтүстік қазақтары қосылды. Кенесары өз әскерінің санын 20 мың адамға жеткізді. Кенесары табысы оның даңқын асырды. 1845 жылы онымен келіссөз жүргізу үшін патша үкіметі Долгов бастаған бір топ адамды жіберді. Кенесары оларды екі ай ұстап, Орынбор генерал-губернаторына хат жазып, оларды аттандырып жіберді. Ол хатында патша бекініс-қамалдарды бұзып, зорлықты тоқтатса, Ресейге бодан болуға әзірлігін білдірді [13].

Келіссөз сәтсіз аяқталғаннан соң Кене жасақтарын құрту, халық қозғалысын басу үшін Ор бекінісінен, Ұлытаудан, Тобыл өзенінен патша әскерінің үш тобы шықты. 1845 жылдың күзінде Орынбор және Сібір шептері арқылы қысымға алынған Кенесары Қасымұлы көтерілістің басты ошағы Торғай даласынан Сарысу мен Шу өңіріне көшті.

1846 жылдың басында Кенесары Балқаш көлі мен Іле өзені аймағына қоныс аударды. Осы жылы көктемде Қалғұты өзенінің бойындағы Қақпатас деген жерге келіп, қырғыздардың қонысына жақын қонған Кенесары қырғыз манаптары Орман мен Жантайға Сайдақ қожа, Есенгелді Саржанов бастаған елшісін аттандырды. «Тегіміз бір халықпыз, ортақ жауымызға бірлесіп қарсы тұралық» — деді. Кенесарының мұнысы ізгілікті қадам еді. Бірақ орысқа ант беріп, Қоқанмен ауыз жаласып алған Орман, Жантайлар Кенесарымен келісімге бармайтынын бірден айтты. Кенесары ұзын-ырғасы алты мәрте елші аттандырды [14].

Өкінішке орай, қырғыздар Кенесарының бірлікке ұмтылған бірде-бір қадамын қолдамады. Керісінше, Кенесарының басқан ізін орыс генералдарына жеткізіп отырды. Кене хан шарасыздықтан 1847 жылы қол бастап атқа қонды. Орыс пен Қоқанның көмегіне сүйенген қырғыз манаптары олардың алдына көлденең тұрды.

Кене ханның соңғы жорығы

Кенесары жасақтарының қырғыздармен соғысы Ыстықкөлдің тау шатқалы қойнауында Шу өзенінің бас жағында өтті. Кенесары Токмақтың маңында Кекілік сеңгірі деген жерде қамауға түсіп мерт болды. Бұл жөнінде Сібір корпусы командирінің әскери министрге 1847 жылы 18 мамырда жолдаған № 130 мәліметінде: «Кенесары қырғыздармен болған соғыста інісімен, екі баласымен және 15-тей сұлтанмен қолға түсіп, барлығы дерлік қаза болды. Кенесарының басын кескен Чыжым би болды», — деп мәлімдеген [15].

Елі үшін ерлік күресте Хан Кене өлімді асқан ерлікпен қарсы алған. Ол өлім алдында туған елмен, жермен қоштасып ән салған.

Бұл ән «Кенесарының қазақ халқымен қоштасуы» деп аталады («Бурабай» газетінен жазып алынған вариантын ұсынып отырмыз):

*Ой-хой, қайран дүние-ай,
Жаратушы жан ие-ай!
Иманымды бере гөр,
Ақтығыма сене гөр,
А-а-а!...
Ашылмаған бағым-ай,
Торға түстім тағы-ай.
Қырық беске келгенше
Өтті ме күнім налымай?!
Ұрпағыңа ырза бол,
Әулие атам Абылай,
Көз аядымда Көкшетау,
Бұлдырайды сағымдай.
Бір көрінші көзіме,
Наурызбай мен Ағыбай.
Иманымды бере гөр,
Жаратқан ием-а, құдай!
Атырау-Алтай арасын,
Ат үстінде шарладым.
Ата жаумен алыссам,
Азаттық еді-ау арманым.
Қалың қазақ баласын,
Өлі ұйқыдан оятып,
Саржан өтті — ардағым!*

*Аждаһаның аузында,
Елің, жерің, бар малың.
Тәукелге бел буып,
Жан-жағымды қармадым.
Қырғызға қолым тиіпті.
Бұл бір ісім — күйікті,
Шайналып тұр бармағым.
— «Айтақ» — десе ақ патша,
Ойлап жатпай ар жағын,
Түріктің текті баласы,
Біріңді-бірің жалмадың...
Орман, Жантай, Қожантай,
Бас иер деп ойлама.
Бұйрығы болар Алланың!*

*О, қайтейін, шіріктер.
Жүрегімді тіліп көр,
Не деп сайрап тұр екен,
Әулие болсаң біліп көр!
Құлдыққа, сірә, көнер ме,
Мен секілді күйікті ер.*

*Орман, орман — ор балақ,
Көзіңнің жасы сорғалап,
Жасқаншақ жетім баладай,
Жүргенің-ау қорғалап.
Кене ханды өлтіріп,
Аларсың алтын дорбалап.
Жантай-Жантай жаманым,
Басыңның ойлап аманын,
Құрбан еттің еліңді,
Патшаның жалап табанын.
Кене ханды өлтіріп,
Пісіріп жерсің талағын!
Құлағымды кесіп құнтиттың,
Мұрнымды кесіп шұнтиттың,
Мұртымды жұлып біртіндеп,
Бет-аузымды сылпиттың.
Қайнаған суға үш малып,
Қолына бердің қырық иттің!
Қоқи, қоқи қоқилар,
Тау басында шоқыяр.
Осылай өлтір дей ме екен,
Мүбәрәк ишан, софылар...
Ел билесе опасыз,
Кіресін тағып шоқынар.
Қазақ пен қырғыз бір туған,
Көзіңе қара жыртиған.
Марқұм қалған екенсің,
Мұсылманның ғұрпынан.
Ағайын деп жүр едім,
Тоныңды пішіп сыртыңнан.
Құлдық ұрын патшаға,
Айырылыпсың зой ырқыңнан.*

*Орман, Жантай, Қожантай,
Садаға кет жұртыңнан,
Қайран ғана дүние-ай,
Тұтылды менің күнім-ай.
Есенгелді, Саржаным,
Наурызбайым, Ержаным,
Түсіме енді бүгін-ай.
Хош, аман бол ұл-қызым,
Ақты зой менің жұлдызым.
Омар, Оспан, Әубәкір,
Жағыпар, Тайшық, Сыздығым,
Ахметім, Жәкейім,
Жарға біткен жалғызым.
Аян берген Атасы,
Сыздығым еді -ау жалғызым.*

Бауыр етім болғаным,
Таусылды менің нан-тұзым.
Дұғай сәлем дегейсің,
Күнімжанды ханымға.
Күн туды гой жанымма!..
Мен қайтейін алғаным,
Байланып қалған бағыңа,
Көкшетаудың қыраны,
Торға түсті тағы да.
Ахмет, Тайшық, Сыздығың,
Жалау болар жаныңа,
Мына мен сорлыны айтсайшы,
Басы үйтілген жалынға!
Мен сорлыны айтсайшы,
Тұншығып тұрған қаныңа
Қауыштырғай құдайым.
Жанатта, машқар таңында!
Уай, қазағым, қазағым,
Арылмады-ау азабың.
Құлдығыңды есіңе ал,
Қайнамаса қазаның,
Өзіңнен ұл тумаса,
Кім салады назарын?!
Алты бақан, ала ауыз,—
Осы болды-ау азарың...
Хан сарқыты — мен едім,
Бақиға мен де жөнелдім.
Тарқаған соң базарым.
Тіресе алмай тұрысып,
Төмен болды-ау назарым!!
Бір құдайға хақ шығар,
Барамын өтіп таза арым.
Не сұрайсың, халқым-ау,
Сыпатай мен Үрістем,
Орманнан хабар біліскен,
Алып қашып әскерін,
Құлық ойлап күліскен!..
Басын сатып бауырының,
Теңгелік тағар күмістен...
Абылайдан тауып ек,
Әй, Үрістем, Үрістем!..
Дулатқа келіп семіріп,
Болмады ісің бір үстем,
Он алты жасар Ержан да,
Дұшпанымен тірескең.
Ержан қолға түскенде,
Аққанат қалып жүрістен,
Сілкідеп алып кетіпсің,
Қалар ма, сірә, бұл естен!
Қайтейін-ай, қайтейін,
Қайсыбірін айтайын,
Хош, аман бол, Көкшетау,
Азат, Шортан, Майқайың,
Хош аман бол, дүние,
Енді тумас қайта айым.

*Топырақтан жаралдым,
Топыраққа қайтайын!*

Кенесарының соңғы сәтін қырғыздар былай суреттейді: «Кенесары жиналған жұртқа қарап, алыстағы тауларға, күн шуағы төгілген аспанға қарап әнін аяқтады. Кенесары үні, ерлігі, тауды жаңғыртып қара жерді тербеткендей болды» [16].

Ел арасында қырғыздар түрлі амалдармен азаптап өлтірген Кенесары өлімінің бірнеше нұсқалары таралған [9; 45]:

Бірінші — жендет салалы кездігімен қазақ ханының ішін жарғанда, ішек-қарны ақтарылып, жерге түскеннен кейін ғана хан жан тапсырған. Оның өлімін тамашалауға жиналған қырғыздар таңғалған — оның жүрегін қалың түк басып кеткен екен. Мұндай ғажайып құбылыс тек аса жаужүрек батырларда болады екен. Екінші — Кенесары Қасымұлының терісін тірідей сыпырып азаптаған, қинаған, адам жаны түршігерлік қорлық көрсетіп өлтірген деген болжам бар. Үшінші — Кенесары Қасымұлын тірідей қазандағы қайнаған ыстық суға салып, қинап өлтірген. Төртінші — Кенесары Қасымұлын соғыста балалары, күйеулері, әкелері, бауырлары қаза тапқан қырғыз әйелдерінің ортасына апарып, олардың жазалауына берген деген де аңыз сақталған. Бесінші — Кенесары Қасымұлын найзаның ұшына шаншып, көкке көтерген, оны мазақтап, «Қазақтың ханы, халың қалай?» — дегенде, Кенесары: «Маңқа қырғыз, не десең де мен сендерден жоғары тұрғанымды байқамай тұрсыңдар ма?» — деген екен.

Қанды қырғыздардың қолынан азаптап өлтірілген адамдардың басын шекара бастығы Вишневский арбаға салып, Ташкентке сыйға жіберген. 1847 жылы Қазақ ханының басын қырғыз манаптары Батыс Сібір генерал-губернаторы А.Горчаковқа сыйға тартқан. Бас сүйекті жеткізіп бергені үшін Хожабек Таштамбаев пен Қалыңұл Әлібековтер алтын және күміс медальдармен марапатталады. Ал 1851 жылы Батыс Сібір генерал-губернаторы Г.Гасфорт император І Николайға жазған хатында: «Бүлікшіл Кенесары Қасымовтың басы менде темір сейфте сақтаулы, оны маған князь Горчаков қалдырған, сол бас сүйекті сізге жолдаймын» [15; 32], — деп жазған.

Кенекемнің өлімі бүкіл қазақтың қабырғасын қайыстырып кетті.

*Қоғамы күшті ер еді,
Киімді бала тудырған.
Ықпалы жүрген ер еді,
Алтынды қылыш бұдырған.
Абылайлатып ат қойып,
Дұспанды көрсе құдырған!
Көп сарғайтып келместей,
Кене хан, саған не болды?*

*Тұлпардан сайлап ат мініп,
Дорбадан жемін жегізген.
Жем орнына бал беріп,
Қысырдың сүтін емізген.
Басқан қалың жау жетсе,
Алып та шығар теңізден.
Кенекемді қалдырып,
Көк бұрыл, саған не болды?*

*Патшада бар алтын тақ,
Жасынан Жаппар берген бақ.
Зілді қара бүркіттей
Шабытты туган сұғанақ.
Қанаты жоқ, құйрық жоқ,
Бір анадан жалғыз тақ.
Көп сарғайтып келместей,
Наурызбай, саған не болды?*

*Кенекем менің кеткен соң,
Заманым қалды тарылып.*

Салтанатты хандардан
 Жетім қалдым айрылып!
 Екі бірдей қанатым
 Топшыдан сынды қайрылып!
 Балдағы алтын ақ берен
 Тасқа тиді майрылып.
 Кемшілік түсті басыма,
 Көрінгеннен қаймығып.

Жаңбыр жаумай су болды
 Пұлы қымбат манатым.
 Тасқа тимей кетілді
 Балдағы алтын болатым.
 Топшысынан үзілді
 Екі бірдей қанатым.
 Кенесары, Наурызбай,
 Асыл туған манабым!
 Қырғыздан біткенге ұқсайды
 Тағдырлы ажал сағатың.

Жаның қайда жай табар,
 Жадыңда Жаппар болмаса?!
 Көңілің қайда жай табар,
 Көрерге дәулет болмаса?!
 Қолдың көркі болар ма,
 Барабан, керней болмаса?!
 Жұлдыздың көркі болар ма,
 Ішінде бір Ай болмаса?!
 Халықтың көркі болар ма,
 Басқарған ханы болмаса?!
 Кенесары мен ішінде
 Ер Наурызбай болмаса?!

Халық иесі хандарды
 Қалай айтсам, мін бар ма?!
 Шегірткеге таланған
 Қырғауылда жүн бар ма?!
 Жапалақтан сескенген
 Жалғыз қазда үн бар ма?!
 Хандарынан айрылған
 Иесіз жұртта сын бар ма?!
 Кенесары, Наурызбай
 Бір көрінер күн бар ма?!

Кене ханның тұсында
 Қарт бурадай жарадық.
 Жауды жасқап, жапырып,
 Жауған қардай борадық.
 «Абылайлап» ат қойып,
 Дұспанның алдын орадық.
 Кене хан жазым болған соң,
 Шіл бозындай тарадық.
 Көрінгеннен қорғалап,
 Кісі аузына қарадық!
 Өзіміз шапқан Созақта
 Сарттан ақыл сұрадық.

*Наурызбай төре кеткен соң,
Бастан ауды бағымыз.
Кенесары кеткен соң,
Иесіз қалды тағымыз.
Бұлбұлдай сайрап жүр едік,
Байланды тіл мен жағымыз.
Азғанымыз емес пе,
Қойшыдан сынды сағымыз.
Артында қалған жетім ел,
Келіспей кетті сәніміз.
Ақырында, әлеумет,
Осындай болды халіміз, —*

деп қазақтың кең даласы қара домбырасының үніне қосылып зар жылады [17].

Хан Кененің басы алынуымен қасиетті күрестің оты сөніп, көтерілістің 10 жыл бойы желкілдеген туы түбінен жығылды. Басымызға ұзын-ырғасы бір жарым ғасырға созылған бодандықтың қамыты кигізілді. Бостандығын бағалай алмаған халық бұдан кейінгі өмірінде тәуелсіздіктің тақсыретін тартумен болды. Кенесары Қасымұлы опат болуымен халқымыз қайғы-қасіретке оранып, қарағай басын шортан шалды. Хан Кененің опат болуымен басымыздан бағымыз тайып, көкжиегімізді мұнар шалды.

Соңғы ханының өлімінен арада қанша уақыт өтсе де, қазақ халқы Кенесарысын әлі де жоқтаумен келеді. Өйткені жоғымыз әлі табылған жоқ. Кенесары хан — қазақтың өзегінен орын алған ұлы тұлға. Оның арманы болған тәуелсіздік — бүгінгі ұрпақтың бақыты.

Шет елдерде жүргізілген тарихи зерттеулерде Кенесарының жеке басына қатысты айтылған пікірлер

1917 жылғы Қазан төңкерісіне дейінгі Смирнов, Потто, Середа, Красовский, тағы басқа көптеген зерттеушілер Кенесарыны «қара басынан қалың бұқараның қамын жоғары қойған тұлға» деп сипаттаған:

1. Сырдария Статистикалық комитетінің толық мүшесі Е.Т.Смирновтың Кенесарыға берген мына бір сипаттамасы ерекше: «1844 жылы Кенесарының күш-қуаты артып, атақ-даңқы асып тұрған жыл болды. Шабандоз партизан есебінде ол таңғажайып әрекеттер жасап, қырғыз даласының ержүрек сайыпқыран жігіттерін төңірегіне топтай білді. Иығына «полковник эполеті» тағылған әдемі барқыт бешпентті Кенесары ту ұстаушысы мен ұзын қарағай найзаларын ырғай кезеніп, даланы дүбірлете шауып келе жатқан көк сауытты нөкерлерінің алдында әманда құйындатып, оқ бойы озық жүрер еді де, сол тау жығар екпінді шабуылымен келіп, қысас рулар мен билеуші сұлтандар жасақтарын оп-оңай жайпап кетер еді, ал жаулары болса, ақырында бас сауғалап, маң даладан безіп, Орынбор казактары шебіне барып паналап немесе соның маңында «ербендеп», көзге күйік болар еді.

Орынбор линиялық батальондары дүркілдете атқан оқтары мен зеңбіректерінің күркірете атқан картельтері астында шыбын жанын шүберекке түйіп, зымырап жүрген қолбасшы батырдың айбынды түр-пошымының өзі, әр түсті байрақтар, белгілермен әшекейлеген, желден жүйрік салт атты әскерлердің даланы гуілдетіп шауып өткені, сәтті жортуыл жорықтардан кейінгі той-томалақтар, құла түзде емін-еркін аң аулап, ит жүгіртіп, құс салғаны — осының бәрі қырғыз халқының қиялына қанат бітіріп, оның ұйқы жеңіп, қалғи бастаған ескі сезім-түйсігін түрткілеп оятатын» [18].

2. «Түркістан тарихының» авторы Н.Павлов: «Кенесары өзінің бітім-болмысында қажымайтын-талмайтын дала батырларының типіне жатады: ол, тегі, аса ірі дарынның адамы болса керек. Дала перзенттерінің жыртқыштық бостандығын сақтап қалу Кенесарының ұраны болды. Кенесары өзінің ақтық демі біткенше Ресейдің қас жауы болса да, мен оны «түздің соңғы батыры» деп атасам, өз отанымның алдында күнә жасадым дей алмаймын» [11; 251], — деген әділ пікірін айтқан.

3. Орыс тарихшысы М.Красовскийдің: «Ақылы жағынан атасынан төмендеу тұрса да, мінезі мен қимылының адуандылығы бойынша әкесі Қасымнан, сол Абылайдан алшақ тұрды, аз ғана уақытта Кенесары бүкіл Сібір өңіріне белгілі болды» [4; 11], — деп ойын қорытындылауы, бір жағынан, азаттық күрестің себебін ашып көрсетсе, екінші жағынан, жаңа жағдайда тарихи сахнаға көтерілген ханның отаршылдыққа қарсы халық көтерілісін бір арнаға бұруда септік болғандығын аңғартады.

4. Ағылшындық зерттеуші Томас Аткинсон: «Кенесары қазақтардан ғажайып жауынгерлер даярлады. Найза мен айбалтаны тамаша игерген, шапшандығына көз ілеспейтін Кенесары жігіттері

өзінен күші басым жаудан қаймықпай соғысып, жеңіп шыға беретінін естігенім бар. Егер білікті офицерлері болса, қазақтар әлемдегі ең әйгілі атты әскер құрар еді. Оларға тарихта даңқы асқан Шыңғыс хан жиһангерлерінің керемет қасиеттерінің бәрі тән», — деген баға берген.

Ал әскери тарихшы В.А.Потто 1872 жылы өзінің «Қырдағы жорықтар хақында» деп аталатын дәрістерінде Кенесары көтерілісі туралы айта келіп, көтеріліс «бірауызды және жаппай көтеріліс сипатына ие болып, сондықтан оны ауыздықтау енді оңай болмады; оның үстіне бүлікті өжет, бірақ дарынды және асқан жігерлі адам басқарады» [19], — деп жазған.

5. Көтеріліс кезінде Кенесары ханның қабылдауында болған көпестер мен дипломаттар немесе тағдыр талқысымен атышулы қолбасшымен тілдескен басқа да жандар бірауыздан оның ілтипаттылығын, қонақжайлылығын атап өтеді. Осындай қолбасшының ауылында бір аптадай қонақтаған саудагердің көмекшісі Порфирий Глебович Уфимцевтің жазбаларында ханның тұрған үй-жайы жөнінде тартымды мәліметтер келтірілген: «Ханның киіз үйі, шындығында, патшаның тұратын жайындай бай екен. Қайда көз жүгіртсең де, қымбат кілемдер, қабырғада алтын жіпті шәлілер. Кенесарының жантайып отырған жастығы да алтын жіппен тігілгені көз нұрын алады. Киген киімі жібек, алтын жіптермен безендірілген. Үйдің табалдырығынан аттап, үш мәртебе жерге иілдік, Кенесарының киімін сүюге ыңғайланып едім, ол қолын көтеріп, өзі басыма ернін тигізді. Одан соң отырғызып, әр жайды сұрастырды» [4; 10].

6. Кезінде ресейлік генералдар Кене ханның ғаламат қолбасшы екенін еріксіз мойындап, лекциялар оқып, Кенесары әскерлерінің таңғажайып қимылдары туралы әсерлерін сол кезде батыс елдеріне кең тараған «Вестник Европы», «Современник», «Эхо», «Родина» сияқты журналдарға жариялап отырған. Француздың әйгілі жазушысы Жюль Верн осы деректерді молынан пайдаланып, «Патша шабарманы» деп аталатын роман жазған [20].

Жалпы, тарихта көзге ерекше түсетін, харизмалы тұлғалар болады ғой. Жюль Верн де осындай кейіпкер іздеген тәрізді. Оған Кенесарының Ресейге қарсы шығуы романтикаға теңдес болған. Қызығушылығы да осы романтикадан туындаған.

7. 1847 жылы Сібір шекаралық комиссиясының әміршісі генерал-майор Вишневскийдің экспедициясымен Орта және Ұлы жүзде қазақ феодалдарымен тілдескен поляк Адольф Янушкевич Кенесарыны бірде Алжир халқының француз отаршылдарына қарсы күресінің көсемі, шешен, ақын Абд-Әл-Қадерге (Абд Аль-Кадир); бірде біздің жыл санауымызға дейін екінші ғасырда Рим империясымен күресіп, көптеген соғыстар жүргізген Нумидия патшасы Югуртаға теңеген.

Ал белгілі ғалым П.П.Семенов Тян-Шанскийдің Кене ханды «Қырғыз даласының Митридатты» деп бағалауында мол негіз бар. Көпті көрген, өз заманының аса білімді перзенттерінің бірі — орыс саяхатшысының қазақ сұлтанын Рим империясының жаулау саясатына қарсы табанды күрес жүргізген, Кіші Азиядағы шағын ғана Понт патшалығының дербестігін сақтап қалуда әр түрлі жолдарды қарастырған, айла-амалдардан да тайынбаған, белгілі қолбасшы Гней Помпейдің жеңісінен кейін өзін-өзі өлтірген Митридат Евпаторға теңеуі — Кенесарының қолбасшылық, дипломатиялық қасиеттерін өте жоғары бағалауында [21].

8. Орыс офицері, белгілі тарихшы Николай Середа Кенесарының жеке басына мынадай қызық мінездеме берген: «Сұлтан Кенесары Қасымов Абылай сұлтанның тегінен тараған. Мұрагерлік кек алу талаптарында тәрбиеленген ол батыл әрі жігерлі, ал жеңілген жауына рақымсыз әрі қатал адам болатын. Ерте жасынан жортуылдар мен барымталарға қатысуы оны тамаша шабандоз етіп қалыптастырды.

Сәтсіздікке тап болған жағдайда тіршілік етуге қолайсыз далалы аймақтарға қашу оның рухын шындай түсті. Жалпы айтқанда, бұл адам аса көрнекті тұлға болатын және оны басқаша жағдайда тәрбиелегенде, сөзсіз, одан аса көрнекті мемлекет қайраткері шығар еді...

Епті саясаткер ретінде Кенесары өз тыңшыларын жан-жаққа, тіпті Сібір және Оренбург аймақтарына да жібереді. Олар өз басшыларына қатысты барлық әкімшілік шараларды алдын ала біліп алып, оны сол сәтте-ақ ханға жеткізіп отырды. Оренбург әкімшілігі қанша ізіне түссе де, Кенесарыны үнемі көздерінен таса етіп алатындарына таңғалатын. Даланың барлық ой-қырын бес саусағындай білген сұлтан ізімен жүріп келе жатқан әскерді адастырып, бір жерден екінші жерге ұшқыр қаршығадай лезде орын ауыстыра қоятын.

Өз антына адал Кенесары мен оның інісі Наурызбай және олардың тобындағы 3000 адамның барлығы Алатаудың бір шатқалында дулаттардың сатқындығының кесірінен (дулат руының қырғыздары) қаза табады. Сұлтанның басы, дұрысын айтқанда, бас сүйегі князь Горчаковтың қолына

түседі. Ол оны Батыс Сібір басқармасында «Кенесары бүлігі жайында» атты іс бойынша сақтауға бұйрық береді.

... Кенесары өлді, бірақ оның ерлік істері жайлы естеліктер аңыз әңгімелер мен патриоттық өлеңдерге айналып, ордада әлі күнге дейін өмір сүруде» [22].

1837 жылы көтеріліске шыққан Қазақ халқының басшысы, соңғы ханы Кенесары Қасымұлы осындай ірі саяси тұлға болды. Оның айтуынша, қазақ халқы дербес өркениетті мемлекет болуға дайын еді. Осы ойға байланысты Кенесары және оның ең жақын серіктері, туыстары мен әріптестері — барлығы да бұл қызметке белсенді қатысты.

Ерекше айта кететін мәселе, Кенесары хан ірі тұлға ретінде (мемлекеттің құрылысын инновациялар қабылдау арқылы) көшпелі мемлекеттің тәжірибесін одан ары дамытты. Осы жағынан ол орыс отаршыларына өте қауіпті саяси қайраткер еді. Міне, содан кейін де оның күресінің мәнін төмендетіп «вор, разбойник, мятежник» деп атап кеткендігі. Сол дәрежеде айыптау оларға ыңғайлы еді.

Кенесарының өміріне қатысты көп қайшы мәселелер осыған байланысты. Соңғы жылдарға дейін оның жарқын бейнесіне көлеңке түсірер көптеген жайлар айтылып келген еді. Бірақ шындығы ондай емес. Көптеген құжаттарды толық және жүйелі түрде оқып, пайдалану барысында, Кенесарының саясаты дұрыс жолмен жүргізілді деуге мүмкіндік туды.

Қорыта келе айтарымыз, Кенесары Қасымұлының сіңірген тарихи еңбегі — ол қазақ халқының салт-дәстүрін сақтай отырып, оны бостандық пен тәуелсіздік жолындағы күреске жұмылдыруында. Кенесары хан адамзат тарихындағы біреуді біреудің отарлауы, құлдануы дұрыс еместігін Абд Әл-Қадер, Дожи, Гарибальди, Шамил, Ганди, Галев, Боливар және тағы басқа тұлғалар секілді ерекше түсіне білгендігімен ерекшеленді. Ол — құлдыққа қарсы қарулы көтерілістің көсемі! Міне, сол үшін отарлаушылар оны қанша ұмыттырам десе де, ел ешқашан ұлы ханын ұмыта алмады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Усенова А.* Кенесары бастаған ұлт-азаттық қозғалыс // Қазақ тарихы. — 2009. — № 3 (96). — 60–62-б.
- 2 Қазақстан тарихы: Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2006. — 768 б.
- 3 *Жолдасбекұлы М., Салғараұлы Қ., Сейдімбек А.* Елтұтқа. Ел тарихының әйгілі тұлғалары. — Астана: «KUL TEGIN» баспасы, 2001. — 356 б.
- 4 *Оразов Р.* Кенесары орта бойлы, қара торы адам болған // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33).
- 5 *Шатиян М.* Кене сұлтаннан — қазақтың соңғы ханы Кенесары Қасымұлына дейін // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33).
- 6 Қазақстан: Ұлттық энцикл. 4-т. / Бас ред. Ә.Нысанбаев. — Алматы: Қазақ энцикл. Бас ред., 2002. — 720 б.
- 7 *Бекмаханов Е.* Қазақстан ХІХ ғасырдың 20–40-жылдарында: Оқу құралы. — Алматы: Санат, 1994. — 416 б.
- 8 Қазақтар. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. — II-т.: Тарихи тұлғалар. — Алматы: «Білік» баспа үйі, 2003. — 460 б.
- 9 *Меңлібаев Ф.* Кенесарының түк басқан жүрегін көріп, қырғыздар таңғалыпты // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33).
- 10 Кенесары қай жерде хан көтерілген? // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33). — 20-б.
- 11 *Жұмабаев Ә.* Жол айрығында // Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. — Алматы: Жалын, 1993. — 448 б.
- 12 *Бекмаханов Е.* Қазақ халқының Кенесары бастаған азаттық қозғалысы. (Тарихи монографиядан үзінді) // Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. — Алматы: Жалын, 1993. — 266–408-б.
- 13 *Пазылов Ә.* Ұлт көсемі — Кенесары // Алаш. — 2010. — № 4 (31). — 48–53-б.
- 14 *Қинаятұлы З.* Кенесары бөгденің жерін шапқан жоқ, тек өз жерін қорғады // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33).
- 15 *Оразов Р.* Кенесары ханның сүйегін іздеген экспедициялар нәтижесіз аяқталды // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33). — 32–33-б.
- 16 *Исламқызы Ш.* Хан Кене — тәуелсіздік жаршысы // Қазақ тарихы. — 2005. — № 3. — 111–113-б.
- 17 Нысанбай жырау. Кенесары-Наурызбай (Дастан) // Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. — Алматы: Жалын, 1993. — 16–55-б.
- 18 *Мырзахметов Е.* Сардаланың сардары // Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. — Алматы: Жалын, 1993. — 252–264-б.
- 19 *Оразов Р.* Кенесары шебер әскери қолбасшы болған // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33). — 18–20-б.
- 20 *Мұқаш Қ.* Кенесары тақырыбына мүлде жанаша көзқарас керек // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33). — 40–41-б.

21 Қасымбаев Ж. Көтерілістің көзден таса беттерінен // Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. — Алматы: Жалын, 1993. — 211–232-б.

22 Серета Н. Кенесары аса көрнекті тұлға болған // Жұлдыздар отбасы. Аңыз адам: Ұлт мақтанышы — Кенесары Қасымұлы (1802–1847). — 2011. — № 21 (33). — 12-б.

Р.С.Каренов

Народно-освободительная борьба под предводительством Кенесары хана в 1837–1847 годы

В статье описывается значимость появления Кенесары хана на исторической арене в условиях, когда вследствие массированных выступлений царских войск нависла угроза над независимостью Казахстана. Дается характеристика Кенесары Касымову как политику, который проявил выдающиеся дипломатические качества, осознавая сложность изнурительной вооруженной борьбы против России. Показывается, что Кенесары удалось объединить под свои знамена значительную часть казахских родов трех жузов. Подчеркивается, что хан Кенесары занимает достойное место в когорте великих деятелей своей эпохи. Отмечается, что его личность породила восхищение даже у апологетов царской колониальной империи того времени.

R.S.Karenov

People's liberation struggle under the leadership of Kenessary Khan in 1837–1847 years

Describes the importance of speech Kenessary Khan on historical arena in circumstances where as a result of massive performances tsarist troops threatening the independence of Kazakhstan. The characteristic of Kenessary Kasymov as a politician who has shown outstanding diplomatic skills, recognizing the complexity of grueling warfare against Russia. It is shown that Kenessary managed to unite under the banner of a significant portion of its Kazakh tribes three zhuzs. Stresses that Khan Kenessary takes a worthy place in the cohort of the great figures of his era. It is noted that his personality has generated admiration even the apologists of the royal colonial empire of the time.

References

- 1 Usenova A. *History Kazakhs*, 2009, 3 (96), p. 60–62.
- 2 *The history of Kazakhstan. Encyclopedic Reference*, Almaty: «Aruna Ltd» LLP, 2006, 768 p.
- 3 Zholdasbekuly M., Salgarauly K., Saydimbek A. *Famous sons of the people*, Astana: Publ. «KUL TEGIN», 2001, 356 p.
- 4 Orazov R. *A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33).
- 5 Shapiyan M. *Star family. — A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33), p. 6–7.
- 6 *Kazakhstan. National Encyclopedia. 4* // Chief Edit. A.Nysanbayev, Almaty: Home Edition «Kazakh Encyclopedia», 2002, 720 p.
- 7 Bekmakhanov Ye. *Kazakhstan in 20–40 years of XIX century (Tutorial)*, Almaty: Sanat, 1994, 416 p.
- 8 *Kazakhs. Reference in nine volumes, intended for the general reader. II: Historical personalities*, Almaty: Publ. House «Bilik», 2003, 460 p.
- 9 Menlibayev G. *Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33).
- 10 *Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33), p. 20.
- 11 Zhumabaev A. *At the crossroads // Khan Kene: Historical reflections and the play, epics*, Almaty: Zhaly, 1993, 448 p.
- 12 Bekmakhanov Ye. *The national liberation struggle of the Kazakh people, led Kenessary (excerpt from the historical monograph)*, Almaty: Zhaly, 1993, p. 266–408.
- 13 Pazylov A. *Alash*, 2010, 4 (31), p. 48–53.
- 14 Kinayatyly Z. *Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33), p. 22–23.
- 15 Orazov R. *Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33).
- 16 Islamkyzy Sh. *The history of Kazakhs*, 2005, 3, p. 111–113.
- 17 *Nysanbaiy zhyrau. Kenessary — Nauryzbai (Dastan) // Khan Kene: Historical reflections and the play, epics*, Almaty: Zhaly, 1993, p. 16–55.
- 18 Myrzakhmetov Ye. *Military chief of the Great Steppe // Khan Kene: Historical reflections and the play, epics*, Almaty: Zhaly, 1993, p. 252–264.

- 19 Orazov R. *Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33), p. 18–20.
20 Mukash K. *The Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33), p. 40–41.
21 Kasymbayev Zh. *Unexplored page of the uprising Kenessary // Khan Kene: Historical reflections and the play, epics*, Almaty: Zhalyn, 1993, p. 211–232.
22 Sereda N. *Star family. A legendary figure: Pride people Kenessary Kasymuly (1802–1847)*, 2011, 21 (33), p. 12.

ӘОЖ 821. 512. 122

Р.С.Каренов

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті
(E-mail: rkarenov@inbox.ru)

Ғұмырын ғылым жолына бағыштаған ұлы ғалым, ұлағатты ұстаз

Тарихшы Е.Бекмахановтың туғанына — 100 жыл

Мақалада ірі тарихшы-ғалым Ермұхан Бекмахановтың өмірі мен қызметі суреттелген. Қазақтардың 1837–1847 жылдары Ресей патшалығына қарсы Кенесары Қасымұлы бастаған күрес туралы шындықты айтуға ұмтылыс жасағаны үшін қудаланған отан сүйгіш, ұлтжандылар қатарынан құрметті орын алатын Бекмаханов туралы айрықша айтылған. Отанымыздың ұлтжанды азаматы Бекмахановтың өзінің айбынды рухымен тәуелсіз Қазақстанға қазірге дейін қызмет атқарып отырғаны көрсетілген. Шынайы тарихты Ермұхан Бекмаханов секілді ғылымға шын берілген ғалымдар жасайтындығы туралы қорытынды жасалған.

Кілт сөздер: ғалым, тарих, өмір жолы, пікірталас, талқы, қуғын-сүргін, саяси науқан, тұлға.

Kipicne

2015 жылы ғұлама тарихшы-ғалым Ермұхан Бекмахановтың туғанына 100 жыл толады. Тарихтың көне қойнауынан ақиқатты ақтара көрсеткені үшін ғалымның қуғын-сүргінге ұшырағаны, әйтсе де туған халқым деп соққан үлкен жүрек мойымай, бәріне төтеп бергені бүгінде кімге болсын белгілі.

Кенес үкіметі тұсында қазақ ғылымының дамуына аянбай еңбек сіңірген Қ.Сәтбаевтың, М.Әуезовтің, Е.Бекмахановтың еңбектері ғасырлар бойы қазақ тұлғаларының арманына айналған ұлттық идеяның тармағы еді. Мәселен, Е.Бекмахановтың идеясы, алдымен, ұлт мүддесінің тірегін сақтап, оны болашақ қазақ елінің ұлттық идеясына айналуына мүмкіндік жасау болды. Ол шынымен де, Кенесары тарихымен байланысты бүкіл қазақ елінің жағдайын, рухани өмірін, елдігін, батырларының қызметін, бірлігін бейнелейтін мол мұра қалдырды. Оны танудың, зерттеп жазудың ғылымда жолын салды. Тарихта көміліп бара жатқан ұлттық санамыздың ізін аршып кетті. Бірақ ұлттың тарихын және оны қалыптастырушы халық тұлғаларының феноменін толықтай жазып үлгеруге дарынды ғалымының өмірі жетпеді.

Ерекең түрлі түрмелер мен Қолыма лагерінде қамауда болып, солардың азаптарын басынан өткізді. Осы темір тордың арғы жағында көрген зорлық-зомбылық, оған дейінгі және кейінгі қуғын-сүргін оның жанын күйзелтті, тағдырын жүдеушілікке ұшыратты, ғұмырын қысқартты. Ұстаздық, ғалымдық әрі азаматтық кемеліне келген шағында дүниеден озуына себепші болды.

Бекмаханов тағлымы жеке басқа табыну дәуіріндегі ғылымда ойлау-зерттеу бостандығы болмағанын, тарих ғылымы тұмшаланып, өресіз бюрократтардың, ғалымсымақтардың саяси қолшоқпарына айналып, өз пікірін айтқан авторлар үшін қандай зауал тудырғанын айқын дәлелдеп береді. Ермұхан Бекмаханұлының отаршылдардың ойранынан аяққа тапталып қалған Кенесары–Наурызбайдың рухын қайта көтеріп, халқының ұлттық сана-сезімін оятуға бағытталған іс-әрекетінің аяғы бүкіл ұлтжанды қазақ атаулыға қарсы бағытталған саяси науқанға әкеліп соқтырды.

Ермұхан Бекмахановтың өмір жолы туралы қысқаша деректер

Ұлттық намысты ту еткен ғалымның шәкірттерінің бірі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Дүйсетай Шаймұханов «Азамат жолы» атты естелігінде Ермұхан Бекмахановтың өмір тарихын былайша өрбітеді: «Ермұхан аға Арқа өңірінде, дәл айтар болсам, 1915 жылғы 15 ақпанда Павлодар облысының Баянауыл ауданындағы № 10 ауылда дүниеге келген. Әке-шешесі 1932 жылғы аштықтың құрбаны болып, бала Ермұхан ағайындардың қамқоры мен көмегі арқылы, жаратқанның құдірет күшімен аман қалады. Орта мектепті бітірген соң жоғары оқу орнына түссем деп талпынған ол Семейдегі бір жылдық даярлық курсына оқиды. Сөйтіп, талапты жас 1933 жылы Воронеж педагогика институтының тарих факультетіне түсіп, сол оқу орнын 1937 жылы аяқтап, 1937–1939 жылдары Алматыдағы педагогикалық ғылыми-зерттеу институтында ғылыми қызметкер, директордың орынбасары болып жұмыс атқарады. Ал, 1940–1941 жылдары Мәскеуде, ВКП (б) Орталық Комитетінің жанындағы жоғары партия мектебінде оқыған. Алматыға қайтып оралып, бес жыл қатарынан Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің лекторы, 1946–1947 жылдары Қазақ ССР Ғылым академиясының тарих, археология және этнография институты директорының ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары, ал 1947 жылдан 1951 жылға дейін Қазақ мемлекеттік университетінің Қазақ ССР тарихы кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарды» [1].

Өкінішке орай, атақты ғалым Кенесары Қасымұлының көтерілісін қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы ретінде бағалағандығы үшін саяси қуғын-сүргінге душар болды. 1952 жылы 25 жылға бас бостандығынан айырылып, жер аударылды. 1954 жылы ақталып шыққан соң, Қазақстанның ХҮІІІ–ХІХ ғасырлардағы саяси, әлеуметтік-экономикалық тарихы туралы терең мазмұнды бірнеше ғылыми еңбектер жазды.

Елу жастан озғанда ғұлама ғалым ұзаққа созылған ауыр науқастан қайтыс болды. Алматыдағы зиялылар зиратына жерленген.

Қазақстандық ғалымдардың Бекмахановтың «Қазақстан ХІХ ғасырдың 20–40-жылдарында» атты монографиясын талқылаудағы көзқарастары

Ермұхан Бекмаханұлы 1946 жылы Мәскеуде «Қазақстан ХІХ ғасырдың 20–40-жылдарында» тақырыбында докторлық диссертация қорғады. Қорғауға Қ.Сәтбаев, Б.Момышұлы, М.Ғабдуллин арнайы қатысып, қолдау көрсетті.

2010 жылдың соңғы айларында Астананың «Фолиант» баспасынан Медеу Сәрсекенің «Ермұхан Бекмаханов» атты ғұмырнамалық-эссе кітабы [2; 672] жарық көрді. Белгілі жазушы осы еңбегінде диссертацияның сәтті қорғалуын былайша баяндайды: «1946 жылдың 14 қазаны күні Тарих институтының Волхонка көшесіндегі ескі ғимаратының үлкен залына Мәскеу мен Ленинградтың тарих білгірлері жиналып, туу Қиырдағы Қазақстаннан келген отыз бір жасар тарихшының ғылыми еңбегін талқылауға бас қосты. Алдыңғы қатарда — институттың ғылыми кеңесінің мүшелері. Кеңес төрағасы — академик Б.Д.Греков. Кеңес мүшелерінің санатында есімдері КСРО-ға мәшһүр ғұламалар — А.М.Панкратова, Н.М.Дружинин, М.В.Нечкина, профессор М.П.Вяткин және басқалары, жиыны 15 тарихшы. Бәрі де осы ілімнің сол күндегі үздіктері...

Ғылыми кеңестің төрағасы мәжілісті ашып, диссертация иесінің есімін атап, қорғайтын тақырыбын жариялап, қазақ тарихшысын мінбеге шақырды.

Ермұхан мінбе төрінен залдағы жұртқа еміне қарап:

– Тарих ілімін қадірлеуші қымбатты қауым! Менің қарапайым еңбегіме ықылас білдіріп, тілектес пиғылмен келген баршаңызға шынайы көңілден рахмет айтамын!.. — Басын иіп ізет білдірді де, көкейкесті мәселеге түсті. — Қазақстанның өткен тарихының өзекті мәселесі — ХІХ ғасырдың бас кезінде әлеуметтік-экономикалық ахуалының күрт төмендеуі салдарынан бұқара халықтың ат жалын тартып мініп, отарлаушы елдің жаналқымға алған өктемдігіне қарсы шыққан қозғалысын кейбір әріптестерімнің әр түрлі түсіндіріп, өздері пайымдаған тұжырымды иланымды деректермен толық айшықтай алмауы — сол кезеңнің осы күнге дейін күнгірт қалпында қалуына себеп болды. Ал мен назарларыңызға бүгін ұсынып отырған диссертациямда нақ осы кезеңді әр қырынан қарастырып, «Қазақ КСР тарихының» 14-тарауын жазарда өзім ұстанған ғылыми байламды көптеген жаңа деректермен кеңейтіп әрі тереңдетіп, 1943 жылы қорғаған кандидаттық диссертациямның көлемінен кем дегенде бес есе көбейтіп, қысқасы, мәнді тақырыпқа қайта оралдым...

– Кенесары қозғалысының прогрессивтік және ұлт-азаттық мәнін, Дала халқының жаппай қолдауы себепті ең ұзақ та қаһармандық күрес болғанын тұңғыш жариялаушы тегінде мен емеспін.

Сол күрестің тарихи мәнін халыққа паш етіп, Кенесары ерлігін дәріптеген соңғы зерттеуші де, сірә, мен болмаспын... Тоқетерін айтқанда, жүз жыл бойы осы қозғалыс туралы мұрағаттарда, жазба әдебиеттерде жалпылама айтылған, көпшілік көзінен тасада жатқан, жұртшылыққа мәлім емес көптеген деректерді, сондай-ақ ел жадында, ауыз әдебиеті нұсқаларында сақталған тарихи дастан, батырлық жырлар мен жоқтауларды саралап, ғылыми жүйелеп, хал-қадерімше зерттеп, ең сенімділерін ескі қоймалардан суырып әжетіме жаратудан туған еңбегімді бүгін назарларыңызға ұсынып отырмын... — деп докторант жігіт сөзін түйді.

Сөз кезегі ресми оппоненттерге тиеді. Олар үшеу: Ресей тарихының әйгілі білгірі — Н.М.Дружинин, Қазақстан тарихын көп жылдан қазып жүрген М.П.Вяткин және Қазақ КСР Ғылым академиясының Тарих, археология және этнография институтының директоры заң ғылымының докторы С.В.Юшков. Үшеуі де жаңа еңбектің сонылығын, ерекшелігін, өткен ғасырдың бас кезіндегі күрделі кезеңнің әлеуметтік-экономикалық сипаты терең талданған сүбелі ғылыми еңбек дүниеге келгенін баса айтумен бірге кейбір тараулардың олқылықтарын да көрсетіпті.

Ақырында тілеуқор жұртты біршама күткізіп, жасырын дауыс берудің нәтижесі жарияланды: ғылыми кеңес мүшелерінің 14 адамы докторлық атақ беруді жақтаған, тек бір ғана ғылым иесі қарсы шыққан; сөйтіп, жас зерттеушінің ұзақ жылғы еңбегі ақталып, мәртебелі ғылыми атаққа қолы жетті! [2; 178–184].

1947 жылы ғалымның «XIX ғасырдың 20–40-жылдарындағы Қазақстан» атты негізінен Кенесары көтерілісіне арналған монографиялық зерттеуі жарық көрді. Алдымен докторлық диссертация қорғап, Мәскеу ғалымдарына тарихи шындықты ғылыми тұрғыдан танытуы, соңынан зерттеулерінің нәтижелерін жеке кітап етіп бастырып шығаруы халқымыздың ұлттық сана-сезімін оятуда тарихи маңызы бар ісі болды.

Бір қызығы, сол жылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің «Қазақ КСР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институтының өрескел саяси қателері туралы» Қаулысынан кейін «байшылар» мен «ұлтшылдарды» әшкерелеу науқаны басталған болатын. Сондықтан да дәл сол кезде Ермұханның кітабының басылып шығуы жанып жатқан отқа май құйып жібергендей болды. Жалған белсенділер жеңді түріп, алақанға түкіріп шыға келді. Кенесары көтерілісін сынаушылар ашықтан-ашық Бекмахановқа ауыз сала бастады:

1. Ең әуелі ЖАК-қа Бекмаханов негізінен Рязановтың жарыққа шықпаған қолжазбасын пайдаланған деген арыз түсті. Бұл істі тексерген академик Дружинин плагиат туралы пікірді толық теріске шығарып дәлелдеп берді.

2. 1948 жылы 31 қаңтарда «Лениншіл жас» газетінде М.Ақынжанов пен Т.Шойынбаевтың «Саяси қате, ғылыми құнсыз кітап» деген сыни мақаласы жарияланды. Осыған байланысты Ж.Шаяхметов М.Сусловқа өтініш жасап, осы сұраныс бойынша КСРО ҒА Тарих институты 28 ақпанда Бекмахановтың монографиясын талқылады. Дискуссияның негізі — М.Ақынжанов пен Т.Шойынбаевтың рецензиясы болды. Оларға талқылауда бірінші болып сөз алған Х.Ғ.Айдарова қосылды. Олар Бекмахановқа буржуазияшыл-ұлтшыл деген айып тағумен шектелді [3; 132].

Бұларға орыс ғалымдары Дружинин, Бахрушин, Вяткин, Кучкиндер қарама-қарсы шықты. Пікірталас қорытындысында академик Греков автордың жеке басына тиісу, оны буржуазияшыл-ұлтшыл деп айыптау ғылыми пікірталасқа жат әрекет екендігіне көңіл аударды.

3. Өкінішке қарай, Мәскеудегі дискуссия ортақ пікірге жеткізбеді. Жанжал күшейе түсті. «Мәскеудегі айтыста онбай күйреген топ мерейі үстем болған әріптесін қайткен күнде мұқатуды тілеп, өздеріне де, өзгелерге де маза бермеген қарекетке қайыра кірісті. Бетке ұстаған желеу: кітапты талқылау Мәскеуде әділ жүрген жоқ; ғылыми айтысқа мәселенің бүге-шігесін жақсы білетін жергілікті тарихшылар қатыспады, күрделі кезеңнің шынайы сыры ашылмай қалды; ал сөз ұстағандар — Е.Бекмаханов диссертациясына оппонент болғандар, оны туу бастан даурыға қолдаған ежелгі достары; сондықтан да ғылыми талқыны Алматыда қайыра өткізу қажет; сөйтпейінше, біз тоқтамаймыз, БК (б) П Орталық Комитетіне қайыра арызданамыз, тарихи шындықты жеріне жеткізгенше алысамыз...

Ашық талқы тілеген пікірмен санасуға тура келді. Дауға төрелік айтуды Қазақстан КП Орталық Комитеті Академия басшыларына жүктейді.

1948 жылдың маусым айының орта шенінде Қазақ КСР Ғылым академиясының төралқасында «Қазақстан XIX ғасырдың 20–40-жылдарында» кітабын талқылауға арналған... жиын шақырылған... Жиында сөз ұстаған қазақстандық тарихшылар — С.Н.Покровский, Х.М.Әділгереев, А.Н.Нүсіпбеков, Т.Е.Елеуов, С.Г.Медведев және басқалары Кенесары Қасымов бастаған қозғалыстың ұлт-азаттық

сипатта жүріп, күллі халық қолдаған күрес болғаны — тарихи шындық, өйткені бүлік шығарушы сұлтанның небәрі 1500 төлеңгітімен патша өкіметінің әскеріне он жыл бойы төтеп бере алмайтыны айқын... дескен уәж айтыпты. Академия төралқасында өткен жиынға Тарих институтынан санаулы қызметкерлері шақырылған. Соны да желеу еткен қарсы топтағылар біржақты талқыға қатыспайтынын мәлімдеп тағы да дау көтереді.

Амал қанша, ҚКП ОК-і тарихшыларды түгел шақырып, зиялы қауым өкілдерін де қатыстырып ғылыми айтыс ұйымдастыруға нұсқау береді. Мақсат — тарихи ақиқатты жан-жақты, кең талқы үстінде анықтау» [2; 201–202].

4. 1948 жылдың шілде айының 14-нен 19-ына дейін Қазақ ССР Ғылым академиясының Тарих институтында Е.Бекмахановтың кітабы жайлы бес күнге созылған қызу пікірталас болып өтті. Талқылаудың барысында үш түрлі пікір бой көрсетті [4]:

Алғашқы топ — Ермұханның ашық қарсыластары — Т.Шойынбаев, С.Толыбеков, Х.Айдарова, М.Жизневский, Б.Сүлейменов, А.Нұрқанов, М.Ақынжанов, тағы басқалар.

Екінші топ — Е.Бекмахановтың еңбегін жақтаушылар — И.Будовниц, А.Жиреншин, Е.Ділмұхамедов, тағы басқалар.

Үшінші топ — ғалымның еңбегіне объективті ғылыми талдау жасауға тырысушылар. Олар: А.Нүсіпбеков, Т.Елеуов, Х.Әділгереев, Б.Аспандияров, Т.Күлтелеев және тағы басқалар.

Дарынды ғалымның қарсыластарының пікірлері оны жақтайтындардың пікірлері тәрізді өзара ұқсамайтын өзіндік ерекшеліктермен ерекшеленеді. Ғылыми талдаудан гөрі жеке бастың көре алмаушылығына немесе ашық жаулық көзқарасқа бой алдырғандар да болды. Сонымен қатар Е.Бекмахановтың қарсыластары арасында өзінің ғылыми деңгейінің төмендігімен ерекшеленіп, тақырыптан ауытқығандар да кездесті.

Мәселеге әділ баға беру үшін тарихшының осы айтыста сөйлеген қорытынды сөзін басшылыққа алған жөн. Мұнда Е.Бекмаханов «Шындық айтыста туады» деген әйгілі мақалды басшылыққа алып, өзінің қарапайым еңбегіне байланысты пікірталастар қазақстандық зерттеушілерге, әсіресе оның өзіне аса пайдалы деген қорытындыға келді: «Шынымды айтайын, мен үшін өте-мөте пайдалы болған ұзақ талқыдан кейін жұмысты бұрынғыдан да үдетуге құлшынып тұрмын. Не істесем де, нендей жаңа еңбек бастасам да туған халқым үшін, байтақ елім үшін, осы айтыс үстінде маған қолдау көрсеткен, айтысты ықыласпен тыңдаған зиялы қауымның сенімін ақтау үшін әр күнімді ғылыми ізденіс жасауға, еңбек жазуға жұмсауға тиіспін... Мен әлі жасаң қызметкермін, ізденіс тәжірибем де көп емес. Алғашқы ғылыми монографиямды жазу үстінде мен ғылыми дәреже, иә мәртебе туралы ойлаған жоқпын, тек қана туған халқымның рухани мүддесін көздеп іске кірістім. Сіздер неше күн сөз еткен қарапайым еңбегімді жазу үстінде мен Кенес өкіметінің, большевиктер партиясының қамқорлығы арқасында білім алып, ғылым жолына түскенімді ешқашанда есімнен шығарған емеспін... Төрт мәрте талқыдан соң Кенесары Қасымов қозғалысының шынында да ұлт-азаттық күрес болып танылғанына көңілім марқайып тұр, бұл күресті күллі халық қолдағанына ешкім де енді шүбә келтіре алмайды... Әрине, көптеген жолдастар адал пиғылмен ескерткен олқылықтарды түп-түгел түзетемін. Нақ сондай түзетуді екінші басылымы әзірленіп жатқан «Қазақстан тарихына» да енгіземін. Әлбетте, бұл кітап менің ғылыми соңғы еңбегім болмайтыны түсінікті, өткен ғасырдың екінші жартысы туралы кең көлемді жаңа монография жазуға ізденіс бастадым, таяу жылдарда оны да назарларыңызға ұсынамын... Сондықтан да, жолдастар, енді ғана қаз тұрып, іргесі қалана бастаған қазақ тарихы ғылымын жаңа табыстарға тезірек жеткізу үшін арамызда туған айтыс-тартысты доғарып, бір тілек, бір білек, бір жүрекпен жұмыс істеп, жаңа биіктерге көтеріейік... деген ақ тілекпен сөзімді аяқтаймын!..» [2; 267, 268].

Е.Бекмаханов Кенесары қозғалысына қатысты саяси тұрғыдан айтылған сындармен келіспейтіндігін үзілді-кесілді білдірді. Ол бәрінен бұрын ешбір ашу-ызасыз және мәселені сайқымазаққа айналдырудан әлдеқайда аулақ болған Күлтелеев, Нүсіпбеков, Әділгереев, Медведов, Елеуов тәрізді ғалымдарға алғыс айтты.

Осы талқылаудан соң тарихшылардың Кенесары жайлы дау-дамайы сәл-пәл саябыр тапқандай болды. Бірақ бұл сырттай солай көрінгенімен де, шындығында, шешуші шайқастар алдындағы алдамшы тыныштық еді.

Ғалымның 50-жылдардың басында қуғын-сүргінге ілігуі

1940-жылдардың аяғы мен 50-жылдардың басында республиканың көрнекті ғалымдары мен қоғам қайраткерлері А.Жұбанов, Қ.Жұмалиев, Б.Сүлейменов, Е.Ысмайылов, Л.Домбровский, ҚазКСР

ҒА Президенті Қ.Сәтбаев, көрнекті жазушы және ғалым М.Әуезов, ҚазМУ-дың ректоры Т.Тәжібаев жалған айыптармен қудаланды. Космополитизммен айыпталған биолог, медик, геолог ғалымдардың бірқатары ғылыми мекемелер мен жоо-ның кафедраларынан қуылды.

40–50-жылдар басындағы тоталитарлық режим кезіндегі кейбір фактілер, Қазақстандағы қуғын-сүргін ауқымының өте зор болғандығын көрсетеді. Олардың өзіндік әдіс-тәсілдері болды. Республика аумағында әрекет еткен ГУЛАГ филиалдары сол кездегі режимнің геноцидті ұйымдастыруының маңызды тәсілі болып табылды [5].

Ұлтшылдықты әшкерелеу науқанына 1950 жылғы 26 желтоқсанда «Правда» газетінде шыққан «Қазақстан тарихы мәселелері маркстік-лениндік тұрғыдан зерттелсін» деген мақала ерекше қарқын берді. Мақала авторлары ғалымдар арасында негізінен Е.Бекмахановтың монографиясын талдау кезінде көзге түскен ортақол тарихшылар болатын (Т.Шойынбаев, Х.Ғ.Айдарова, А.Якунин). Соған қарағанда бұларды қолдаушы белгісіз бір күш болса керек. Осылайша партия органы өз беделін пайдаланып, саяси науқанды ашты: «Мақала авторларының: «Бекмахановтың «қателіктерін» Мәскеу мен Алматы ғалымдары ашпады. Енді ол қателіктер «Қазақ ССР тарихының» екінші басылымына кірді», — деген қатал тұжырымдары бұл «қатардағы» тарихшылардың үлкен беделді пайдаланғанын дәлелдейді» [3; 134].

Сол уақытта «Правданың» мақаласы — сот үкімінен де пәрменді еді. Тіпті, Орталық Комитеттің бірінші Хатшысы да оның күшін жоя алмайтын. Бұл үкім енді Қазақстанның тағдырын ұршықтай иірді.

«Ағаш атқа мінгізілген» басты күнәһар — біртуар тарихшы Е.Бекмаханов 1951 жылдың көктемінде партия қатарынан қуылды, оқытушылық жұмыстан аластатылды. 1951 жылы 15 мамырда «ірі саяси қателіктері үшін» ҚазМУ-ден КСРО тарихы кафедрасының профессорлығынан шығарылды. Бір қызығы Ермұхан 1948 жылы Қазақ КСР тарихы кафедрасының меңгерушісі болды. 1949 жылы 30 тамызда КСРО тарихы кафедрасының профессоры атағын алды. Аласапыран жағдайда Қазақ КСР тарихы кафедрасы жабылып, ол тек 1958 жылы 21 мамырдағы КСРО Жоғары оқу орындары министрінің бұйрығымен сол жылғы 1 қыркүйекте, яғни Ермұхан айдаудан қайтқан соң, ашылды. Қазақстандағы тұңғыш Қазақ тарихы кафедрасының ашылуы да Бекмахановтың тағдырымен байланысты болды [6].

1951 жылдың сәуірінде КСРО ҒА Тарих институтының ғылыми кеңесі Е.Бекмахановты кандидаттық, докторлық және профессорлық атақтарынан айырып, «бұрынғы қаулысының қате болғандығын» мойындаған масқара қаулы алып, сол қарарды ЖАК төралқасына жөнелтуге мәжбүр болған (академик Н.М.Дружинин ғана: «Мұндай масқара — ғылым тарихында бұрын-соңды болған емес, мен бұған қатыспаймын!» — деп дауыс берерде залдан шығып кеткені ғылыми кеңес хаттамасында жазылған). Күйеуінің тағдырына араша болуды өтініп Халима Адамбекқызы Бекмаханова Мәскеуге барғанда академик Анна Михайловна Панкратова: «Ермұханның Кеңес өкіметіне адал тарихшы екеніне өзімдей сенемін, бірақ менің де қолым байлаулы, ал жағдай сәл өзгерсе, сүйікті шәкіртімнің тағдырын жеңілдетуге көмектесемін, қарағым, ақиқатқа сеніміңді жоғалтпа!» — деп жұбатады [7].

Партиядан шығарылып, университеттегі жұмысынан қуылған соң, қайраткер ғалымға Алматыда тұруға рұқсат берілмеді. Ол Алматы облысының Нарынқол, Жамбыл облысының Шу аудандарының мектептерінде тарих пәнінің мұғалімі болып жұмыс істеді.

Бұдан кейін Бекмахановқа КГБ-дегілер «көңіл» аударды. «Бекмаханов ісі» ұйымдастырылды. 1952 жылдың 5 қыркүйегінде ержүрек ғалым тұтқындалды. Оған мынадай саяси айыптар тағылды: «1952 жылғы 5 қыркүйекте Қазақ ССР Мемлекеттік қауіпсіздігі министрлігі Бекмаханов Ермұханды тұтқындап, оған антисоветтік қызметі үшін айып тақты. КСРО-да орнаған саяси құрылысқа қарсы ниетте болған Бекмаханов Ермұханның өзінің ғылыми қызметкер болған жағдайын пайдаланып, 1942–1952 жылдарда антисоветтік жұмыс жүргізгендігі анықталды. Өзінің «ғылыми» жұмыстарында ол Қазақстанның Россияға қосылуының маңызын буржуазияшыл-ұлтшыл тұрғыдан түсіндірді. Өзінің ұлтшылдық концепциясын негіздеуде Бекмаханов реакцияшыл ақындардың және совет халқының қас жаулары — алашордашылардың деректерін пайдаланды. Онымен бірге өзінің таныстарының арасында антисоветтік үгіт жүргізді...»

Бекмаханов совет өкіметіне жау пиғылда болып, 1942–1952 жылдары ұлтшылдық идеяларды насихаттап, антисоветтік үгіт жүргізгені үшін... РСФСР Қылмыстық кодексінің 58-бабының 10-бөлімінің екінші бөлігіне сәйкес айып тағылды» (Қазақ ССР Ғылым академиясының Орталық архиві. 23-к., 1-т., 447-іс, 1–2-б.) [8].

1952 жылы 4 желтоқсанда Қазақ КСР Жоғарғы соты Ермұхан Бекмахановты 25 жылға соттап ГУЛАГ лагеріне айдады. Сөйтіп, саяси науқанды ұтымды пайдаланып, қайткен күнде жазалауды жобалаған қаскөйлердің әрекет ісі жүзеге асты. Ғылым өріне елеулі еңбегімен күрт көтерілген дарабоз тарихшының тағдыры небәрі үш күнде шешіліп, мың тұтқынның ілуде біреуі ғана оралатын алыс сапарға 37 жасында кете барды. «Не үшін, кінәм неде?» деген түйткілді сұрақ жауапсыз қалды.

Көрнекті тарихшының өмірінің соңғы жылдарында өнімді еңбек етуі

1953 жылы билік басына келген Н.С.Хрущев И.В.Сталинді «жеке адамға табынушылықпен» айыптап, ол жүргізілген саяси қудалаудың барлығын партияның қателігі деп жариялады. Сөйтіп, заман өзгере бастады. Е.Бекмахановтың ісі қайта қаралып, 1954 жылы 16 ақпанда ол ақталып шықты.

Қанша ауыр болғанымен де, абақтыдағы азапты жылдар Ерекеңнің сағын сындыра алмады. Ол өзінің бұрынғы ғылыми ізденістерін жалғастырды. Өзі ұсталып кеткенге дейін бастап қойған «Қазақстанның Ресейге қосылуы» атты еңбегін аяқтау ісімен айналысты. Бұл еңбегі тарихшы-ғалым А.М.Панкратованың батыл көмегі арқасында Мәскеудегі «Наука» баспасынан 30 баспа табақ көлемінде 1957 жылы жарық көрді.

Е.Бекмаханов өзінің жемісті еңбегіне сай ғылым мен қоғамдағы орнын қайтадан алды. Оған университеттегі өзі ұйымдастырған кафедрасы қайтарылып берілді. 1962 жылы Қазақ КСР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі болып сайланды. Өмірінің соңғы он жылында өнімді еңбек етіп, терең мазмұнды ғылыми шығармалар, орта мектептер үшін Қазақ КСР тарихының оқулығын жазды. Бірнеше жас ғалымдарды даярлауға атсалысты.

Асыл азамат Ермұхан Бекмаханов 1966 жылы 6 мамырда 51 жасқа қараған шағында ауыр науқастан дүниеден өтті. Ғұлама ғалымды Халық Қаһарманы, академик Шапық Шокин былайша еске алғаны халық жадында сақталып қалды: «Ұлтымыздың аса көрнекті тарихшысы Ермұхан Бекмаханов уақыт бедеріне бағынбаған, шыншыл ғалым болатын. Ол докторлығын екі рет қорғады. Еңбегінің нашарлығынан емес, тыйым салынған Кенесары тақырыбына жазылғандықтан. 1947 жылы Қазан төңкерісінің 30 жылдығына байланысты Одақтық Академия бойынша үлкен салтанатты кеңес өтуі керек болатын. КСРО ҒА-ның басшысы Вавилов Сәтбаевқа телефон соғып, Қазақстан тарапынан баяндама жасайтын адамды айтуды сұрайды. Қаныш Бекмахановты ұсынады. Жиналыста қағазсыз сөйлеген жас баяндамашыға ғалымдар таң-тамаша болады» [9].

2012 жылы Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтының (қазіргі Павлодар мемлекеттік университеті) 50 жылдығына орай білім ордасының кітапханасына Ермұхан Бекмахановтың есімі берілді.

Сөз соңы

Әрбір ғалымның тұлғалық қасиеті, зиялылығы — оның мұраларында. Ол дүниеден өтсе де тарихта қалады. Ал тарихта қалатын оның мұраларындағы идея нағыз дарын иелерін тауып, оны ұлт игілігіне сай ізденуге бағыттай түсетіндігі белгілі.

Қазақ тұлғасы Ермұхан Бекмаханұлы қанша қудаланса да, қазақ батырларының қасиеті туралы идеядан қол үзбеді. Оның есімін Одақ ғалымдарына танымал еткен, кейіннен өзін ғана емес, бүкіл қазақ зиялыларын қуғындауға негізгі себептердің бірі болған «XIX ғасырдың 20–40-жылдарындағы қазақ тарихы» (1947) атты еңбегі совет өкіметі жылдарында басылым көрмеді. Тек еліміз егемендігін алғаннан кейін барып, орыс және қазақ тілдерінде жарық көріп, қалың оқырманның рухани игілігіне айналды [10,11]. Өйткені дарынды ғалымның Кенесары хан бастаған қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының тарихын зерттеп, ақиқатты негізде жазып кетуі қазақ тарихының рухын, сол арқылы ұлттың рухын сақтап қалған өте құнды дүние болды.

Ұлттың тарихы мен мәдениеті, руханияты жолындағы қай ғалымның болсадағы міндеті — оның тазалығын сақтап, оның ұрпақ тарапынан әділ бағаның берілуіне мүмкіндік жасау. Бұл бағыттағы ізденуші жас ғалым үшін ең басты міндет — ақиқатқа адал, шындыққа келгенде ұстамды болу. Е.Бекмахановтың ғылыми мұралары бүгінгі біздерге осы қасиетті үйретеді [12; 106].

Бұл жерде қазақ батыры Бауыржан Момышұлының Ермұханды неге ерекше жақсы көрген себептерін атап өткен жөн сияқты [13]:

1. Ол Абай айтқан ақыл, қайрат, жүрек үшеуін бірдей ұстап халқымызды шын сүйе білді, оның отына күйе білді. Сүю аз, оны әркім-ақ бастан кешіреді. Ең қиыны — халық қайғысының отына күйе білу...

2. Екінші жақсы көрген және жақсы көретін себебім, Москваның атақты, үлкен тарихшы ғалымдары оны шын пейілімен құрметтеп сыйлайтын, онымен ашық пікірлесіп сырласатын, санасатын. Бұл — үлкен жеңіс. Мен оның сыртынан да жылы лебіз білдірген туысқан республикалар тарихшыларын талай кездестірдім.

3. Ермұханды үшінші жақсы көрген және жақсы көретін себебім, басына ашылмас қайғының кара бұлты қат-қабат төнгенде де халқымыздың болашағынан үміт үзген жоқ.

Сөз соңында айтарымыз, бүгінде елінің елдік намысын көтеріп, отаршылдарға қарсы ту көтеріп шыққан ардагер азаматтың есімін білмейтін, оның елі үшін жасаған рухани ерліктерін мақтан тұтпайтын қазақ жоқ. Ермұхан Бекмұхановтың мұралары әлі де талай талант иелерінің ғылым жолына түсіп, қоғамға адал қызмет ететін, кейінгі уақытқа мол дүние қалдыруына жетекші болып отыратындығы ақиқат.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Лұқпан Е.* Азамат жолы // Орталық Қазақстан. — 2005. — 9 сәуір. — 5-б.
- 2 *Сәрсекке М.* Ермұхан Бекмаханов. Ғұмырнама. — Астана: Фолиант, 2010. — 672 б.
- 3 *Жұртбай Т.* «Ұраным — Алаш!..» (Талқы. Үшінші кітап. Түрме әфсанасы) // Жұлдыз. — 2014. — № 9.
- 4 *Омарбеков Т.* Ғалымға ішкі мәдениет, ғылымға өре керек // Қазақ әдебиеті. — 2003. — № 29 (2815). — 18 шілде. — 6-б.
- 5 *Артықбаев Ж.О., Пірманов Ә.Б.* Қазақстан тарихы: Энцикл. бас. — Алматы: Атамұра, 2008. — 470-б.
- 6 *Тәженов Ә.* Тарихшы Ермұхан Бекмаханов (тарихнамалық шолу) / Е.Бекмаханов. Қазақстан XIX ғасырдың 20–40-жылдарында. Оқу құралы. — Алматы: Санат, 1994. — 371–381-б.
- 7 *Сәрсекке М.* Ел тарихы: тартқан тауқымет // Егемен Қазақстан. — 2012. — 19 мамыр. 7-б.
- 8 *Ысқақұлы Д.* Зобалаң, немесе қапасақа қамалған рух // Егемен Қазақстан. — 2011. — 4 тамыз. — 5-б.
- 9 Қазақ халқының тарихи тұлғалары: қысқаша анықтамалық. — Алматы: Өнер, 2013. — 2-кіт. — 195,196-б.
- 10 *Бекмаханов Е.* Казахстан в 20–40-е годы XIX века: Учебник. — Алма-Ата: Қазақ ун-ті баспасы, 1992. — 400 с.
- 11 *Бекмаханов Е.* Қазақстан XIX ғасырдың 20–40-жылдарында: Оқу құралы. — Алматы: Санат, 1994. — 416 б.
- 12 *Сәрсембин Ү.* Қазақ ғалымының бейнесі // Ақиқат. — 2014. — № 10. — 104–107-б.
- 13 *Бекмаханов Е.* Жеті томдық шығармалар жинағы. — 7-т. (Естеліктер). — Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ, 2005. — 21-б.

Р.С.Каренов

Прекрасный педагог, выдающийся ученый, посвятивший свою сознательную жизнь служению науке

Историку Е.Бекмаханову — 100 лет

В статье описываются жизнь и деятельность крупного ученого-историка Ермухана Бекмаханова. Особо подчеркивается, что в плеяде замечательных патриотов он занимает почетное место. Отмечено, что Бекмаханов преследовался за стремление сказать правду о восстании казахов под предводительством Кенесары Касымова против российского самодержавия в 1837–1847 гг. Отмечается, что как патриот Родины, Бекмаханов своим непокорным духом и сегодня служит независимому Казахстану. Делается вывод, что истинную историю создают такие преданные науке ученые, как Ермухан Бекмаханов.

R.S.Karenov

The Glorious teacher, an outstanding scientist who has devoted his adult life to the service of science

To the historian E.Bekmakhanov — 100 years

It describes the life and work of a great scientist and historian Ermukhan Bekmakhanov. It is emphasized that in the galaxy of great patriots place of honor Bekmakhanov, chase for the desire to tell the truth about the uprising led by Kazakhs Kenesary Kassymov against the Russian autocracy in 1837–1847 years. It is noted that as a patriot of the Motherland, his rebellious spirit Bekmahonov and today serves as the independent Kazakhstan. It is concluded that the true history of creating such scholars devoted to science, as Ermukhan Bekmakhanov.

References

- 1 Lukpan E. *Put of the personality* // Ortalyk Kazakhstan, 2005, April, 9, p. 5.
- 2 Sarseke M. *Ermukhan Bekmakhanov*: Biography, Astana: Foliant, 2010, 672 p.
- 3 Zhurtbay T. *Zhuldyz*, 2014, 9.
- 4 Omarbekov T. *Kazakh literature*, 2003, 29 (2815), July, 18, p. 6.
- 5 Artykbayev Zh.O., Pirmanov A.B. *Istoriya of Kazakhstan (encyclopedic edition)*, Almaty: Atamura, 2008, 544 p.
- 6 Takenov A. *Istoriik Ermukhan Bekmakhanov (historical review)* // E.Bekamakhanov. Kazakhstan in the 20–40th years of XIX of an eyelid: Manual, Almaty: Sanat, 1994, p. 371–381.
- 7 Sarseke M. *Istoriya of the people: the endured adversities* // Egemen Kazakhstan, 2012, May, 19, p. 5.
- 8 Iskakuly D. *Nasiliye or the grieved fighting spirit* // Egemen Kazakhstan, 2011, August 4, p. 5.
- 9 *Historic figures of the Kazakh people: short reference book*, Almaty: Oner, 2013, Book the second, 195,196 p.
- 10 Bekmakhanov Ye. *Kazakhstan in the 20–40th years of XIX of an eyelid*: Textbook, Almaty: Kazakh universities publ., 1992, 400 p.
- 11 Bekmakhanov Ye. *Kazakhstan in the 20–40th years of XIX of an eyelid*: Manual, Almaty: Sanat, 1994, 416 p.
- 12 Sarsembin U. *Akikat*, 2014, 10, p. 104–107.
- 13 Bekmakhanov Ye. *Collected works in seven volumes*, 7 (Memoirs), Pavlodar: GOF «EKO», 2005, p. 21.

P.P.Soloshchenko, B.K.Dyusalinova, A.A.Akessina

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: p_soloschenk@mail.ru)*

Kazakhstan model of national unity: social and philosophical analysis

The conceptual principles of formation of Kazakhstan national identity in new social and cultural realities are analyzed in this article. Philosophical foundations and spiritual values that meet the interests of polyethnic and polycultural people of Kazakhstan are discussed as well. The meaning «an interethnic consent» as real social practice is also given. The necessity of carrying out science-based policy in the sphere of interethnic relations aimed at strengthening national unity in society is proved. The importance of national unity as a factor of sustainable civilization development of Kazakhstan is approved.

Key words: national unity, national consciousness, interethnic consent, dialogue of cultures, Kazakhstan identity.

The distinctive feature of the modern world is its ethnic and national variety. Therefore problems of interethnic relationship and processes of formation of national identity continue to be an important part of social development and are discussed at the most different levels of public consciousness: from narrow-minded conversations to scientific discussions. In this case, it can be stated that in these discussions more emotional component often burdened by mutual suspiciousness and mistrust rather than aspiration to achieve communicative competence which the German philosopher Habermas J. connected with the development of rules of people's joint living prevails [1]. Those communities of people which possess communicative competence Habermas J. designated as concept of communicative public. Social importance of this concept is connected with the recognition of open character of the society for all citizens who participate in realization of the ideals of discourse. The discourse, in this context, is the speech considered as a purposeful social action, as the component participating in interaction of people and mechanisms of their consciousness, that is, the speech «shipped in life». The discourse destroys false self-evidence of judgments. Moreover, it demands its comparison, correction, achievement and earlier not existing coherence. Thanks to the ability to come to an agreement with each other, people achieve consensus and certain individuals reach an agreement with themselves. According to Habermas J., rationality is the ability of people to productive communicative action. The more complex and multidimensional discourse is, the more effective it is and provides originally philosophical understanding of essence of the point. In matters connected with ethnic and national distinctions of people it's very important to achieve the level of moral practical discourse in which «the prospect of everyone is intertwined with prospect of all», where practical mind is used not in aspect of the benefit for separate individuals but in aspect of justice for all people, for solidary unity of persons. Thereby nobody's interests are infringed. The will of the subject as a result is completely free of spontaneity and intuition and person begins to act according to the laws that he sets for himself. The effectiveness of such discourse is checked in real social practice where forms of communication take the form of «objective education».

According to the fair remark of a well-known Kazakhstan philosopher and culturologist Nurzhanov B. G., two concepts, that is, the nation and ethnic group are mixed while discussing the prospects of formation of new Kazakhstan identity while in modern science they are clearly separated [2]. The reasons of incorrect use of these concepts are connected with insufficient communicative competence of participants of the discussions conducted in Kazakhstan society. At first, it's necessary to remember that one word has several different meanings depending on context in which it is used at the moment. In fact, when we say: «national tra-

dition», «national suit», «national dish» we often mean the appropriate demonstration of ethnic culture of this or that nation. At the same time such expressions as «national idea», «national interest», «national security», etc, mean these or those problems relating not to the ethnic groups but to the nation on the whole, i.e., to community of people of higher and difficult level in which ethnic factors not always are defining. Secondly, linguistic culture of modern Russian language determines clear meaning of two words, that is, «nationality» and «nation». If the word «nationality» indicates belonging of the person to this or that ethnic group then the word «nation» indicates much broader meaning, namely — a community of people that brings together a whole set of common features.

In modern socio-humanities following definitions are mainly used [3].

Ethnic group is a big group of people developing on the basis of unity of natural landscape conditions, consanguinity, anthropological features, specifics of culture, language, religion and mental mind of people, ethnic consciousness which is the only consistent feature of ethnic group.

The nation is a historically developed form of people's community being characterized by a community of language, territory, economic life, culture and features of mental mind. Nowadays the viewpoint that the nation is not only and not so much ethnic but the state, social and economic and cultural community becomes increasingly widespread. From this point of view the nation is a community of people realizing a community of historical interests and its spiritual originality.

Therefore it is possible to agree with Mezhyuev V.M. that «the nation unlike ethnic group is that is given not by the birth but by one's own efforts and personal choice... The nation is the state, social, cultural belonging of the individual but not his anthropological and ethnic definiteness» [4; 16].

For modern Kazakhstan the matters connected with prospects of national development have special importance as having defined the direction of economic transformations, we continue to search for ideological and spiritual moral guidelines of an interethnic harmony and all-Kazakhstan national identity in the conditions of global instability. And one of the fundamental directions in this search is, in our opinion, definition of own basis for formation of both new social institutes and for finding of new ethnocultural identity as the Kazakhstan people as well. This is what Nysanbayev A.N. wrote at the beginning of a new millennium: «Who are we? Where did we come from? Where are we going to? What sources of spirituality should polyethnic and polycultural people of Kazakhstan focus on in order to get national dignity and consciousness which would be adequate to realities of the third millennium?» [5; 242,243]. Analyzing possible options of Kazakhstan further historical development, Nysanbayev A. N. pays special attention to «the Euroasian way» as on the most interesting and at the same time the most perspective way as it is necessary to remember historic fact that «Kazakhstan appeared between Europe and Asia geographically and even more demographically and culturally» [5; 244]. Meanwhile the scientist stressed that the Eurasian idea having arisen in the 20s of the last century stood time test and states itself with new force in new historical circumstances. Now it is important to approve this idea on the strong philosophical base and to develop with the use of an extensive and reliable and objective historical material. The Euroasian idea «means transformation of the world and perfection of the person not in a separation from each other but as complementary processes» [5; 257].

That's been going on for more than twenty years Kazakhstan is confidently moving towards the consolidation of national independence and state sovereignty. An important factor in this process is an intensive search including the scientific, philosophical foundations of Kazakhstan national identity and spiritual values that meet the interests of polyethnic and polycultural nation of Kazakhstan in finding national dignity and identity. In this case the spiritual consent can be considered without exaggeration as the basis of all other forms of consent as it is an inner core of any interhuman communications. It is pleasant to realize that today in our country thanks to joint efforts of all people such social conditions created in which not only different conflicts are prevented, not only normal relations in society remain and are maintained but also a lot of things are done to fill public life of Kazakhstan citizens with high moral contents, enriched with originally human values. Having an opportunity to speak openly about his ethnic values and to get an information about the values of other ethnic groups, any citizen of Kazakhstan learns to develop his own important vital and psychological attitude of overcoming intolerance and recognition of existence of other ethnic traditions. Firm moral attitude is formed, that is, to consider another culture, customs, world outlook, ethnic originalities as worthy, respectful and valuable. Thereby the cultural diversity remains and the policy of social compromise, national consent and spiritual unity acts.

Interethnic harmony (as well as interethnic tensions and conflicts) are generated not by the fact of the existence of ethnic groups but the political, social economic and historical conditions and circumstances in which people live and develop. The bitter experience of numerous social conflicts based on ethnic ground

makes scientific community to address again and again to the problems connected with definition of nature and essence of «ethnic group». The thesis that national policy should be developed in strict accordance with theoretical, methodological achievements in science has already become an axiom for modern social humanitarian knowledge. Does this mean that it is scientific analysis that determines the nature of forming national consciousness and principles of interethnic relations in social space? Or the scientific thought is involved in the sphere of «national» and becomes an object of emotional manipulation? Unfortunately, we can note that study of problems of interethnic relationship is often conducted in epistemological coordinates of nationalist engaged installations. Scientific research in the field of ethnic and national interests are mainly connected with attempts to define and formulate so-called national idea. However, this search is loaded, as a rule, with political and economic contexts. We think that it is one-sided approach that greatly impoverishes substantial wealth of this problem space. Such situation urgently requires review of a number of outdated methodological perspectives. In this sense the modern scientific analysis must take into account structural changes and to focus on all cultural sphere caught in public consciousness. Interpretation of the concept «national unity» should be carried out taking into account consideration of its cognitive contents and social cultural conditionality [6].

Ethnic nationalism in the modern world is one of the main reasons of social processes' conflictogenic nature. The national originality becomes very often a cover for the unseemly economic and political activity causing damage to the general wellbeing of all mankind. For the Post-Soviet states, especially at an early stage of their development, the ethnic nationalism was an effective means of political mobilization ensuring priority access to the power and resources. However, the concepts «nation», «ethnic group» and «nationalism» are mainly the subject of publicistic discourse rather than have a clear scientific and methodological definition. So at the level of state and official language the concept civil nation is mainly used as a means of consolidating co-citizenship of all ethnic groups. And at the level of ethnic communities the concept cultural ethnic group is mainly used as a means of protecting their interests, political mobilization and protection of collective cultural originality from assimilation or discrimination threat from the state and dominating culture. As no one can live without any relationship with other people, so no ethnic community can exist in complete isolation from other nations. Almost each ethnic group is to some extent open for contacts and perception of cultural achievements of other ethnic groups and at the same time willing to share its own cultural achievements and values [7]. But, unfortunately, interethnic contacts rarely bring positive results for all interacting ethnic groups. The history of ethnic and cultural relations knows quite a lot of cases where particular ethnic communities and groups were unacceptable for each other. Both certain people and ethnic groups can in general understand each other well but cannot find common language.

Numerous ethnic and cultural researches suggest that ethnic changes are the result of numerous, complex and inconsistently proceeding diverse cultural contacts between people and the content of interethnic relationship in many respects depends on ability of their participants to understand each other and to reach an agreement which is mainly defined by ethnic culture of each of the interacting parties. In ethnology this relationship of ethnic groups got the name «interethnic communication» which is understood as an exchange between two or more ethnic communities with material and spiritual products of their cultural activity carried out in various forms. According to said above, the interethnic relations in the broadest sense are understood as interaction of people in different areas of public life — politics, art, science, etc., and in narrow sense as the interpersonal relations of people of different ethnic origin which also take place in different spheres of communication — labor, family and household and different informal types of relationship [8].

The category «national consciousness» has necessary importance in the search for appropriate ways of cultural interethnic harmony which reflects presence of a special phenomenon of spiritual life of society which isn't reduced thus neither to national consciousness, nor to national psychology, not to this and that at the same time. We believe that in philosophical terms the problem of national consciousness should be considered, first of all, not from the point of view of someone who is the subject carrier of this consciousness but from the point of view of object reflected in it, from the point of view of his social and historical determination. Recognizing the nation as an objective, real community of people whose co-existence with its totality and contradictions can be reflected in the sphere of public consciousness, we propose to define national consciousness as a reflection of the nation's life, its features in the context of all variety of cultural and historical development of these or those people. Thus, national consciousness turned out to be both awareness of its national belonging, national development needs and the relation to values of national culture, to events of national history, to national policy of the state as well. Therefore, formation of national consciousness is in organic communication with formation of the nation, with all concrete historical features of this process. All

these aspects of understanding of national consciousness are connected with some characteristic features of national consciousness among which, according to our research, we consider actual the following. Firstly, the presence of ability in the national consciousness to reflect such aspects of national life which are common with other nations. The national consciousness is something exclusive, having unique features and is always a unique combination of national and universal features. Secondly, there are two interacting levels of social psychological and theoretical in the national consciousness, the latter of which shows itself most clearly in the development of national public opinion. One can even say that national consciousness is expressed in the most adequate way just in the field of social thought.

Thus, national consciousness is understood by us as unity of social actions on satisfying the variety of spiritual needs of citizens, the mutual aid of members of social community based on common interests and on need to achieve certain common goals. The national consciousness is able to function as belief of an individual in belonging to such social formation which considers itself as a unity, as a whole. On this basis a person makes for himself distinction between authenticity and inauthenticity of society's being. When certain members of society don't exclude each other and, on the contrary, mutually believe in each other, are solidary with each other; when they don't exclude social whole and confirm their personal life on a common basis; when this social whole doesn't suppress and doesn't absorb personal self-realization and gives full space in itself revealing itself in each person and only then such being of society is admitted as original, that is, the way it should be. In contrast, violation of mutual conditionality and harmonious balance of parts of the whole generates imaginary and unworthy being of society. When a single element of society (whether individual or group) thinks himself as a special person trying to suppress and subordinate life of another; when separate elements want to replace social whole by themselves, deny its independent unity, so general communication between them; or when, on the contrary, personal life is excluded for unity independence — all this leads to development of the destructive beginnings which are expressed in various forms of social evil.

Interethnic harmony as a real social practice is possible only in the form of everyday statement that people create and change the order of social life owing to their joint efforts. «It is necessary that the state from clearly formal association of citizens would turn into the unity rallied by general values. The national and state idea differs from state ideology that it isn't spread from above but grows from real development of society. And this national and state idea is formed round the main political value — united, territorially integral and independent Kazakhstan, that is, the Homeland of all Kazakhstan citizens, regardless of nationality. The unity, integrity and independence of Kazakhstan are values which have no competitive or conflict character for representatives of any ethnic community» [9;187].

Any understanding of processes taking place in spiritual and social life always was and remains the desire to understand. However, in the modern world, in the conditions of global variety of types of social constructs, it is necessary not just to understand but also to find new and constructive ways of mutual understanding between cultures, ethnic groups and people. Former methodological principles of subject — object character are replaced in modern social humanities by setting and tendency gradually opening the way to interpersonal communication on the principles of dialogue and a polylogue [10]. Prospects for the further implementation of national consolidation in many respects depend on efforts of members of social humanistic scientific community on development of corresponding theoretical and methodological bases for their involving into social and communicative practical work. It should be recalled that in the basis of dialectic thinking there was not a monologue of repetition of truth established once and forever but continuous social and humanistic dialogue, compulsory communication with past traditions and identification of more remote possible world outlook orientations of mankind that doesn't allow to fall down from firm dogmatic positions.

Dialogue differs from monologue that we not only hear but we listen attentively to the voices of representatives of other positions, we start getting used to entirely different way of communication in which the main thing is not the statement of unambiguous and final ultimate truth with reference to the quote but taking all opinions into consideration, lively discussion of opposite points of view, finding a consensus. Nowadays our society is opened for internal discussions, for discussion of questions with all interested organizations and broad masses forbidden before. And this is possible only in the way of complete rejection of logic of dogmatism. Fundamentally important condition for organizing this kind of discussion during which sincere vision and acceptance of common goals and objectives are reached, mutual trust and desire to move towards each other are. The cognition of each other happens owing to trust and openness, there is a mutual interest and mutual respect and as a result dialogue organically develops into close and mutually beneficial cooperation in achieving these or those common goals. Abdildin Zh. M. thinks that our humanities must absorb all precious spiritual wealth that has been created by mankind over the centuries. At the same time it is neces-

sary to go deep into one's national culture in order to reveal oneself to the world [11; 54–56]. Abdildin Zh. M. is convinced that since early childhood we are obliged to acquaint the child with both culture of his own nation and culture of people of the whole world, with ethics and esthetics, high moral, to involve him in the sphere of great achievements of human mind because culture of thinking is not inborn but acquired property of personality [11; 141–143].

Various forms of extremism just arise from the recognition of the right for existence of only one point of view and the denial in such right for everyone else. According to our understanding, the essence of democratic modernization of processes of national construction is in formation of socially active society capable to release independently from false ideological dogmas in the course of open joint discussion of important issues of state policy. In this society, citizens with their needs, interests and values are able to agree among themselves concerning the formation of general laws of state life, providing its implementation and punishment for its violation. People are able to be rational trying to follow the nondisjunction of their words and actions and are able to take responsibility.

In the Kazakhstan model definition of priorities and mechanisms of providing national unity occurs on the basis of civil identity, patriotism, spiritual and cultural community, preservation of stability, an inter-ethnic and interreligious harmony in society. The national unity is understood as integrity of existence of ethnic communities as a part of the united state, high extent of self-identification of citizens of the country with the Republic of Kazakhstan with existing system of values and ideals. The basis of national unity of Kazakhstan society is the community of values which are close to vast majority of Kazakhstan citizens and consolidate society in a whole [12]. The uniting beginning and subject of deserved pride of all generations of Kazakhstan citizens is our common history. Free choice of own destiny, participation in the construction of a new state, joint responsibility for the fate of the country and future generations of its citizen have become common values of Kazakhstan citizens since they have got independence. The high level of tolerance towards a way of life, customs, feelings, opinions, ideas, beliefs of representatives of all ethnic groups, faiths, social groups are peculiar for Kazakhstan citizens. At the same time a variety and dialogue of ethnic cultures in the country are a source of constant enrichment and development of all Kazakhstan citizens.

The adoption of Kazakhstan national identity as a defining factor of person's social status not resisting free national identification of individuals on an ethnic basis becomes a basis of formation of public consciousness of state citizens whose rights are equal and having no reasons and causes as for self-flattery concerning ethnic origin and feeling of inferiority. According to our viewpoint, definition of analytical approaches to the understanding of national consciousness in the conditions of social transformations leans both on recognition of objectivity of nation's existence and its attributes, and on fruitful creative activities of people, public institutes for its formation and development as well. In modern Kazakhstan the matter of national consciousness' status is inseparably connected with efforts on strengthening a new community, that is, Kazakhstan people and formation of national identity as a result of cooperation of all citizens. The consistent social and national policy of a strong state, the universal statement and development of democratic principles of self-organization and self-government, the objective and interested study of history and culture of Kazakhstan as time and space of interaction of Kazakh people with various ethnic communities will allow to achieve national harmony step by step. Therefore, it is the statement of integration model called «Unity in diversity» which will lead to ever greater unity preserving its ethnic specificity of Kazakhstan peoples [13].

Of course, we shouldn't think that transition to civil understanding of nation and movement of ethnicity from policy to the sphere of culture will automatically remove various contradictions. The main point is not simply in declaration of multinational people of Kazakhstan as «the Kazakhstan nation» but in creation of fair and equal conditions for personal development of any citizen, improvement of system of social wellbeing in which natural ethnic distinctions will not be used for contradiction of one nation to another and human rights of any ethnic origin will become an immutable law. There is no doubt that systematic, balanced view on ethnic relations should be established at state level that when developing and carrying out state national policy a support on scientific analysis and predictions, public opinion and assessment of consequences of made decisions have to be approved. And it requires a large-scale cultural and educational activity designed for long-term strategic perspective primarily in education and training of Kazakhstan young citizens, to replace varieties of interethnic intensity available in society, household nationalism and not only tolerance came as a norm of social relationship but also original mutual respect, solidarity of Kazakhstan people. An important factor of prospects and efficiency of such policy is, from our point of view, the formation of fixed relations of offered ideas with an ordinary everyday world of Kazakhstan citizens: moral and family values and ideals, public culture of behavior showing the importance, social need of positive interethnic relations.

The aspiration of Kazakhstan citizens to become a civilization with all attributes of democratic society which originality consists in joint historical memory, various cultural traditions, solidary participation in achieving new social and economic progress in present and future has to become a spiritual core of Kazakhstan national identity. High complementarity, freedom of conscience, multiculturalism, susceptibility to all new and advanced, that is, those essential qualities that form the basis of enrichment of any person through the perception of cultural diversity is peculiar for Kazakhstan citizens. Kazakhstan declared and implemented in practice the principle that Kazakhstan is a country of equal opportunities for all people who form a united nation. It is necessary to convince people that the quality of national space in which they live depends on their knowledge, position, actions.

Thus, carrying out science-based policy in the sphere of interethnic relations directed on strengthening of national unity in society should be reflected in the following practical actions.

At first, it is further increase of efficiency of public administration on the basis of realization of social state's principles providing social orientation of market economy's development forming social policy aimed at implementing the principles of social justice, social protection, social partnership and social solidarity in society, promoting or ensuring stable standard of living, protection and realization of human rights and freedoms, establishment of modern systems of health, education and social security, maintenance of poor and needy social groups, prevention and resolution of social conflicts. All this, finally, will promote strengthening of civil unity and harmonization of interethnic relations.

Secondly, it is further improvement of an educational system and education as it is this sphere that makes comprehensive impact both on a person and on all other spheres of society and this sphere forms all members of society irrespective of their social stratification.

Thirdly, it is a purposeful development of Kazakhstan cultural core while creating conditions for the development of all other ethnic groups. Special mission and responsibility lies on Kazakh people as integrating, consolidating ethnic group which has rich history and which characteristic feature is tolerance, openness and goodwill to other people inhabiting modern Kazakhstan. According to some researchers, Kazakh people can fulfill its historic mission as an integrating, consolidating ethnic group in the field of culture if Kazakh people will be able to modernize and make available its unique culture that has ancient roots to all ethnic groups due to a wide propaganda.

The government of Kazakhstan shows strong determination to carry out such policy when state language develops in a natural, organic way according to logic of a concrete historical situation, not to the detriment of all other languages operating in the country. From our point of view, natural extension of sphere of using state language can occur as a result of its penetration into everyday life of Kazakhstan young generation through large-scale state system of general preschool education and training and refusal of outdated techniques of state language's study at school substituting process of living communication with mechanical learning of separate words, expressions or grammatical rules.

Fifthly, it is a purposeful creation of centers of Kazakhstan people's national culture and support of diasporas with its historical homeland. The significant role in it belongs to Assembly of the people of Kazakhstan. The consolidating role of national cultural centers is that they turn a lot of private interests of individuals representing different ethnic groups and social groups into collective interest by their integration. The cultural heritage of all people remains, equality of cultures and the right of each people to assert their cultural originality is provided in Kazakhstan. It is important to make efforts for creation of conditions on developing all variety of cultural heritage and spiritual wealth of people of Kazakhstan, for example, by forming the infrastructure of ethnic tourism available to each Kazakhstan citizen.

National consolidation in such multiethnic state as modern Kazakhstan is possible on the basis of a civil community, i.e. nation based on equal civil rights for representatives of all ethnic groups of state, on the primacy of individual rights, on the democratization of all spheres of social life. The people of Kazakhstan have to become a community of citizens of different nationalities but not a certain new ethnic community. As Suleymenov O. formulated: «We realize Kazakhstan as one of models of the modern world. There are American, Russian, European, Indian, Chinese models and lately Kazakhstan model has shown itself actively. Models of multinational states compete and help people to be improved in each country and on all planet. Realizing this responsibility before people, we just have to be more careful about such concepts as national unity, that is, the unity of nationalities» [14].

It is obvious that unity of ethnic groups within one State assumes voluntariness, mutual respect, civil peace and harmony. The fundamental value of our society is the belief that friendship between people in multinational Kazakhstan is not an abstract concept but expression of simply human feeling «affection for

the people of other nationality living a life with you, sharing thoughts and cares with you» [15; 17]. Therefore, national unity being both the state of society and the process for its unity and consolidation is the most important condition of a sustainable development of the Republic of Kazakhstan.

References

- 1 *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер. с нем. Д.В.Скляднева. — СПб.: Наука, 2001. — 380 с.
- 2 Из выступления Б.Г.Нуржанова на круглом столе «Выбор национальной идентичности: управление будущим». — [ЭР]. Режим доступа: <http://zonakz.net/articles/26355> (дата обращения 15.09. 2014).
- 3 Словарь социально-гуманитарных терминов / Под общ. ред. А.Л.Айзенштадта. — М.: Тесей, 1999. — 320 с.
- 4 *Межуев В.М.* Идея национального государства в исторической перспективе // Полис. — 1992. — № 5–6. — С. 11–23.
- 5 *Нысанбаев А.Н.* Философия взаимопонимания. — Алматы: Гл. ред. «Қазақ энциклопедиясы», 2001. — 544 с.
- 6 *Каритбаев Б.И., Солощенко П.П.* Национальное сознание: социо-культурные ракурсы // Европейский исследователь: Междунар. мультидисциплинарный журнал. — 2013. — № 5–2 (49). — С. 1355–1359.
- 7 *Шайкенов М.С.* Этническая идентичность в системе ценностных иерархий казахской духовности // Казахстан-спектр. — 2010. — № 3. — С. 46–53.
- 8 *Арутюнов С.А.* Народы и культуры. Развитие и взаимодействие. — М.: Наука, 1989. — 247 с.
- 9 *Назарбаев Н.А.* В потоке истории. — Алматы: Атамұра, 1999. — 294 с.
- 10 *Кулешова Н.С.* Теоретические и практические аспекты этнокультурной идентификации на постсоветском евразийском пространстве // Вестн. МГУ. Сер.13.Востоковедение. — 2011. — № 1. — С. 22–42.
- 11 *Абдильдин Ж.М.* Время и культура: размышления философа. — Алматы: Алаш, 2003. — 477 с.
- 12 *Косиченко А.Г.* Межцивилизационный и межкультурный диалог // Известия НАН Республики Казахстан. — 2011. — № 6. — С. 67–76.
- 13 Доктрина национального единства Казахстана. Тез. выступ. министра культуры М.Кул-Мухаммеда на заседании Правительства РК 18 мая 2010 г. — [ЭР]. Режим доступа: <http://mki.gov.kz/rus/doctrina> (дата обращения 19.09. 2014).
- 14 *Сулейменов О.* В Казахстане аул воспитывает родоплеменное сознание, город — национальное и вместе с тем интернациональное. — [ЭР]. Режим доступа: <http://centrasia.ru/newsA.php?st=1266309720> (дата обращения 19.09. 2014).
- 15 *Назарбаев Н.А.* Без правых и левых. — М.: Мол. гвардия, 1991. — 254 с.

П.П.Солощенко, Б.К.Дюсалинова, А.А.Акесина

Ұлттық бірліктің қазақстандық моделі: элеуметтік-философиялық талдау

Мақалада жаңа элеуметтік-мәдени ортада қалыптасқан қазақстандық ұлттық бірегейліктің концептуалды қағидалары талданды. Қазақстан халқының полиэтникалық және полимәдени қызығушылықтарына сәйкес келетін дүниетанымдық негіздері және рухани құндылықтары қарастырылды. Этносаралық келісіміне шынайы элеуметтік тәжірибе ретіндегі түсінік берілді. Қоғамдағы ұлттық бірлікті нығайтуға бағытталған, ғылыми дәлелденген саясаттың этникааралық қатынастар саласында жүргізілуінің қажеттілігі дәлелденді. Қазақстанның бірқалыпты өркеніетінің даму факторы ретінде ұлттық бірліктің орны бекітілді.

П.П.Солощенко, Б.К.Дюсалинова, А.А.Акесина

Казахстанская модель национального единства: социально-философский анализ

В статье анализируются концептуальные принципы формирования казахстанской национальной идентичности в новых социокультурных реалиях. Рассматриваются мировоззренческие основы и духовные ценности, отвечающие интересам полиэтнического и поликультурного народа Казахстана. Дается понимание межэтнического согласия как реальной социальной практики. Доказывается необходимость проведения научно обоснованной политики в сфере межэтнических отношений, направленной на укрепление национального единства в обществе. Утверждается значение национального единства как фактора устойчивого цивилизационного развития Казахстана.

References

- 1 Habermas Yu. *Moral consciousness and communicative action* / Translated from German by D.V.Sklyadneva, Sankt Petersburg: Nauka, 2001, p. 380.
- 2 *From speech of Nurzhanov B. G. at the round table «The choice of national identity: management by the future»*, <http://zonakz.net/articles/26355> (date of address is 15.09. 2014).
- 3 *Dictionary of social and humanitarian terms by Eisenstadt A.L.*, Moscow: Theseus, 1999, 320 p.
- 4 Mezhev V.M. *Policy*, 1992, № 5–6, p. 11–23.
- 5 Nysanbayev A.N. *The philosophy of mutual understanding*, Almaty: Home Edition «Kazakh entsiklopediyasy», 2001, 544 p.
- 6 Kariybaev B.I., Soloshchenko P.P. *European researcher. International multidisciplinary journal*, 2013, № 5–2 (49), p. 1355–1359.
- 7 Shaiykenov M.S. *Kazakhstan spectrum*, 2010, № 3, p. 46–53.
- 8 Arutyunov S.A. *Peoples and cultures. Development and interaction*, Moscow: Nauka, 1989, 247 p.
- 9 Nazarbayev N.A. *In the stream of history*, Almaty: Atamura, 1999, 294 p.
- 10 Kuleshova N.S. *Vestnik MSU, Ser.13. Oriental studies*, 2011, № 1, p. 22–42.
- 11 Abdildin Zh.M. *Time and Culture: Reflections of philosopher*, Almaty: Alash, 2003, 477 p.
- 12 Kosichenko A.G. *News of National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2011, № 6, p. 67–76.
- 13 *Doctrine of national unity of Kazakhstan. Theses of speech by Minister of Culture Kul-Muhammed. M. at the meeting of the Government of RK on May 18, 2010*, <http://mki.gov.kz/rus/doctrina> (date of address is 19.09. 2014).
- 14 Suleimenov O. *Memorial*, [http://centrasia.ru/newsA.php? st=1266309720](http://centrasia.ru/newsA.php?st=1266309720) (date of address is 19.09. 2014).
- 15 Nazarbayev N.A. *Without the right and left*, Moscow: Molodaya gvardiya, 1991, 254 p.

UDC 316:9=20

D.A.Zhakupbekova

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: dana.tamen@mail.ru)*

Blip-culture: forward in the past

Modern culture declares itself as blip culture. A striking example — klip thinking. Our article is an attempt to examine this phenomenon from different perspectives. From the perspective of semiotics, social, historical and philosophical perspective. We assume that the cognitive foundations blip culture may be related to mythology, utopian consciousness. In this regard, we propose the concept of such scholars as O. mythology Freudenberg, Radcliffe-Brown. Our view on this issue is somewhat different from the traditional that the problem of social considered in conjunction with the nature of the ideal.

Key words: relationships, history, society, social relations, customs, culture, mythology, consciousness, semi-otics.

As part of the school program is the subject of a very wide called study of society. Perhaps this concept includes the basic question of social sciences: how society controlled and directed. Or it lives on the principle of natural self. To resolve this dilemma, we propose to build on the idea that the social world is formed on the basis of representations of reality. To demonstrate, we decided to use an interdisciplinary approach. We compared the approach Russian folk school O.Freudenberg with the study of social anthropology representative Radcliffe-Brown. The idea is that the myth creates a special reality, control the senses that cover man. From the definition of mythology O.Freudenberg, the accuracy is not an end in itself serves to mythology, mythology is based on the knowledge of the entire convention, which builds the man himself. He turns to nature not in the sense of the word, which has developed in science or religion. According to O.Freudenberg [1], since E.Taylor, it was found that religion is not the primary ideology that it was preceded by centuries-old era before religion views. From the words of the author, her task was to precisely personal, it is in art detect mythological foundation. Primitive man simply does not notice the nature, he says only that with which directly deals, and this staccato elements or characters with whom he met, and that he himself creates or acquires. Just primitive mentality knows no abstract concepts, because it is based on mythological characters. But this does not mean that primitive thinking itself «mythical». The reality is a factor of all

thought, and thought is expressed objective reality. Primitive man has a very conditional system understanding of this fact, but it has. His imaginative, concrete representations are far generalization ability, but they are able to distinguish objects schematically, and without some particulars. At the same time, they identify and process the thing, the thing and its properties. Describing the primitive images, O.Freudenberg comes to an interesting conclusion. According to her, the image — the visual appearance, the outer side of the visual object. Primitive man did not put the nature of the questions and does not answer them. Not only primitive, but modern man does not see that in a certain way the world know... the world as seen by primitive man, recreated his subjective consciousness as the second independent objective existence, which begins contradictory to live close to the real, you do not notice the consciousness of reality. We can add that this is the second independent existence is being signs and symbols, which also becomes the property of men, and event-driven in the sense that it is associated with major life milestone people. Signs replace the real thing or things themselves are transformed into signs, as if we were talking about the children's game in which the table turns into a house, or a pumpkin turns into a coach. Unlike the stereotypical ideas about mythology as characteristic of primitive society, from the arguments O.Freudenberg can conclude that each new era is different from the previous one's own, inherent in its semantic unit or other mythological basis. Here is what this modern science of signs — semiotics. «I really must insist on the fact that there is no such period when the public man (a man — just the public, adequate to his team) would not be the knowing subject and did not have an attitude, and, consequently, the semantic thought» [1; 22], the author writes. Semantics — a special area of philosophical knowledge. One of the seminal works on semiotics «At the base of the theory of signs» written by Charles Morris, preceded by the word of Gottfried Leibniz that the observation of signs leads us to the essence of things, «People — this is the highest of all living entities, using the signs of human civilization... impossible without signs and sign systems, the human mind is inseparable from the functioning of signs — and possibly even the intelligence necessary to identify precisely the functioning of the characters» [2; 45].

Thus, the relationship of mythology and sociality should be seen as a link between the sign and the action. Of course, this relationship is not direct, it is indirect. Nature of the sign includes a first process of the operation of any object as a sign (semiosis). It includes four main elements: that acts as a sign, as indicated by the sign of the impact by virtue of which anything becomes a sign interpreter, and the interpreter itself. Relation of the sign to the object has been called semantic measure of semiosis, the study of which is called semantics. As applied to social forms, O.Freudenberg emphasizes that according to the first and fundamental law of the semantics they do not correspond to the content created ideologies. To understand the basics of social sign, should pay attention to the following provision O.Freudenberg that myth-making mind could not possibly construct a world that any would be like the surrounding human reality. Primitive man lived in a special world, not our real. It was neither the light nor this. He imagined a specific plan, a special scenario of nature-human, Areal, a combination of life and death. It's not life and not death but metaphorical country terrain. Place of occurrence (and place of death). In the myth this place — the sky, the sun, in the home is a grave. The fact that primitive man is a life plan for the modern man's death. In this sense we can speak of undifferentiated whole world of nature and man as a unity of heaven-earth.

There was no concept of man, heaven, earth, death, life as we understand it. Animate and inanimate worlds were identified. So, for example, the coffin — it's mother's womb and the sky at the same time. Learn about the world and its people are knowing a single unit. Because of indivisibility of subject and object nature and people seem to beasts, plants, stones, it depends on what the team does. Man does not arise from an amoeba, as a complex arises from the simple; in nature and simple and complex have a common basis, and can move in a complex simple. It's the same in the humanitarian world. Division into prenatal and birth major periods will now meet the myth-making division into two epochs — zoomorphic and agrarian. Perceptions organize perception, but not vice versa. The sensations perceived through representations. So, if there were no totemism, hunger would be perceived as a lack of totem. Where did the original submission? According to Freudenberg O., totemic representations developed as a result of sensory signals that go to the primitive brain, the biological factor plays the same role as the social and one causes the other. Human team bears the name of the totem, this is the clan name, the name of singly-plural. People outside the tribe submitted devils. Bloodlines did not really directly. Related titles mattered not consanguinity, and belonging to a common totem, thus the total staff. Scythians fried bull, sat on his skin, ate meat, who shared the meal, he became an ally. Sharing things create the same institution. Hence the ancient custom of exchanging gifts. The terms «totemism» and «totem» is quite conditional. In science, it was called a kind of phenomenon in the uncivilized nations — union groups on the basis not of consanguinity, and belonging to the same totem — an animal or plant that is supposedly their common ancestor. The main feature of totemic representations

— unity in their external nature and human society, on the one hand, and on the other — a fusion of individuality with their multiplicity. Remarkable ambivalent image of the earth, both born and at the same time to take back. We are talking about the grave, which was housing and the temple of the hero, the area where he lives. Tomb — this land, the grave and womb, birth of a new star. Therefore, the Greeks dug pits near the graves there and prepared food. The Romans constructed before the grave Culina (hence — cooking), where the food was cooked [1; 34]. We see how O. Freudenberg largely anticipated semiotic approach to the issue of social nature. According to her, the ancient concept is born before the fact. This statement Freudenberg O. surprisingly common with the ideas of the famous feminist theorist Judith Butler, including special emphasis on gender perforation. In understanding O. Freudenberg, a phenomenon when it is not, lives in another form or other value; hidden appears, takes the form of hidden. This is a great law semantization (in another aspect — formation) far outstrips small empirical facts of individual developments, changes of stages and other apparent evolution. Fundamental general law for the whole system semantization, which shows that each value has a different, a special form of existence, quite similar to this, and that these different states into each other, live in a hidden form or appear, losing its meaning. This perpetual motion creates a culture in its entirety, raises it and destroys. This understanding allows semantization approach to folklore as a symbol of the phenomena of social life. «The most fantastic outlook, being created historical conditions reality formative realistically. Primitive consciousness organizes an imaginary world with the help of real existing forms of reality. Primitive man felt well their needs and satisfy them better than ours; he only conceptualized their opposite to their true essence» [3; 39]. The most well-established forms of social life, to recognize certain class or social group, usually referred to institutions. As one of these established institutions can be considered the family institution, which expresses the generally accepted rules of conduct in relation to its members. As a confirmation of the main provisions of O. Freudenberg we propose an original study of kinship classification Radcliffe-Brown. In his work «Structure and function in primitive society. Essays and Lectures» [3] he describes the practices that have arisen on the basis of religious beliefs.

These practices relate to this very important area in a traditional society like the kinship system. The very scope, covering the kinship system, it is important for the reason that in most primitive societies the regulation of social relations between individuals based primarily on kinship. This adjustment is possible due to the formation of stable and more or less certain behaviors for relationships to each category recognized by relatives. Thus, the system of kinship has deep roots and bears the seeds of social solidarity. Creating a new community is accompanied by the creation of new cults and worship them that it is possible only in the destruction and destabilization of the old religious practices. We have an opportunity to observe the creation of virtual communities and types of appropriate forms of communication through social networks. This process is accompanied by the so-called clip thinking.

The authors of the famous futuristic and sociological concepts introduced the concept of the information society. Continuing the tradition of evolution, they see the historical process as the progressive development of society from the standpoint of production and of development of the productive resources. Information becomes part and even the engine of technological progress, the hallmark of post-industrial society. The theory of the information society in his explanation of history is close to the formation approach. From the point of view of the representatives of this theory the information society is the ultimate, final stage. In the proposed system of the historical process appears as a succession of three global stages: agricultural, industrial and post-industrial information. We tried to extend these limits and, above all, to move away from the economic component.

For all its seeming obviousness, the cause of which in the public, the notion of information, as well as technology, has a much more profound meaning than the modern means of production. First of all, the information as a means of communication is not homogeneous. It can vary by line and fenestrate type [4]. So-called «blip» culture, which proclaimed the coming of the theorists of Futurism, refers to fenestrate type. Her appearance and active implementation perceived as an absolute sign of the times. Billboards, shop windows, signs, operational signs on the computer. May be they are up to date, if they have a similitude in the face pictograph and hieroglyph. Modernity is primarily perceived through the concept of speed. Speed incarnation plan, its manifestation as a process phenomena formation of an imaginary world into the world of objective. Renaissance art still has the gap between order and its execution. Technical element makes this process almost momentary. Modern child, listening to a story, asks to show it. He did not listen enough. He wants to see what is happening in reality. It is not laziness or lack of imagination. In the desire of the child, we see effective, the active principle of information heard should certainly realize. Information changes the time or time speeds up information process? More surprising to note the content of the text remains the same. Com-

paring the «Book of the Dead» with its counterparts, for example, in Chinese culture, we find the same highest moral principles and hope for a different, more perfect life. «The Book of Songs» begins literally with «popular» topics:

Ducks, I hear screaming on the river in front of me,
 Drake duck with flocked to the island of the river...
 Quiet, modest, sweet girl you
 Will you good wife, according to his wife. [5; 129]

Rehash of the famous Russian folk «flying duck», and only a simulacrum, besides a perfectly preserved form. What is the novelty, if only in the speed of printing, reading, communication of information through community building? The name of the next song sounds so — «Stems stretched far around cannabis». To dispel all doubts will open «Oresteia» by Aeschylus: Gods pray, but run out of these works Night Watch! [6; 12]. As part of the professional activity of the teacher of history of philosophy is necessary every now and then to detect those same simulacra and enjoy every meeting as recognition. We complain about the transience of time. If ancient civilizations actively use the mark, it means that their time was running out, too. Pyramid build, build a cemetery, communicate with other worlds. Not too small for a generation. The appearance of the car is not just a technical breakthrough or information. This is their unity. What could be common between the «blip» culture, the character and symbol. Besides the fact that they serve as a pointer to the action, directions, apparently, they focus on the collective perception, on the mass audience. According to L.Mumford technique, as well as information proved to be much earlier than is commonly believed by historians of culture and science. It was an unprecedented technique of social organization, which arose due to the informational support [7].

The origins of the modern worship of technology are lost somewhere in the times of the first kings. Mechanization of the labor process is preceded by the mechanization of ritual life. The ancient kingdom was simulacrums of modern transformers. We know from history that all empires under adverse conditions may break into small fiefdoms and principalities, each of which as an administrative unit to a certain point there autonomously. If necessary for joint action, they combine their efforts. One of the most vivid action transformers was in the past, it was nomadic war machine. Army of mobile and mobility due to its parts, it is so designated troop components. The emergence of new forms of writing marked a landmark change in the culture. If you find an analogue in the history of this event, it will not be so shocking and frightening.

«The shock of the future» will turn into a more optimistic welcome. Trying to convey to their contemporaries fear of the future, A.Toffler focuses on the effect of novelty, «released forces novelty put people in unusual conditions and unpredictable... transience and novelty of this explosive mixture» [8]. Describe the future create the opposite effect, his description of the «novelty» create a vision of a different order.

My clothes patched wind
 What am I squeezed her hands
 My clothes patched wind
 What am I squeezed her hands
 I did not ask and I will not answer

So sounded in the late '80s mute poetics lost without hearing generation. The time has come new characters, among which the most popular to date, this is probably the smiley. It is not difficult to imagine how it will attempt to decipher many years later descendants. They will see our time of joy and fun, with great hopes for the future. Will they understand the symbolism of the city the following lines:

frozen fingers
 in the absence of hot water
 inhibited thoughts...

«The lack of hot» water today for young people in the modern capital is seen as no more than rhymed verse phrase successfully. «Tap» subject 70 is reflected in the naming of this period — «stagnation», a child of stagnation at a subconscious level powerful wave electric tried to break this logjam, solve «the symbol of infinity».

«Think about the best — there is initially a purely internal process of the «I». This indicates how many young lives in man, how much of it is hidden hopes and expectations that do not want to fall asleep «[9; 49]. The capital is a symbol of hope. Contact her future. The individual and the country as a whole. For someone that hope embodied, for residents of remote regions is almost a utopia. We remember the phrase heroine soulful «Moscow Does Not Believe in Tears», «This is Moscow! Live here...» and a long list of those who really lives.

«We were born to make a fairy tale come true». It is not only in the mechanical embodiment of an idea or concept. It is most likely some kind of original utopian consciousness. The amazing thing Pushkin's fairy tales. We find them in virtually pre-biblical subjects. None other than the very providence sends it in writing «The Tale of Tsar Saltan, of His Son the Renowned and mighty warriors Prince Guidon Saltanoviche and the beautiful Swan Princess». The image of the father and son take us in times of Osiris and his son Horus.

Still on the subject of our Tsar Saltan this information, the concept, the idea, it is primary. Information embodies the Prince Guidon — a mighty hero, actor, active principle. Swan Princess, unequivocally, Her Majesty technique. And he commanded us, that the tale lies, so it hint. On that same «hints» of Alexander? We heard his call — do not be afraid of their ideas, do not neglect your vision, all in your hands, feel free to look far into the future.

My generation is starting to look «Just you wait!» in a black and white screen, dreaming of pocket TVs size of a matchbox. Technique — The Swan Princess, can realize any seemingly fantastic idea. Utopia is not an anomaly, it is an integral part of the consciousness. And it is closely related to the information. The sign is the first stage of realization of utopia, and that in turn borders on magic. The most famous modern storyteller George Tolkien calls not to rule out this possibility in our lives [10]. Fairy tale gives joy at the mere thought that magical transformation can occur in reality.

In Pushkin's fairy tale princess swan created projects beyond real. The city grew on the lifeless rocky beach. We ownership of this miracle — in our eyes grew new capital.

Nature as a concept gives us unless colorful images of animals, scenic landscapes. In the very nature cannot be found the main thing that so excites the imagination — there is no magic. If we look back to the early forms of culture and imagine that our forefathers were engaged in copying nature, to spy on her and her inhabitants, our achievements would wear a different character.

For the same reason, the art has not been nature. Not because nature cannot be the subject of aesthetic pleasure. No, concrete world of nature is irresistible. Recreate its splendor is no easy task. But the essence of the concept of beauty is not easy to explain on the basis of needs alone. The natural world is perceived today with another, the consumer point of view. Art can be interpreted as a sign of sophisticated, as well as something that through the power of imagination, generating a sign of character. Thus, the concept of information, as well as the concept of art, claims the ontological status.

From a historical point of view of simulacra as part of an information exchange is the result of openness and continuity. In the history of each of the capital, we see this exchange. In the near future in Astana ascend up a new miracle, it will not just be a sign of appreciation of architectural inspirations. We think it will be a symbol indicating the direction for the future of spiritual revival of Kazakhstan. Word character in Greek means a part of the whole, pointing to his friend, the significant components. In a short period of state formation Kazakhstan has experienced various stages of formational development. Among them there as tribal relations and feudalism, and the socialist mode of production. Information Technology and takeoff can only mean one thing — ahead of us expects Renaissance.

References

- 1 *Фрейдберг О.М.* Миф и литература древности. — М.: Наука, 1978. — 605 с.
- 2 Семиотика: Антология / Сост. Ю.С.Степанов. — М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. — 702.
- 3 *Рэдклифф-Браун А.Р.* Структура и функция в примитивном обществе. Очерки и лекции: Пер. с англ. — М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 2001. — 304 с.
- 4 *Брудный А.А.* Психологическая герменевтика: Учеб. пособие. — М.: Изд-во «Лабиринт», 1998. — 336 с.
- 5 *Конфуций.* Уроки мудрости: Сочинения. — М.: Эксмо, 2002. — 958 с.
- 6 *Эсхил.* Орестея. Прикованный Прометей: Трагедии / Пер. с др.-греч. Вяч. Иванова. — СПб.: Азбука-классика, 2006. — 224 с.
- 7 *Мэмфорд Л.* Миф машины. Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы: Пер. с разных яз. — М.: Прогресс, 1991, — 405 с.
- 8 *Тоффлер Э.* Шок будущего: Пер. с англ. Э.Тоффлер. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 557 с.
- 9 *Блох Э.* Принцип надежды. Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы: Пер. с разных яз. — М.: Прогресс, 1991. — 405 с.
- 10 *Толкиен Дж.* О волшебных сказках. Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы: Пер. с разных яз. — М.: Прогресс, 1991. — 405 с.

Д.А.Жақыпбекова

Блип-мәдениет: өткенге оралу

Қазіргі заманның мәдениеті блип-мәдениет деп аталады. Оған мысал ретінде клиптік сананы келтіруге болады. Жазудың пайда болу жолын қарасақ, иероглифтің клиптік ойлаумен ұқсастығы байқалады. Мақалада біз аталған феномендерді жан-жақты қарастыруға тырыстық. Семиотика, әлеуметтік ілімдері жағынан, тарихи-философиялық тұрғысынан, блип-мәдениеттің когнитивтік негіздері мифологиямен, утопиялық санамен байланысты болуы мүмкін. Бұл тұрғыда біз атақты мифологияның зерттеушілері О.Фрейденберг, А.Рэдклифф-Браун сияқты зерттеушілерінің тұжырымдамаларын ұсынып отырмыз. Дәстүрлі пікірге қарағанда, бұл мәселеге деген біздің көзқарасымыз өзгеше. Әлеуметтік мәселесі идеалдықтың табиғатымен қатар қарастырылды.

Д.А.Жакупбекова

Блип-культура: вперед в прошлое

В статье отмечено, что современная культура заявляет о себе как блип-культура. Яркий тому пример — клиповое мышление. На примере становления письма можно заметить схожесть иероглифа с тем явлением, которое именуется как клиповое мышление. В статье сделана попытка рассмотреть этот феномен с различных позиций — с точки зрения семиотики, социальности, в историко-философском аспекте. Автор предполагает, что когнитивные основы блип-культуры могут быть связаны с мифологией, утопическим сознанием. В этой связи предлагаются концепции таких исследователей мифологии, как О.Фрейденберг, А.Рэдклифф-Браун. Взгляд авторов на данную проблему несколько отличается от традиционного тем, что проблема социального рассмотрена в комплексе с природой идеального.

References

- 1 Freudenberg O.M. *Myth and literature of antiquity*, Moscow: Nauka, 1978, 605 p.
- 2 *Semiotika: Anthology / Comp.: Yu.S.Stepanov*, Moscow: Academic Project; Ekaterinburg: Delovaya kniga, 2001, 702 p.
- 3 Radcliffe-Brown A.R. *Structure and function in primitive society*, Essays and lectures. Trans. from English, Moscow: Publishing company «Eastern Literature» RAS, 2001, 304 p.
- 4 Brudnyi A.A. *Psychological hermeneutics*. Textbook, Moscow: Publishing House of the «Labyrinth», 1998, 336 p.
- 5 Confucius. *Lessons of Wisdom: Writings*, Moscow: Eksmo, 2002, 958 p.
- 6 Aeschylus. *Oresteia. Prometheus Bound: Tragedy / Trans. from ancient Greek*. Viacheslav Ivanov, Saint Petersburg: Azbuka-classic, 2006, 224 p.
- 7 Mumford L. *Myth machine. Utopia and utopian thinking: anthology overseas literature: translated from different languages*, Moscow: Progress, 1991, 405 p.
- 8 Toffler E. *Future Shock: Trans. from English / A.Toffler*, Moscow: ООО «Publisher AST», 2003, 557 p.
- 9 Bloch E. *Principle of hope. Utopia and utopian thinking: anthology overseas literature: translated from different languages*, Moscow: Progress, 1991, 405 p.
- 10 Tolkien Dzh. *About fairy tales. Utopia and utopian thinking: anthology overseas, literature: translated from different languages*, Moscow: Progress, 1991, 405 p.

B.Zh.Zhusupova

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: zhusupova2013@mail.ru)*

Modern social, scientific and philosophical background investigation of the problem of uncertainty in knowledge

The modern scientific world came to the following cognitive paradox: expanding their field of activity, with the fundamental results of the study in terms complex calculations using advanced scientific equipment, a new methodology of knowledge, including a wide range of activities a number of new phenomena and laws, she, along with all the uncertainty describes a very important phenomena, less accurate in predicting a process of different systems. After a period of classical and non-classical in the evolution of scientific knowledge emerges postnonclassical science major categories which are: «uncertainty», «deterministic chaos», «self-organization» and many others. Statement of the problem of uncertainty in the scientific and social cognition reflects the latest trends in the development of the modern world and, of course, has the objective and subjective social, scientific and philosophical background.

Key words: uncertainty, social, relations, culture, society, human, ontological, status, epistemological, philosophical, postmodern, synergetic, methodology.

Modern social philosophy stands next to the new vector of development, which I think we should not draw as round, involving a spiral of progressive development, but whatever. According to M.Mamardashvili, «the most difficult in the modern thought — is accustomed to see the world not as a finished, predata for understanding» [1; 58]. Indeed, the world today requires much rethinking a new meaning. In this regard, legitimately claim that «evolution philosophy is when something really broken in the conquered bliss in this ontological rootedness person. This is evidenced, in particular, the development in the XX century the idea of physical uncertainty, statistical research methods, monstrous development, strengthening the symbolic side of modern physical theory, the appearance in it of an increasing number of concepts that can not give a clear physical meaning. As a result, a person begins to feel that he has to deal with a world that almost does not exclude the possibility of his understanding. And here — on the surface of public consciousness an idea of the crisis of physics that physics was the alleged «inhuman». And the question arises (at least in line with this issue is being rethought) and there is a ready-made world of laws and certain entities?» [1;59].

The problem posed in the title of this work is relevant to the situation of today. The modern world has accelerated over time, expanded in space, filled with lots of new unexplained processes, acute contradictions apparent paradoxes. Not knowing what awaits us in the future, we are already seeing a lot of unusual, captivating and frightening at the same time we phenomena in almost all areas of environment and present in our reality.

Uncertainty Frequent used word in the modern lexicon, as well as in modern speech, and not only in everyday but also in scientific and philosophical, as well as one of the main features, characteristics of the contemporary world. This is due to a change in the general picture of the world in knowledge, a new look at the object of knowledge, and, consequently, on the cognitive process as a whole. In epistemology for a long time it was believed that in the course of cognition can clearly identify the object without any impact on him by the subject (even in the Kantian idea of subjective design object in the process of learning a clear distinction between subject and object in any case can not be deleted). However, in 1927, in quantum mechanics, the German physicist Werner Heisenberg discovered the principle of the uncertainty relation in the order of the complementarity principle of Niels Bohr, who destroys the autonomy of the object and the subject. In the scientific and philosophical knowledge is actual problem of a new vision, a new interpretation of the relation between subject and object of knowledge, the problem of permutation of accents in conjunction subject — object. In addition to physics holds corpuscular and the wave theory of light, which changes the view of the relationship of matter and energy in quantum physics is the opening of the antiproton, proving the existence of two forms of matter — particles and antiparticles, which leads to the fact that it becomes an actual scientific uncertainty and philosophical problem.

The latest sensational discoveries in physics of the twentieth century cast doubt (if not destroy) the views of classical physics. So, the French scientist Pierre Laplace in the beginning of the XIX century, has been influenced by scientific theories of modern times, especially the Newtonian theory of gravitation, put

forward the idea that the universe — it is strictly deterministic object that excludes all uncertainty. Laplace was sure that all the processes of the universe be precisely predicted, provided that the person will be able to discover the scientific laws of its functioning and if we know its initial parameters for a certain period of time. Such a rigid determinism Laplace allowed to go further and argue that similar laws exist for all, including for a clear definition, accurate forecasting of social processes in general, and human behavior in particular, that later became known as Laplace mechanistic determinism. Such an optimistic attitude and cognitive situation were largely justified if we consider the matter as a lifeless mass, which is driven by some external force that characterized the classical science as a whole, based on Newtonian mechanics. As it turns out later, classical science, therefore, was based on work with ideal objects existing in the closed, isolated systems.

However, in the end of XIX century picture of the world drawn by classical science, begins to question where in science occur latest discoveries in the history of science has become known as the «crisis of physics.» Newtonian physics ambivalent discovered its limitations, undialectical while appearing prerequisite for the theory of relativity. But if these discoveries have demonstrated a relative knowledge, the discovery W.Heisenberg indicated principle unknowable, the uncertainty of the natural processes of the microcosm.

World armatures we measure their coordinates in the space and velocity over time without affecting them. But in the world of quantum phenomena is almost impossible, as by measuring the parameters we are working on the system. The measurement process, for example, the position of a particle in space, will inevitably be reflected in its speed, and unpredictable, that is, it will be impossible to calculate. In other words, in order to measure the magnitude of some micro-object, it is necessary to apply a certain energy measuring device, and more precise measurement is desired, the thus more energy is applied; exerted energy acts on an object affect its parameters, which, in turn, prevents accurate measurement. In short, it is a fundamental uncertainty in the knowledge of elementary physical world.

Uncertainty Principle is projected not only natural but also largely on the social world. However, in the philosophy he adopted controversial and is the subject of intense debate. The uncertainty principle led to the end of the Laplace hopes of getting a scientific theory, which would be fully established hard-deterministic model of the universe.

Thus, the philosophical formulation of the problem of uncertainty in knowledge acquired greater importance after the analysis of the processes of natural science and it is a microcosm scientists — naturalists first talked about it.

In the mid-twentieth century there postnonclassical picture of the world, when in all areas of knowledge, as in natural science, as well as humanitarian, discover a whole new trend in the development, indicating a more complex functioning of the world of nature and society, the presence in it of such factors as relativity, subjectivism, irrationalism, dissipative, fractal, randomness and even uncertainty. Modern science does not claim to universal objectivism, universalism, Mir appeared in many complex, uncertain than previously thought: it revealed a complex ontological organization, a non-linear structure; it periodically replaced by randomness and order through the processes of self-organization, discovered and described synergy; he found nonstatic, incompleteness, fractal-closed disequilibrium. This complex, ontologically multiple, dynamic, non-linear world with multiple feedbacks develops in the same complex laws with a mass of hidden internal processes and are very difficult to study the relative, so in the process of cognition is the uncertainty is included as an integral essential attribute.

Uncertainty and previously present in the classical scientific systems was their element, but still regarded as unusual, specific and non-specific, alien, even extreme phenomenon that bind either incomplete scientific description or subjective characteristics of the knowing subject. It was only with the advent of quantum mechanics in the scientific vocabulary and methodology began to penetrate the uncertainty principle, but even then it is only limited scope microcosm.

But deterministic setting of classical science, physics eventually were radically destroyed synergy and other non-linear paradigms that set the appearance of inevitability and regularity in developing systems of deterministic chaos and thus to incorporate uncertainty in the process of describing the set of macro and megasystems, including a description and explanation of social processes. Before modern epistemology has been tasked to relate traditional classical methodology of the study with uncertainty, unpredictability of behavior of the objects and even unsolvable in the process of cognition.

Another prerequisite that caused a particular interest in the problem of the uncertainty principle and was the appearance in the 1980–1990-ies of complex scientific discipline — Virtualistics that examines virtual phenomena. These phenomena were universal, non-trivial, ontologically uncertain, partially embodied par-

tially updated. They are more difficult to definability, the study, which brings additional uncertainty in the process of cognition.

Modern indeterministic position in the scientific picture of the world have been strengthened the emergence of the phenomenon of fractality that attribute in complex non-linear objects. Fractal (from the Latin *fractus* — crushed, broken, broken) — nonlinear complex geometric figure made up of several of the same complex nonlinear geometric parts, is a miniature copy of the whole figure, and thus has the property of self-similarity. Before researchers studying the geometrically complex fractal objects, there is a problem to describe their characteristics, and it is even more complicated with the growth of fractals.

The concept of fractals — part of synergy. Synergetics as a scientific methodology and direction of research originated in the late twentieth century and its main task to announce the search for common principles and laws that determine the processes of self-organization in a variety of natural and social systems. Under the self-organization refers to the processes of a self-ordered in space and time structures in complex nonequilibrium macro-systems located near the bifurcation points, near which the system weaken and become unstable. Under the influence of minor external influences, or fluctuations in the system can change dramatically. This is the process of emergence of order out of chaos. Reinvented the concept of chaos, a new concept of deterministic chaos, or as a complex dynamic implicit ordering, there is a potential and able to manifest in a multitude of different structures shown in the system. Was found an interesting fact that in nonequilibrium systems under the influence of the external environment of energy and matter equilibrium is established. As a result, creating new stable ordered structures and new processes of self-organization. This brand new concept of natural science is another confirmation of the principle of self-propulsion and self-development of matter.

Synergetics claims qualitatively new picture of the world, not only in comparison with the classical, but also in comparison with the quantum-relativistic, non-classical, which arose in the middle of the XX century. Synergetics disclaims image of the world, consisting of elementary particles and states of the world as a set of non-linear processes. Like the image of the world of plurality of integral, the assumption synergy, it also pluralistic. Synergetic approach — this variety of wording approaches, the most famous of which — the theory of dissipative structures Hermann Haken (first used the term «synergy»), Isabella Stengers and Ilya Prigogine. As stated by Prigogine, the emergence and development of synergy happening in the overall revision of views on science and rationality to the new end of the twentieth century. This indicated a «new dialogue with nature» and the «rebirth of time» (Prigogine).

The modern scientific world came to the following cognitive paradox: expanding their field of activity, with the fundamental results of the study in terms complex calculations using advanced scientific equipment, a new methodology of knowledge, including a wide range of activities a number of new phenomena and laws, she, along with all the uncertainty describes a very important phenomena, less accurate in predicting a process of different systems. After a period of classical and non-classical in the evolution of scientific knowledge emerges postnonclassical science major categories which are: «uncertainty», «deterministic chaos», «self-organization» and many others. Therefore, the explanation, the study of the principle of scientific uncertainty — urgent and important task.

This change in the picture of the world in science could not but affect the social. Society, society, people are certainly much more complex, non-linear, open, dissipative systems, the development of which it is difficult to clearly analyze, especially in an era of tremendous scientific discoveries XX-XXI century. During the scientific and technological revolution the world has changed society in many ways — its quantitative change as the acceleration of social time together with the expansion of social space with dialectical inevitably led to tremendous qualitative transformation, contradictions, ambiguities. We are on the «threshold» is a completely new, unknown reality that beckons, simultaneously triggering the alarm.

Nature also socialized. Due to large-scale human activities, penetrated deep into its structure, nature has changed. Now she is not what it was up to the individual — pristine, untouched. It radically changed its relation with the quality of society. Unbiased opposition of nature and society is mediated by a man, his influence on her. Nature is thus humanized material, anthropomorphic, that unlike the myth, reality becomes apparent. On the one hand, are actively involved in the nature of human space, thus broadening the social reality. On the other, under the onslaught of man it acquires its own history. And now that has changed, it is a completely new, unknown to us, affects society. The clearest example of the human dimension of the nature of scientific discovery are enormous XX-XXI century as production of clones, surrogacy, plastic surgery, the creation of GMO, the creation of synthetic materials and others who, on the one hand, help to solve many

social problems, and the other is an active mixing into natural processes, the creation of 'humanised nature, the consequences of which completely undefined.

We live in a period of acceleration of social time, which led to a natural change in the social space. In addition, the maturing trend in the usual ratio of social time and space under the influence of a high level of development of information technology (being here and now, we can communicate over a huge area, including past and future). XX and XXI Century got a lot of adjectives — «information society», «post-industrial society», «post-modern society», «postmodern society» — and represents a qualitatively and quantitatively new education compared to all known to us known in the history of mankind. In particular, the term «post-modern society» entered the French poststructuralists (Derrida, Jean-F.Liotar, G.Deleuze, R.Barthes et al.) As a symbol of the spiritual condition of social life, due to the fact that the collapse metanarratives in culture («rules») that justify, ordering the life of society and man. «Postindustrial society» — the term proposed D.Bell.

Twenty-first century — the era of radical changes in all spheres of human life. Age of dynamic, variegated variety of events, ups and accidents, controversial and amazing, «energy» in the widest sense of the word. It requires maximum mobility of modern man, concentration, alertness, constant tension, change of life to traditional guidelines, breaking stereotypes — in general, innovative thinking. The reality that emerged suddenly around us, often paradoxical and absurd. Are breaking all lifestyle attitude. Man meets a new reality, which has not had time to adapt, which in many ways seems alien and hostile to him, that it is sometimes difficult to understand in a timely manner. As the history of mankind, in such intense periods of radical changes in society, as a rule, broken communication, human relations, and the man unwittingly released, remaining alone with their problems, with their «existence». This becomes a central theme in philosophical discourse existentialists, postmodernists and many other currents of modern philosophy.

Man «pulled» from the fact of being human. In accelerating the time he lives or past, yearning for him and calling him often «good», or the future, making him great optimistic hopes. He does not live here and now. He was always ready to live alone. Therefore, the end perceives as a surprise.

In pre-industrial society, human life was placed in man and nature. People are completely dependent on her, expressing ambivalent feelings for her, admiring her and at the same time fearful that forced worship, adore nature. Therefore, people interacted with the natural environment. In an industrial society one lives in the human machine, which means that a person interacts with the environment artificial, between human beings are machines that produce goods. In the post-industrial culture, man, finally, begins to interact with the person and nature as it is excluded from the labor and social life. But the attitude of people do not adapt to real communication and involve communication, in which people play social roles. So, this is not real communication and relationships between entities of society, who buy only practical significance. Familiar picture emerges of a modern society: a lot of people, thanks to modern means of communication wide circle of friends, but the connections between people are short-term, superficial, quantitative, and most importantly, people rush to our lives as words and things. Moreover, for the social masks people can not see the person, more alienated from him. This was in the early twentieth century also wrote Leo Tolstoy's novel «Resurrection»: «they (officials.— *B.J.*) seen in front of the people and not their duty to them, but the service and its requirements, which they placed above human requirements» [2; 355]. Consequently from the perspective of the American sociologist Daniel Bell», «people have to learn to live with each other» [3; 91]. People must learn to live like human beings. Today laid bare the strange and terrible paradox of human existence: man can not live like human beings.

A similar trend of modernity has led to the fact that in the field of social and philosophical knowledge of the twentieth century to isolate and intensified especially anthropological aspect in which one of the founders of existentialism Martin Heidegger brings to the mystery of human nature as the existence, as a mystery of uncertain background, which may be a manifestation, translucence, capture this essence. It is an existential component of human existence makes the problem of uncertainty in social cognition. The essence of man, his existence, position in nature and society are not only still uncertain, incomplete, unresolved, open, but also more uncertain, incomplete, unknown. Existence — is that a priori has always procedurally, always-not-completed. «Transcending beyond itself» [4;7] posing as a primary philosophical problem the problem of uncertainty.

Uncertainty man undoubtedly projected on society. According to one of the brightest representatives of postmodernism Jean Baudrillard all modern societies with their values based on the «uncertainty principle» [5;83]. «Post-metaphysical pluralism» refers to a situation German philosopher Jurgen Habermas [6;102].

State of uncertainty of the future of society as a state of existential horror acutely noted in futurology and is denoted by the American philosopher Alvin Toffler as «Future Shock» [7;7], especially since such bleak forecasts for good reason. Future Shock caused by many negative trends in modern society, instability, lack of moral compass, the rapid change of social and spiritual processes, marginality of their carriers, making predictions for the future are open and undefined. This underscores the urgency of the problem. The problem of uncertainty in social development, as it turns out, is one key to cultural studies and philosophy of postmodernism, which raises «uncertainty principle» to the rank of chief for the destruction of ontology principles. Deconstructivist sense of uncertainty in the culture, including cognitive, presented in the works of Jacques Derrida, Deleuze, G., J.-F. Lyotard. Jean Baudrillard, calling scattered and fractal values of modern society, its basic principle is called the uncertainty and instability.

In the philosophy of the twentieth century, there was no coincidence postpositivism who refuses empirical basis of science, believing that it is unattainable; rejects opposition of science and philosophy; refuses linearly progressive development of science. In contrast to positivism postpositivism brings entirely new epistemological principles that cast doubt on absolute scientific truth:

- Every scientific theory is based on a priori (regardless of experience) provisions, the validity of which is taken for granted, since it can not be proved;

- Basic scientific principles are in fact arbitrary decisions, which the authors seem to be convincing. Known representative of the philosophy of science Karl Popper has compared the main provisions of any scientific theory with the verdict of the jury in the criminal law. In «Logic and the growth of scientific knowledge», he writes: «... empirical basis of objective science is not something absolute, science does not stand on firm ground. For the pillars cease to drive deeper, not because encounter solid layer; when the hope that the building will stand on them, then come to a decision to temporarily satisfied with the strength of support» [8; 233];

- Certain knowledge is not given. Knowledge — critical guessing. «We do not know, and guess. Our divination guided unscientific, metaphysical belief that there are laws with which we can lift the veil that we can do the obvious» [9; 102].

Discovery of the principle of synergy has made it possible to change the methodology of knowledge, both scientific and philosophical. Since the late 20th century synergetics actively penetrate into the sphere of the social sciences, and today synergetic paradigm occupies an important place in the social sciences. Society — is complexly open system which, on the one hand, corresponds to a synergistic paradigm research, on the other hand, it poses a problem. So, one of the pioneers of synergy Ilya Prigogine pointed out the difficulties of application to the study of social synergy social processes that explain the uncertainty of parameters (such as «quality of life»); the need to consider «... pretty tough given the external environment with which the considered system exchanges matter, energy and information»; the presence of a person «own projects» and «voluntarily» [10; 211].

Synergetics, thus a new methodology, a new concept of knowledge, both natural and human, a new paradigm. That synergy is a paradigm of scientific research show: the presence in it of several divergent trends; philosophical treatment of its ideas; application and development of synergy occurs in a number of disciplines. In general, the concept of paradigm proposed American philosopher Thomas Kuhn in the mid-20th century. On the basis of its concept, synergy can be considered postnonclassical paradigm of science. Synergetic paradigm seeks to discover the whole knowledge of their objects find their unity, so its appearance is one of the progressive stages of the development of science.

Increasingly apply the concepts in the philosophy of instability, bifurcation, nonlinearity. Synergetics claims to act as a new outlook, radically changed the understanding of necessity and chance in the world and society. Under the new methodology being investigated forms and causes of social processes. There is a new understanding of the case as an independent factor of social evolution and its role in the self-organizing social processes. It turns out that the society and people organized fractal, which corresponds to a synergistic paradigm.

Not knowing what awaits us in the future, we are already seeing a lot of unusual, captivating and frightening at the same time we phenomena paradoxes in virtually all areas of the world around us and within us reality. This finding with the discovery of the theory of relativity layering, ambiguity, multi-level nature, new, unknown to science anomalous and paranormal, sometimes mystical, phenomena in man that firsthand indicates unexplored mysteries of the human mind and the world as a whole.

XX and XXI century exposed the complexity of the universe in general, social life in particular. Modern man is in a state of confusion, bewilderment before challenging the unknown. How did he navigate the

complex, contradictory and uncertain world? Where are the limits of certainty and uncertainty principle of complex systems? What is difficult to understand? Each of us affects the situation of waiting and looking into the future. How to prevent a social crisis, how to get society on the path of progress of civilization? Must be able to understand the laws of self-organization, which operates a complex system. «An important role is played here by chaos», free will, «disorderly behavior at the micro level, leading to the emergence of macro-dissipative (non-equilibrium open) processes. It dissipative processes combined system components into a single unit, promote common development. This — the transmission of information, human migration, it is the spread of disease and market relations. Without these events, each part of the system turns in on itself, from the general structure» [11; 89].

Sociologists give specific methods for the solution of social problems. For example, they are invited to identify trends systems that meet the needs of society and of will and human, to develop them purposefully, rather than create its own structure, which is alien, destructive of the natural, for it to spend resources, tools, energy.

It is necessary to take into account the initial and the current state of the system, as one system with different starting conditions, the ability to exercise fundamentally different, including opposing the scheme of development, strive to different results and «targets.» Therefore, there are various models of modernization, civilization and socialization.

Dynamics of civilization is so great that at the time of exacerbation completely, seemingly minor accident lead to unpredictable macro consequences. For example, a group of terrorists could pose a threat to the existence of entire human world, without affecting the entire states have a policy.

To this end, humanity must be able to apply the principle of co-evolution of complex systems, know the laws of their joint global development. Primarily, we must move away from the «homogenization» of the principle of equalization system. Structure quite different levels of development can unite into one complex.

Sociologists therefore propose to raise the level of nonlinearity, its degree of complexity. «This kind of» education environment «is also often found in self-organizing systems. Do not these people are doing every day, bringing up their children? If we compare the brain child of tabula rasa, a blank page, then education is not merely filling her knowledge and skills, but above all the improvement of the material to this page so that it is self-sufficient could give rise to ideas and concepts to build on its internal model of the environment and the surrounding the world [11; 90].

But most likely it is necessary to think about the most fundamental change in human civilization. In the information society, which is formed in the last decade, a fundamental change human relationships. In place of the pair interactions come collective, and thanks to modern communicative scientific and technical facilities in these relationships include a huge mass of people. This further increases the scale of the nonlinearity of the medium, the level of complexity of society, social relations and relations.

It seems that knowledge and skillful application of the laws of self-development of dissipative systems, the principles of their co-evolution, self-creation on the basis of their complex structures will allow to develop new positive approach to solving global problems faced by the modern science and in general to human civilization.

In the West in recent years, a new direction, called «complexity science» (science of complexity). It is by far the interdisciplinary direction and consists of a collection of different techniques, philosophical views, intellectual discourses, metaphors in order to study complex systems. The main objective of this direction — to be able to predict the trends of development of those systems that do not lend themselves to precise unique description, which, no doubt, include, for example, natural, social and economic systems.

Our future is open and diverse, but it is not arbitrary, or social cognition a priori, it would be meaningless, which is inconsistent with the facts. There are a number of future growth opportunities. This spectrum is mainly determined by its own properties.

Despite the presence of the inevitable elements of uncertainty, chaos, there are some possibilities of human penetration into the future, there is some visible horizon of our future. In this sense, the synergistic method gives us the opportunity to shape the future of the real vision of a system through the analysis of existing configurations of complex structures, resulting in fast evolution of certain modes. [12].

References

- 1 Мамардашвили М.К. Введение в философию из книги «Философские чтения». — СПб.: Азбука-классика, 2002. — 832 с.
- 2 Толстой Л.Н. Воскресение // Собр. соч.: В 12 т. — М.: Худож. лит., 1975. — Т.11. — 485 с.
- 3 Белл Д. Культурные противоречия капитализма. — М.: Этическая мысль, 1990. — 158 с.
- 4 Хайдеггер М. Время и бытие. — М.: Республика, 1993. — 448 с.
- 5 Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. — М.: Добросвет, 2000. — 255 с.
- 6 Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. — М.: Весь Мир, 2002. — 144 с.
- 7 Тоффлер Э. Шок будущего. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. — 557 с.
- 8 Поннер К. Логика и рост научного знания. — М.: Прогресс, 1983. — 605 с.
- 9 Поннер К. Предположения и опровержения. Рост научного знания. — М.: ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПШ «Ермак», 2004. — 638 с.
- 10 Пригожин И., Стенгерс Н. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. — М.: Наука, 1986. — 432 с.
- 11 Палатников Д.Е. Социальная синергетика как новая парадигма в социально-философском познании // Фундаментальные исследования. — М., 2009. — № 1 — С. 89–90.
- 12 Фоменко В. Синергетика и процессы развития социальных систем // Электронный научный семинар. — 2005. — [ЭР]. Режим доступа: www.elektron2000.com/fomenko_0014.html (дата обращения 15.10.2014).

Б.Ж.Жүсіпова

Танымдағы белгісіздік мәселелерін зерттеудің қазіргі әлеуметтік және ғылыми-философиялық алғышарттары

Мақалада қазіргі ғылым таным жолында парадоксқа тіреліп отырғандығы жайлы айтылды. Ол өзінің ісін кеңейтіп, зерттеудің тамырларын тереңдетіп, нақты ғылыми құралдар қолданып, жаңа әдістер ұстануда. Сонымен қатар, оған қарамастан, қазіргі ғылым көптеген қиындықтарға тап болуда, болжамдар жасаған кезде қиналып танымда белгісіздікке келіп отыр. Ғылымдағы классикалық және классикалық емес кезеңдер постклассикалық кезеңге ауысып отыр. Бұл жаңа кезеңге «белгісіз», «хаос», «өзіндік ұйымдастыру» және т.б. ұғымдар тән. Әлеуметтік және ғылыми танымда белгісіздік мәселесінің негіздері, алғышарттары екендігі автормен дәлелденген.

Б.Ж.Жусупова

Современные социальные и научно-философские предпосылки исследования проблемы неопределенности в познании

В статье выделено, что современный научный мир пришел к следующему когнитивному парадоксу: расширяя области своей деятельности, имея фундаментальные результаты исследования, оперируя сложными вычислениями, пользуясь совершенной научной аппаратурой, новой методологией познания, включая в широкое поле деятельности огромное количество новых явлений и законов, наука вместе с тем все неопределенней описывает очень важные феномены, все менее точна в предсказаниях процессов различных систем. Отмечено, что после периода классики и неклассического в эволюции научного знания вырисовывается постнеклассическая наука, основными категориями которой становятся: «неопределенность», «детерминированный хаос», «самоорганизация» и много других. Автор подчеркивает, что постановка проблемы неопределенности в научном и социальном познании отражает новейшие тенденции в развитии современного мира и, безусловно, имеет объективные и субъективные социальные и научно-философские предпосылки.

References

- 1 Mamardashvili M.K. *Introduction to the philosophy of the book «Philosophical reading»*, Saint Petersburg: Azbuka-Klassik, 2002, 832 p.
- 2 Tolstoy L. *Resurrection* / Sobr. soch.: In 12 t., Moscow: Hudozhestvennaya literatura, 1975, 11, 485 p.
- 3 Bell D. *Cultural Contradictions of Capitalism*, Moscow: Ethiseskaya Mysl, 1990, 158 p.
- 4 Heidegger M. *Time and Being*, Moscow: Respyblika, 1993, 448 p.
- 5 Bodriiyr Zh. *Transparency evil*, Moscow: Dobrosvet, 2000, 255 p.

- 6 Habermas Yu. *The future of human nature*, Moscow: Ves' Mir, 2002, 144 p.
- 7 Toffler E. *Future Shock*, Moscow: AST, 2002, 557 p.
- 8 Popper K. *Logic and growth of scientific knowledge*, Moscow: Progress, 1983, 605 p.
- 9 Popper K. *Assumptions and denials. The growth of scientific knowledge*, Moscow: ООО «АСТ», NPP «Ермак», 2004, 638 p.
- 10 Prigogine I., Stengers N. *Order out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*, Moscow: Nauka, 1986, 432 p.
- 11 Palatnikov D.Ye. *Fundamental research*, Moscow. 2009, № 1, p. 89–90.
- 12 Fomenko V. *Electronic research seminar*, 2005, www.elektron.2000.com/fomenko_0014.html (date accessed 10.15.2014).

УДК 13 (100) (574)

А.Ш.Мирзабекова

Карагандинский государственный медицинский университет
(E-mail: mirsabekova@list.ru)

Культурно-идентификационная роль языка в национальном и цивилизационном измерении: социально-философский аспект

Социально-философский аспект анализа языка, как отмечено в статье, показывает, что человек понимает и воспринимает мир так, как он выражен в языке его народа. В этом суть культурно-идентификационной роли языка. Автор выделяет, что язык выражает специфические условия жизнедеятельности конкретного общества, его мировоззрение, фокусируя в себе национальную и духовно-культурную самобытность любой нации. Доказано, что языковая идентичность есть условие формирования и существования человека внутри этноса.

Ключевые слова: культурная идентификация, культура, язык, языковая идентичность, языковая память, этнос, нация, цивилизация.

История всякого языка отражает историю народа, концентрируя его опыт в своеобразной национальной форме, являясь хранителем культурной памяти языковой общности. Языковая память культуры представляет собой сложное единство актуальной памяти многих конкретных людей, говорящих и пишущих на данном языке, и объективно существующих произведений интеллектуальной и культурной элиты общества. Благодаря этому сохраняется, обогащается, изменяется, а значит, существует язык как целое, в качестве одного из важнейших детерминирующих компонентов культурной идентичности нации. Культурная идентичность означает самождественность народа в сфере культуры, а на индивидуальном уровне — принадлежность, сопричастность индивида определенной культуре.

Язык — один из ярких примеров единства индивидуализированного и внеиндивидуального объективированного духовного. Язык есть совокупность слов или иных знаков, организованных по определенным правилам, составляющим его грамматику, т.е. любая знаковая система, при помощи которой можно передать информацию. Язык есть действительность мысли, ее материальная форма, в которой объективируются результаты, фрагменты процессов работы сознания. Человек в своей жизни застаёт уже готовые языковые формы, сложившиеся до него. При этом происходит восприятие содержащегося в языке культурного кода этноса, нации, цивилизации как совокупности зашифрованных смыслов, значений, оценок. «Поскольку мы, люди, чтобы быть тем, что мы есть, встроены в язык и никогда не сможем из него выйти, чтобы можно было обозреть его еще и как-нибудь со стороны, — пишет Хайдеггер, — то в поле нашего зрения существо языка оказывается всякий раз лишь в той мере, в какой мы сами оказываемся в его поле, вверены ему» [1; 63]. Тем самым язык как бытие объективированного духовного становится способом сохранения и воспроизводства культурной идентичности в социуме.

Язык наиболее точно характеризует народ, ибо является объективированной формой его самосознания. Он осознается как главный этноразличительный признак и этническая ценность. Приоритетная роль языка в самоопределении нации и осознании национальной идентичности была выделена в древней Греции. Гомер назвал варварами («барбарофонами», т.е. «лопочущими», «бормочущими»)

кариян — жителей Кари, области на юго-западе Малой Азии, сражавшихся на стороне греков, но говоривших по-другому. Тем самым Гомер сформулировал «языково-культурный» принцип самоидентификации: всякий, кто говорит по-гречески, — эллин, всякий, кто говорит на ином языке, — варвар.

Анализ языка помогает установить, какие объекты и предметы являются значимыми в культуре народа и тем самым создать целостный образ своего носителя со всеми его предпочтениями и культурно-идентификационными ориентирами. «Национальная общность, — утверждает Э.Шилз, — была создана обладанием общим языком и общей принадлежностью к символическим конфигурациям, выраженным в языке» [2; 103]. Помимо фундаментальной роли языка в деле формирования нации, Э.Шилз, как и другие исследователи, выделяет его консолидирующую функцию — обладание общим языком, наряду с общим биологическим наследованием и общей территорией, — показатель сплоченности общности. Язык, действительно, является ближайшим индикатором нации и национального самосознания, так как без общего языка неосуществимы взаимосвязи и консолидация в обществе.

Язык действует как интегратор наций, когда на одном национальном языке может говорить множество наций, т.е. когда лингвистическая общность простирается за пределы национальных территориальных границ. В этом случае язык объединяет нации в рамках одной цивилизации, способствуя формированию их общей цивилизационной идентичности. Такую роль сыграл латинский язык в средневековой Европе, способствуя объединению многих народов в рамках становящейся западной цивилизации, а также арабский язык на территории арабского халифата — от Туркестана до мусульманской Кордовы в Испании, способствуя становлению мусульманской цивилизации.

Человек воспринимает объективный мир вещей через субъективный мир языка. По М. Фуко, язык является общим структурирующим механизмом во всех образованиях сознания и культуры данной исторической эпохи. Для историка (археолога), по мнению М. Фуко, нет в культуре ничего заранее заданного. Все факты, все атомы культуры, представляющиеся неделимыми, подвергаются делению. Все они вписываются в контекст речевых или дискурсивных практик [3; 33].

Язык, развиваясь, превращается в реальность, обособленную от сознания отдельных индивидов и поколений людей, в самозамкнутое бытие. Эта реальность дается людям как особый мир, запечатленный в письменных текстах, например в литературе. Тем самым история языка предстает как история культуры.

Язык всегда играл роль основного фактора распространения культуры. Как отмечает Питер Л. Бергер, главным языком общения в эпоху эллинизма был койне — самый распространенный и, в общем, простонародный диалект греческого языка, на котором совсем не случайно был написан Новый Завет. Сегодня английский язык, скорее в его американском, чем в чисто английском варианте, является языком «койне» глобальной культуры. Использование иностранного языка не проходит для людей бесследно. Любой язык имеет под собой культурный пласт познавательных, нормативных и даже эмоциональных коннотаций. Это очевидным образом обнаруживается и в американском варианте английского языка, широко распространившемся сейчас по всему миру. «Подумайте хотя бы о таких, казалось бы, безобидных выражениях, как *religious preference* («религиозное предпочтение») и *sexual orientation* («сексуальная ориентация»), или о таких фразеах, как *I cannot express myself in this job* («Я не могу выразить себя в этой работе»), *I need more space in this relationship* («Я бы хотел, чтобы наши отношения были менее обязывающими»), *You have the right to your opinion* («Вы имеете право на собственное мнение»)», — замечает П.Л.Бергер [4; 10]. Вместе с тем в современном мире насчитывается немало стран, не имеющих общего языка и характеризующихся лингвистическим и этническим сепаратизмом. В частности, об этом свидетельствует опыт Швейцарии, Бельгии, Канады. Урегулирование национальных отношений в этих странах в связи с языком становится предметом серьезного внимания со стороны государства и учитывается в проводимой им культурной политике для сохранения его политического и правового единства.

Поскольку мы описываем мир словесными конструкциями и аккумулируем знания о нем в определенном языке, то встает вопрос: не сказываются ли особенности того или иного языка на мышлении людей, говорящих на нем? Из хайдеггеровской концепции следует, что различия в языке как онтологической реальности определяют различия в культурной идентичности западного и восточного человека. Язык есть Дом бытия, по Хайдеггеру. Если это так, то не живет ли европеец совсем в другом доме, нежели восточно-азиатский человек? В какой мере европейская эстетика способна поднять до более высокой ясности то, на чем покоится существо нашего искусства и поэзии? — спрашивает японский собеседник. В диалоге между японцем и спрашивающим наряду с выяснением сущности

языка возникает дополнительный аспект: можно ли постичь мыслью такую сущность языка, которая давала бы гарантию диалога европейско-западного и восточно-азиатского слова, где звучало бы нечто, проистекающее из одного источника? [5; 273]. Разговор «из дома в дом» оказывается невозможным в силу того, что значимое для восточного бытия при переводе на европейские языки становится чем-то неопределенным и ускользающим, растекающимся, в то время как восточным языкам не достает «разграничительной силы», чтобы представлять предметы в однозначной рассудочной упорядоченности друг к другу.

Исследования, проведенные западными специалистами В. Тернером, Р. Вудвортсом, М.Салингом и другими, показали, что в формировании видения мира решающая роль отводится языку. В основе их исследований лежала гипотеза Сепира-Уорфа, или «гипотеза лингвистической относительности», о том, что язык, усваиваемый в детстве, определяет особый способ видения и структурирования мира. Согласно этой гипотезе язык — это не просто средство выражения и оформления мыслей, он определяет ход наших мыслительных процессов и их результаты. Образ мира, который складывается в сознании, организован и систематизирован прежде всего понятиями, а значит языком. По мнению Э. Сепира, «суть языка лежит в классификации, в формальном моделировании, в связывании значений». Относительно внутренней формы языка Э.Сепир замечает, что «мы в настоящее время еще весьма далеки от того, чтобы уметь точно определить, в чем именно заключается это основополагающее чувство формы. Эти принципы классификации, основанные на смутно ощущаемых «великих основополагающих схемах», обнаруживаются в самых различных типах культур и экзотических учений как ряды фантастических гомологий. Но единое основание самих этих схем находится вне области доказуемого и потому «должно быть оставлено философам и беллетристам» [6; 41].

На наш взгляд, интерпретировать эту мысль Э. Сепира с социально-философской позиции можно в том плане, что язык является носителем фоновых знаний, сформировавшихся в сознании человека и отражающих культурные реалии его среды. Поэтому родной язык является для человека не только средством общения, но и средством единения с людьми своей национальности, так как выражает общую культурную картину мира, сложившуюся в их сознании. Смысл этого единения может быть выражен словами «я знаю, что ты знаешь, что я имею в виду, и мы оба это знаем».

Различия между языками наиболее заметно проявляются в том, что в каждом из них есть так называемая безэквивалентная лексика, например фразеологические обороты, которые не переводятся на другие языки слово в слово. Однословный перевод не имеет смысла в контексте излагаемого материала. Например, переводчики текста казахского эпоса «Кобланды батыр», где описывается сражение главного героя с врагами, перевели слово в слово фразеологический оборот «Қабағына қар жауған, кірпігіне мұз тоңған»: «У него снег на бровях, лед на ресницах замерз»[7]. Ниже дается пояснение, что данное двустишие — постоянная эпическая формула для выражения гнева героя. Это привело в русском варианте эпоса к несуразности этих слов с общим контекстом. Этот фразеологический оборот, если перевести его по смыслу, означает «суровый вид, холодный взгляд» или, если точнее, «холодный вид, ледяной взгляд» Кобланды батыра в его сражении с врагами.

Отсутствие в языке слов, соответствующих безэквивалентной лексике другого языка, называют лакунами. Как и безэквивалентные слова, так и лакуны, показывающие несоизмеримость культурных реалий разных народов, становятся заметными только при сопоставлении языков. Возвращаясь к Хайдеггеру, отметим его мнение, что проблема не только во взаимной непереводаемости, ведь для самого европейца, когда он пытается говорить о языке, смысл беседы остается в неопределенности, поскольку речь идет о неопределимом. Язык, сказ «не поддается уловлению ни в каком высказывании» [5; 273], он постоянно разрушает возможность сказать то, о чем идет речь, высказать суть самого языка. Однако эта неуловимость дает возможность разворачиваться диалогу, в ходе которого уточняется высказанная мысль, а следовательно, открывается истина.

Отсюда следует, что нельзя полностью согласиться с гипотезой «лингвистической относительности». Во-первых, язык, несомненно, оказывает влияние на процессы и результаты мышления, но это влияние не столь велико, как утверждает гипотезой Сепира–Уорфа, так как содержание наших мыслей и представлений определяется предметом отражения, а не языком.

Культура живет и развивается в «языковой оболочке», но не «оболочка» обуславливает содержание культуры, а, наоборот, содержание культуры диктует характер и состояние этой «оболочки». Язык обуславливает культуру, а не определяет ее. Нормы языка, его лексика и грамматика изменяются, когда этого требует развитие общественной жизни, науки, искусства. То есть не язык определил

мышление, а мышление, критерием истинности которого является практика, определило свойства, лексику и грамматику языка. Другими словами, язык развивается в зависимости от культуры народа, понимаемой как совокупность его материальной и духовной жизнедеятельности, является средством выражения его мышления, материальной оболочкой мысли.

Во-вторых, языки, конечно, отличаются друг от друга, но не настолько сильно, как предполагает гипотеза Сепира — Уорфа. Даже если они по-разному структурируют действительность, то это еще не значит, что на разных языках создаются принципиально различные, несопоставимые и не переводимые описания действительности. Это может означать лишь то, что на одном языке легче выразить одни свойства и отношения вещей, а на другом — другие.

Таким образом, Б. Уорф и Сепир правы в том, что язык способен воздействовать на наше мышление и восприятие действительности, но недостаток их гипотезы состоит в том, что они полагают, будто данное воздействие носит определяющий характер и происходит всегда. Таким образом, гипотеза «лингвистической относительности» требует уточнения. Если ее, вслед за Б. Уорфом, формулировать как утверждение, что мышление и создаваемая в той или иной культуре картина мира всецело зависят от языка, то в такой крайней форме она неверна, так как это означало бы отрицание объективного содержания знаний человека о мире. Но если ограничить ее тезисом о том, что язык как выражение мироотношения и мировоззрения народа в определенной мере оказывает влияние на представление о мире и характер мышления его представителей, на их менталитет, т.е. умонастроение, то в этом виде она представляется оправданной.

Особенность языка в том, что он отражает специфику цветового восприятия мира его первоначальным разработчиком и носителем. Например, у зулусов 39 наименований зеленого цвета, у северных народностей до сорока наименований снега. У казахов первоначально синий и зеленый цвета обозначались одним словом и различались только в контексте высказываемой мысли. Практическая востребованность уточнения называемых цветов обусловила введение в современный казахский язык слова «жасыл» — зеленый, происходящего от тюркского «йашыл», употребляемого в работе Ж. Баласагуни «Благодатное знание» при описании листьев дерева.

Культурная самобытность языков проявляется и в закреплении различия мужского и женского начала через употребление соответствующих местоимений и окончаний. В языках одних народов это конкретизировано в большей степени, а в языках других народов определяется в зависимости от контекста или интонации. Например, у казахов в этом определяющее значение имеет контекст сказанного, а у китайцев — интонация.

Знание родного языка есть условие совпадения антропологической, социальной и культурной идентичности индивида. В языке каждого народа закреплены в виде норм определенные социальные эталоны восприятия: эстетические эталоны женской и мужской красоты, этические эталоны поведения по отношению к легитимированной в национальном сознании иерархии лиц с их социальными ролями. Например, «культура стыдливости» у казахов четко и однозначно закреплена в выражении «өлiмнен ұят күшті», что дословно означает «стыд сильнее смерти», при этом ожидание должного соблюдения этого эталона восприятия соответственно полу, возрасту и социальной роли воспринимается как само собой разумеющееся. Незнание родного языка означает отсутствие ключа к освоению глубинной ментальности своего народа и ведет к парадоксу несовпадения антропологической, социальной и культурной идентичности.

Список литературы

- 1 Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления. — М.: Республика, 1998. — 448 с.
- 2 Shils E. Nation, nationality, nationalism and civil society // Nations and Nationalism 1. — № 1 (1995). — P. 93–118.
- 3 Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. В.П. Визгина, Н.С. Автономовой. — СПб.: А-скад, 1994. — 405 с.
- 4 Бергер П.Л. Культурная динамика глобализации // Многоликая глобализация. Культурное разнообразие в современном мире / Под ред. П.Л. Бергера и С.П. Хантингтона, пер. с англ. В.В. Сапова. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 537 с.
- 5 Хайдеггер М. Из диалога о языке. Между японцем и спрашивающим // М. Хайдеггер. Время и бытие. — М.: Республика, 1993. — 448 с.
- 6 Сепир Э. Введение в изучение речи // Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М.: Прогресс, 1993. — 656 с.
- 7 Кобланды батыр. Казахский народный эпос. — [ЭР]. Режим доступа: <http://mifolog.ru/books/item/> (дата обращения 15.10.2014).

А.Ш.Мырзабекова

Тілдің ұлттық және өркениеттік тұрғыдан қарағанда мәдени-сәйкестендіруші рөлі: әлеуметтік-философиялық қыры

Мақалада тілді әлеуметтік-философиялық тұрғыдан талдау бойынша адам дүниені өз халқының тілі арқылы қабылдап түсінеді деп айтылған. Бұл — тілдің мәдени-сәйкестендіруші рөлінің мәні. Тіл нақты қоғамның өмір сүру үшін тіршілігінің өзіне тән жағдайларын, оның дүниеге көзқарасын жеткізіп тұрады. Ол өзінде қандай да болсын халықтың ұлттық және рухани-мәдени сәйкестігін жинап сақтайды. Тіл жағынан сәйкес болуы — адамның ұлт ішінде қалыптасуы мен өмір сүруінің шарты екендігі дәлелденген.

A.Sh.Mirzabekova

Cultural-identity role of language in the national and civilizational dimension: social and philosophical aspect

Social and philosophical aspect of language analysis shows that a man understands and perceives the world as it is expressed in the language of his people. This is the essence of cultural identity role of a language. Language expresses specific conditions of life of a particular society and its worldview. It focuses a national spiritual and cultural identity of any nation. Linguistic identity is a condition of the formation and existence of a man within the ethnic group.

References

- 1 Heidegger M. *Time and Being: Articles and Speeches*, Moscow: Republic, 1998, 448 p.
- 2 Shils E. *Nations and Nationalism* 1 (1995), 1, p. 93–118.
- 3 Foucault M. *Words and things. Archaeology of Human Sciences*, translation from French V.P.Vizgin, N.S.Avtonomova, Saint Petersburg: A-cad, 1994, 405 p.
- 4 Berger P.L. *The many faces of globalization. Cultural diversity in the modern World*, edited by P.L.Berger and S.P.Huntington; translation from English V.V.Sapov, Moscow: Aspect Press, 2004, 537 p.
- 5 Heidegger M. *Time and Being*, Moscow: Republic, 1993, 448 p.
- 6 Sapir E. *Selected works on linguistics and cultural studies*, Moscow: Progress, 1993, 656 p.
- 7 *Koblandy Batyr. Kazakh folk epic*, <http://mifolog.ru/books/item/> (date accessed 15/10/2014).

В.О.Бернацкий¹, Д.В.Лепешев²

¹Омская гуманитарная академия, Россия;

²Кокшетауский университет им. Абая Мырзахметова, Кокшетау
(E-mail: d_Lepeshev@mail.ru)

Основы социально-философской парадигмы воспитания

Авторы статьи рассматривают наиболее влиятельные парадигмы воспитания, которые были постулированы в истории педагогической мысли и философии образования. Последовательно выделяются содержание, цель, слабые и сильные стороны педагогических парадигм. Выводы авторов касаются возможности и культурной сообразности применения парадигм на евразийском пространстве.

Ключевые слова: воспитательно-образовательная среда, воспитание, воспитательная парадигма, образование, евразийство, идеализм, прагматизм, реализм, коллективизм, антропоцентризм, гуманизм.

Осмысление опыта педагогики как теории образования обычно строится в виде исторического обзора, с подробным описанием концепций и деятельности лидеров мировой педагогической мысли. Однако недостаточность философского освещения педагогики заставляет обращаться к ней с других позиций, выделяя более крупные теоретические образования, чем отдельные учения и школы: парадигмы воспитания. Выделение таких парадигм является результатом социально-философского обобщения исторических подходов к воспитанию.

Парадигмальный подход в науке отражает эволюцию научных представлений; подобным образом развитие теоретических моделей воспитания может быть решено с помощью парадигмального подхода. Так, В.А.Луков выдвигает четыре основные парадигмы воспитания:

- парадигма авторитарного воспитания;
- парадигма природосообразного воспитания;
- парадигма воспитания в коллективе сверстников;
- парадигма индивидуального выживания в обществе риска [1; 141].

В основание данной классификации положен принцип источника воспитания (авторитет, природа, общество и пр.). Несмотря на важность этого принципа, мы считаем возможным и необходимым более дробное деление парадигм воспитания, учитывающее не только метод, но и аксиологию воспитательной деятельности, поскольку метод и содержание воспитательной работы, по сути, неразделимы: так, воспитание в коллективе предполагает ценности коллектива и является авторитарным для массы, индивидуалистическое — ценности отдельной частной личности и т.д.

Выделенные нами парадигмы не носят характер классификации, поскольку выделенные аксиологические основания не всегда приходили и приходят на смену друг другу: они могут применяться одновременно, соседствовать или конкурировать в рамках не только одного социума, но и одной концепции. Сосуществование разнонаправленных парадигм особенно актуально для современного состояния воспитания, когда одни средства воспитания принадлежат, по своей сути, идеалистической парадигме (сказки), другие — социетарной (детский коллектив), третьи — прагматической (транслируемые ценности потребительского общества). Различение этих парадигм необходимо для четкого понимания ценностных оснований данных направлений. Освещение истории, деятелей, а преимущественно аксиологической основы и социально-философских последствий каждой из парадигм, составит содержание следующего параграфа. Выход к проблематике евразийского воспитания в конце статьи закономерен: обзор воспитательных парадигм приводит к вопросу о парадигме, которая могла бы в данный момент быть принята как наиболее перспективная на таком сложном культурном и социальном пространстве, как евразийское постсоветское пространство.

Философское понимание идеализма в воспитании

Идеализм в воспитании — это содержательная характеристика, в первую очередь, традиционно-го воспитания как такового, тысячелетних традиций, транслировавших, наряду с незыблемыми правилами социального поведения, идеалы, ценности, догмы, носящие универсальный характер и восходящие к мифологическим образам и смыслам.

Идеалистический подход в воспитании впервые был последовательно изложен в сочинениях Платона, обозначившего воспитание как «припоминание» вечных идей и ценностей. В рамках такой

парадигмы самореализация ребенка воспринимается и постулируется прежде всего как обретение духовной, ценностной идентичности. В наиболее архаичных обществах эта ценностная идентичность воплощалась в образах мифологических героев, а в некоторых случаях — божеств; модель воспитания была основана на инициации, достижении нового социального статуса, рождения в новом качестве по образу героя.

Именно архаической идеалистической модели воспитания, неотъемлемой частью которой была инициация со всем сложным набором действий и коннотаций, человечество обязано большинством традиционных сюжетных схем, которые легли в основу фольклора и литературы. Имплицитно инициационная модель «стань лучше себя, победи дракона, обрети новую мифологическую/героическую идентичность» присутствует в воспитании каждого ребенка, которому читают в детстве сказки.

Поскольку идеалистическая парадигма воспитания наиболее древняя, в ней отражены важнейшие мифы, составляющие основы мировоззрения человека. В становлении ребенка просматривается и преодоление хаоса космосом (космогония), т.е. восхождение от природного, необузданного начала к цивилизованному и упорядоченному, имеющему духовные основания, и рождение, и утверждение важнейших запретов, лежащих в основе социальности (разделение полов, запрет на инцест и людоедство и т.д.).

Вертикальная модель мира, заложенная в мифологии (общемировой миф о мировом древе; о Боге-вседержителе), отражается естественным образом и в идеалистической парадигме воспитания, в которой, как правило, есть наставник и неоспоримые духовные ориентиры, которые заведомо больше и выше человеческой сущности, к которым возможно только стремиться. Такими духовными ориентирами были в разные времена образы богов, Духа, идеалы добра и справедливости, патриотизма; идеальными моделями поведения служили образы героев, богов и полубогов, святых, передовиков производства и т.д. При этом важно подчеркивать имманентность идеалов и образов, которые были глубоко укоренены в культуре, впитывались на довербальном уровне, таким образом, что для их постижения, действительно, нужно было не только следование традициям или усилие воли, но и «припоминание» коллективной памяти рода, нации, государства.

Теоретическое обоснование идеалистической парадигмы воспитания произошло в новое время в трудах И.Г.Песталоцци, И.Гербарта, Ф.Фребеля, В.Дильтея. Характерны слова И.Г.Песталоцци, показывающие основные характеристики идеалистической парадигмы: «Желание противодействовать нравственному упадку моего отечества было присуще каждому истинно благородному гражданину и исходило из сердца, полного любви к родине»[2]. В замечании И.Гербарта очевидно, что свойственный традиционному мышлению образ идеального правителя влияет и на схему педагогической деятельности: педагог, направляющий мысли ученика в разумное русло, нужен так же, как кораблю рулевой, «который показал бы ему цель и направил бы его в плавание в зависимости от обстоятельств»[3; 29].

Таким образом, содержанием воспитания в идеалистической парадигме становится духовность человечества, понимаемая на ранних стадиях истории в мифологическом ключе, а сегодня — в культурологическом и идеологическом. Современное понимание парадигмы идеалистического воспитания невозможно без признания воспитательной силы идеологии, без высоких духовных, религиозных или светских, ориентиров, без признания бесценной важности достижений человеческой культуры.

Результатом идеалистического воспитания является человек, ориентированный на поиск, подражание, борьбу за Великого Другого: Бога, героя, Родину, лидера, гуманистические идеалы и т.д. Этот человек непоколебимо уверен в жизненных приоритетах, имеет непоколебимую шкалу ценностей; он, насколько возможно, бескомпромиссен в их защите. Он может быть и поэтом, и жрецом, и ученым, и исполнителем.

Вместе с тем этот человек, воспитанный в ориентации на традиционные ценности и идеалы, может оказываться бессильным перед проблемой разрыва действительности и идеала, а также собственного несоответствия идеалу. Идеалистическое направление в педагогике, так же как и идеализм в философии, связан с противопоставлением, дихотомией мира. Эту проблему точно описывал Н.Г.Чернышевский: «На человека надобно смотреть как на одно существо, имеющее только одну натуру, чтобы не разрезать человеческую жизнь на разные половины, принадлежащие разным натурам»[4; 10]. Сильный духом человек, воспитанный в идеалистической парадигме, может не только оказаться бессильным перед бытийным конфликтом идеала и косной материи, как классический герой трагедии, но и слабым в решении реальных жизненных проблем, в выстраивании индивидуальных жизненных стратегий, в самостоянии.

Так, несколько поколений советских людей, воспитывавшихся в рамках идеалистической парадигмы социалистического образования, с верой не только в идеалы коммунизма, но и в социальную защищенность, оказались перед лицом серьезного конфликта с собой после развала СССР, не умея выстраивать личные стратегии образования, карьерного роста, финансового самообеспечения и т.д.

И вместе с тем в России, как и на всем постсоветском пространстве, являющемся в данный момент альтернативной культурной областью по отношению к западноевропейскому либерализму, идеалистическая парадигма образования не потеряла своих позиций. Актуализация национального вопроса привела к поиску оснований для воспитания в рамках этнических традиций, которые основаны, так или иначе, на идеальных образах и понятиях. Также и в российской философии образования/воспитания парадигма идеализма остается одной из наиболее фундированных и влиятельных. Современный исследователь пишет о воспитательной деятельности традиционными образами идеалистической парадигмы: «Подобно гончару, вылепляющему предмет быта из материи-глины, придавая материи измененную («новую») форму, личность-субъект лепит из «старых» духовных форм «новые». Происходит инноватизация форм-идеалов, эйдосов-символов (Платон — Лосев)»[5; 12].

Философское понимание реализма в воспитании

Рождение технократической культуры и переосмысление социальных законов, стремительное изменение облика мира и человека в Новое время привели к переосмыслению верховенства идеи Великого Другого, к проекту отказа от внешнего идеала. Подобно тому, как в истории философии тысячелетнее доминирование идеалистической парадигмы было оспорено с помощью концепции реализма, педагогическая мысль также взяла на вооружение постулаты реалистического подхода.

Если в рамках идеалистической парадигмы, «припоминая», ребенок считался способным понять, на том или ином уровне, весь объем ценности идеала, то реализм в воспитании, опираясь на соображения возрастной психологии, взял на вооружение аналитический подход. По определению Н.В.Бордовской, «реализм в воспитании человека исходит из положений о передаче воспитуемому бесспорных знаний и опыта в препарированном виде, истины и ценностей культуры через разделение целостной реальности на предметное отображение, с учетом возрастных особенностей их присвоения»[6; 54]. Воспитанник, таким образом, получает знания в виде адаптированных к возрасту фрагментов.

Знания эти в рамках реалистической парадигмы закономерно ориентированы не на абстрактные идеалы, а на реальные задачи, стоящие перед ребенком. Ребенок должен быть подготовлен к реальной жизни. Это означает, что никаким абстракциям не место в программе обучения; ее приоритетами становятся польза и практичность.

Содержанием воспитания, таким образом, становится набор бесспорных знаний и элементов опыта человека, которые ориентированы на практическую деятельность. Этот набор определяется методистами и педагогами, исходящими из собственных представлений о бесспорности знаний и из идеологических задач.

Целью реалистического воспитания является, таким образом, человек, подготовленный к реальной жизни на основании элементов общечеловеческого опыта; человек, способный решать практические задачи, с развитым мышлением, способный к аналитической оценке ситуации. Реалистическая парадигма воспитания в своей предельной форме тяготеет к сращению с системой образования как передачи ученику готовых и отобранных знаний.

Вместе с тем очевидны и спорные стороны реалистической парадигмы: это отсутствие или выхолащивание безусловных нравственных ориентиров, а также недостаточное развитие эмоционально-образной сферы. Вариантами развития реалистической парадигмы — в сторону соответственно личностной успешности и социальной встроенности — стали парадигмы прагматического и технократического воспитания.

Философское понимание прагматизма в воспитании

Прагматическое воспитание, как и реалистическое, стало попыткой противопоставить новые принципы воспитания традиционной идеалистической системе. В отличие от реалистического подхода прагматизм прямо ориентирован на жизнь ребенка в настоящем времени; в таком подходе воспитание не является отложенной стратегией будущей жизни, а выстраивает стратегию жизни в настоящем. Воспитательный процесс не столько готовит к правильным выборам во взрослой жизни, сколько нацелен на решение реальных жизненных проблем в существующей социальной среде.

В центре прагматической парадигмы находится успешность, понимаемая как максимальное настоящее социальное благополучие. Закономерным признаком человека, стремящегося к успешности,

являются активная позиция, стремление к преобразованию мира, активному поиску путей улучшения ситуации. Также одним из ведущих концептов является полезность любого объекта, стратегии, идеи, их инструментальность.

Содержанием прагматического воспитания оказывается механизм разрешения жизненных проблем, принципы и методы преобразования окружающей действительности. Поэтому схемы прагматического воспитания изменчивы, они исходят из социального окружения и логики развития ребенка.

Д.Дьюи называл свой метод прагматической парадигмы воспитания инструментализмом, однако выдвинутые им идеи вписываются в прагматическую парадигму: воспитание и обучение должны быть слитны в стремлении преодолеть каждодневные задачи; необходимо развивать активность учеников, стимулировать их самостоятельность, стремиться к утверждению личности.

Целью прагматического воспитания является, несомненно, человек успешный, человек, сделавший-себя-сам. Девизом прагматического подхода мог бы быть афоризм Д.Дьюи: «Узнать, на что ты способен, и обеспечить себе возможность реализовать свои способности — в этом ключ к счастью» [7; 45]. При всей привлекательности данного образа необходимо отметить, что он глубоко фундирован либерально-демократической идеологией и имеет ряд существенных особенностей, не позволяющих оценить его как результат многовековой истории теоретических поисков в области воспитательного процесса.

Успешность (в жизни, делах) как критерий богоизбранности стала открытием социальной доктрины протестантизма в его кальвинистском варианте. Мыслители-протестанты нашли возможность обойти евангельскую максиму о богаче и ушке иглы, постулируя возможность посюсторонней оценки человеческих дел Божественным благословением в делах. Этот поворот мысли, в свое время, определил всю логику развития американской да и западной цивилизации в целом. Гораздо менее комплементарная максима — «если ты такой умный, то почему ты такой бедный» — точно описывает проблемные места прагматического воспитания, а также невозможность диалога в рамках этой парадигмы. В генетическом плане прагматизм имеет много общего с законами биологического выживания.

Прагматическая парадигма, в силу своей сугубо практической направленности, полностью лишена образа какого-либо идеала; даже в реалистической парадигме в виде интеллектуального центра находится понятие истины (реальности), в то время как в прагматике все показывается подвижным и относительным. Релятивизм оказывается наилучшим основанием для жизненного прагматизма: так, для священника Бог в рамках данной парадигмы оказывается не только идеальным, но и прагматично выгодным ориентиром, точно так же, как стройность для фотомодели или умение готовить для повара. Ориентиры относительны и сопоставимы; в рамках прагматизма личные умения значительно важнее любых высоких понятий, культурных достижений или нравственных установок, а любые идолы и культурные памятники удобно предстают в редуцированной форме. В предельном измерении прагматическое воспитание способно формировать успешных, но ни во что не верящих людей, сугубых индивидуалистов, предлагающих крайне редуцированный и упрощенный вариант человеческой культуры.

Вместе с тем прагматизм, не порождающий никаких типов нравственной дихотомии и нацеленный на личное саморазвитие, оказывается сегодня одной из наиболее популярных парадигм воспитания во всем мире. Его можно оценить по-разному, однако именно прагматизм формирует большинство влиятельных традиций западного общественного уклада (ориентация на успешность, толерантность, экономность и пр.).

Существует, однако, серьезная проблема и в рамках данной парадигмы, связанная с переоценкой жизненной успешности как критерия человека. Постулируемая возможность добиться успеха любого уровня, расчет на свои силы оборачиваются сложной мировоззренческой закономерностью: если индивид не достигает успеха в той или иной области, он оказывается перед необходимостью признать собственную неполноценность, несоответствие идеалам общества успешных людей. Оказываясь в ситуации проигрыша в «биологической войне» социальных видов, в ситуации «богооставленности» социальным благом, человек не находит утешения в рамках прагматизма и вынужден либо разрешать это противоречие силой (откуда растущая социальная агрессия в самых благополучных странах), либо искать помощи в традиционном идеалистическом мировоззрении.

Философское понимание антропоцентризма и гуманизма в воспитании

В поисках нового идеала, на смену устаревающей в рамках западного мышления образу Великого Другого, теории и практики воспитания вышли на идею человека, на воспитание идеального, всесторонне развитого представителя человечества, который в своем поведении следует не извне

принесенным идеалам, но внутреннему ощущению человечности, во всем богатстве биологических, социальных и культурных коннотаций. Такая идея была развита в рамках парадигмы воспитания, которая пропагандирует свободное развитие ребенка сообразно его личным потребностям, что получило наименование воспитания антропоцентрического, гуманистического или свободного. Каждое из этих направлений имеет свои особенности, однако мы считаем возможным объединить их в одну парадигму по признаку единых содержания и целей воспитания.

Начиная с Ж.-Ж.Руссо, представители антропологического и гуманистического подхода теоретически осмысливали идеал всестороннего развития человека, приближенный к античному идеалу пайдеи. Различные аспекты человекоцентристской парадигмы разрабатывали в своих трудах и педагогической практике Э.Кей, Г.Шаррельман, Ф.Гансберг, Л.Гурлитт, К.Н.Вентцель, Л.Н.Толстой, М.Монтессори, С.Френе, Я.Корчак, В.А.Сухомлинский и многие другие [8; 67]. Выразительное основание философии антропоцентризма в воспитании видим у К.Д.Ушинского: «Воспитатель должен стремиться узнать человека, каков он есть в действительности, со всеми его слабостями и во всем его величии, со всеми его будничными, мелкими нуждами и со всеми его великими духовными требованиями. Воспитатель должен знать человека в семействе, в обществе, среди народа, среди человечества и наедине со своей совестью; во всех возрастах, во всех классах, во всех положениях, в радости и в горе, в величии и унижении, в избытке и болезни, среди неограниченных надежд и на одре смерти, когда слово человеческого утешения уже бессильно. Он должен знать побудительные причины самых грязных и самых высоких деяний, историю зарождения преступных и великих мыслей, историю развития всякой страсти и всякого характера. Тогда только будет он в состоянии почерпнуть в самой природе человека средства воспитательного влияния — а средства эти громадны» [9; 123].

Антропоцентризм в воспитании опирается на понимание сущности человека как открытой и обновляющейся системы, а воспитания — как создания динамической, благоприятной для индивида среды. При этом человек, стоящий в фокусе воспитательного процесса, сам задает векторы развития, и ни нормы, ни идеал не могут служить границами процесса; модель нацелена на многостороннее и индивидуальное развитие личности [10; 123]. Главная задача — становление уникальной личности воспитанника.

Таким образом, подобно прагматизму, антропо-гуманистическая парадигма ориентирована на развитие личности как таковой, вне соотнесения с какими-либо предзаданными схемами. Вместе с тем, в отличие от прагматизма, гуманизм не связан жесткой ориентацией на успешность; содержанием гуманистического воспитания становится многообразие проявлений человеческой личности.

Гуманистически ориентированное воспитание, наследуя античной и ренессансной традиции выдвигая образа идеального, гармоничного, всесторонне развитого человека, является сегодня одним из лидирующих подходов. Его успешность связана, в частности, с тем фактом, что такой тип воспитания не устанавливает жестких личных идентичностей, а предлагает выбор в формировании таковых, в том числе и в течение жизни. Таким образом, человек, воспитанный в гуманистической парадигме, способен самостоятельно определять свои потребности и соотносить с ними возможности, находить роль в социальных группах, соответствующую не каким-то внешним ожиданиям, а внутреннему самоощущению.

Вместе с тем ориентация на собственные потребности, без стремления к идеальным образцам и нравственным ориентирам, может повлечь за собой отсутствие незыблемых культурных и духовных ориентиров. В наиболее мрачной перспективе гуманистическое воспитание, не сдерживаемое никаким принуждением, может оказаться основанием для развития типичной личности потребительского общества, ориентированной только на собственные желания и запросы. В наиболее резких оценках негативные последствия свободного воспитания могут быть расценены в свете «гламурных приоритетов потребительской «цивилизации досуга», «деградации, базирующейся на окультуренных безусловных рефлексах животных» [5; 4].

Философское понимание социетарного в воспитании

В то время как одним из приоритетов развития воспитательной теории на Западе стала опора на индивидуума, существует и обратная тенденция — воспитание с опорой на коллектив. Социально ориентированное воспитание, призванное сформировать из индивидуума идеального члена большой или малой социальной группы, привить ему ценности и модели поведения, свойственные именно этой группе, называется социетарным. Содержанием данной парадигмы воспитания являлись целенаправленно отобранные ценности и нормы поведения социальной группы (класса, нации).

Социетарная парадигма относится к наиболее традиционным системам воспитания. Ее тысячелетиями воспроизводило традиционно кастовое общество, в котором социальная мобильность была не только мало возможна, но и нежелательна. Разновидностями социетарного воспитания были и цеховое, и классовое. Это было приоритетом в любом обществе, где коллективные ценности признавались в качестве ведущих. Социетарная парадигма тысячелетиями помогала традиционным культурам поддерживать стабильность общества.

Ценность социетарной, коллективной парадигмы была оспорена в новое время, в условиях повышающейся социальной мобильности, раскрытия классово-цеховых границ, и в особенности в условиях открытого информационного общества. Социетарная парадигма воспитания, как правило, связана с воспитанием коллективистским. Коллективистское, или общинное, воспитание было традиционным для славянского менталитета и, более широко, для евразийского.

В советское время коллективистская модель воспитания получила свое теоретическое обоснование, найдя такую, в частности, форму, как обучение в детском коллективе. «Некоторые педагоги и писатели обратили внимание на спонтанно возникающие в детской среде отношения товарищества, солидарности, взаимопомощи, заметили нравственную, интеллектуальную силу взаимовлияния, воздействие традиций, общественного мнения, настроения сообщества на личность ребенка. Первоначально на уровне интуитивного синтеза эти явления фиксировались как «дух товарищества», «корпоративный дух», подчинение инстинкту общности»[11; 72].

Одной из частных форм социетарной парадигмы воспитания может быть названо воспитание технократическое. Оно разработано в рамках производственной системы, рассматривающей воспитание как строго направленный, управляемый и контролируемый процесс, связанный с подготовкой идеального члена производственного коллектива и производственного процесса.

Содержанием технократического образования становятся нормы культуры и механизмы поведения, закрепляемые на уровне «стимул — реакция — подкрепление». В то время как человек обретает четкую социальную идентичность, он также может утратить способность к рефлексии, критическому осмыслению событий и фактов, стать полностью управляемым.

А.М.Новиков критически заметил: «Технократическое общество производит духовно деформированные личности: на одном полюсе рядовой работник низводится до уровня некоего придатка машины, «винтика», на другом — представители так называемой командно-административной системы — тоже закрепощенные люди, несвободные в своем поведении и своих решениях»[12; 8].

В советской педагогике понятие коллектива как воспитательной силы было наиболее глубоко раскрыто в публикациях и педагогической практике А.С.Макаренко. Он выделил важнейшие признаки коллектива как воспитательной среды: общественно значимую цель, деятельность, направленную на достижение этой цели, а также отношения ответственной зависимости. Однако идеи коллективистского, социетарного воспитания с различных сторон развивали также Л.И.Новикова и Н.Л.Селиванова, А.В.Мудрик и В.П.Каракровский, О.С.Газман и И.П.Иванов; в советской воспитательной практике были реализованы такие глобальные модели воспитания в коллективе, как «Орленок», Фрунзенская коммуна, школы Брюховецкого, Захаренко и др. Важно отметить, что идеи и практики советской модели коллективистского воспитания были восприняты и на Западе: так, в Германии создан институт, изучающий наследие А.С.Макаренко, где собраны все известные материалы его наследия.

Конечно, коллективистское воспитание имеет и свои недостатки, связанные с ориентацией на ценности и нормы социальной группы. Результатом социетарного воспитания может быть человек нетолерантный, исполненный социальной нетерпимости, следовательно, агрессивный и беспомощный в рамках любого другого социального окружения. Таким образом, социетарное воспитание, с одной стороны, способствует установлению четкой идентичности, способствующей психологической стабильности, с другой — может недостаточно готовить человека к изменчивой социальной действительности.

Вывод. К специфике социально-философских взглядов на воспитание у народов Евразии

Рассмотренные парадигмы воспитания, как традиционные, так и сравнительно новые, предлагающие различные ведущие ценности и различные цели, необходимо должны учитываться при подготовке проекта воспитательной парадигмы, которая могла бы стать основанием для формирования и поддержания социальной стабильности и устойчивого социального развития на евразийском пространстве, которое сегодня осмысливается как единая структура ноосферы, дополняющая западноевропейский либерально-демократический проект.

Идея регионально специализированных концепций воспитания не раз поднималась в научной работе [13; 6]. Задаваясь вопросом о парадигме воспитания, релевантной для народов евразийского пространства, необходимо исходить из традиционных взглядов на социализацию у данных народностей, а также из общих мифологических установок, образов, сюжетов, являющихся трансляторами многовекового культурного наследия различных народов.

Некоторые из национально обусловленных систем воспитания осмысливаются сегодня как более «успешные». Так, по замечанию Б.О.Майера, «опыт последних 15–20 лет показывает, что основная часть российских педагогов, научных сотрудников, управленцев и студентов, с их глубинной культурой, традиционно ориентированной на «переживание» окружающего мира, в тактическом и оперативном отношении существенно проигрывает прагматической культуре западного «деятельного человека» [14; 4]. Это означает, что современная социальная философия постсоветского пространства необходимо должна взять на себя миссию создать научно обоснованную концепцию воспитания, nasledующую как актуальные тенденции советской педагогики, так и традиции и тысячелетние ценности народов, проживающих на евразийском пространстве бывшего СССР, и в то же время состоятельную в эпоху прагматической ориентации деятельности.

Евразийское сообщество представляет собой очень массивную совокупность различных народов, говорящих на разных языках, исповедующих различные религии, имеющих свои обычаи, антропологию, привычки, различные жизненные стратегии: «Смешанная идентичность довольно болезненно переживается на индивидуально-психологическом уровне. Следствием этого является стремление евразийских сообществ к консолидации» [15; 18]. Само выделение концепции евразийства свидетельствует о существовании некоего общего пространства в ноосфере, освоение и осмысление которого может и должно дополнить и, быть может, в чем-то оспорить глубоко проработанный, осмысленный и во многом «победивший» западноевропейский культурный проект.

Не присоединяясь к огульным критикам либерального мировоззрения и западноевропейского менталитета, «буржуазного общества» и потребительской культуры, мы в то же время считаем не только возможным, но и необходимым выдвижение евразийского культурного проекта, хотя бы как принципиальной стратегии, которая может быть выражена и в системе воспитания. Возможно, именно евразийский культурный проект, понимаемый как альтернатива западноевропейскому (и американскому), которые сегодня захватывают мировое информационно-культурное пространство, может найти ответы на те неразрешимые и угрожающие вопросы современности, которые западные аналитики оптимистично называют «вызовами».

Евразийская общность насчитывает три важнейших прототипических культурных образца: земледельцы, горцы и кочевники. Вместе с тем согласимся с тем выводом, что «русский народ, по единодушному мнению всех евразийцев, является системообразующим этносом многонациональной Евразии как по своей численности, так и по той роли, которую он играл в ее политической, социальной и этнической консолидации в последние пять веков» [15; 134].

Важнейшим ориентиром евразийской традиции в целом является ориентация не столько на разумное, рассудочное, аналитическое отношение к миру, сколько на синтетическое, эмоциональное, «по наитию». Не случайно в европейских языках не сохранилось понятие, наследующее греческой пайдеей: рассудочному менталитету соответствует концепция *образования* как системы накопления знаний. Одним из приоритетов традиционного подхода к воспитанию в евразийской общности является ориентация на интуицию, на целостное внерассудочное постижение мира и на ценности культурного, духовного порядка.

Таким образом, среди рассмотренных парадигм воспитания идеалистическая, связанная с ориентирами на безусловные ценности, является внутренне присущей евразийской ментальности.

Другим приоритетом ментальности народов Евразийского региона является понятие/образ коллектива. Ценность общины равновелика как в социальном типе *орды*, так и в русской крестьянской общности. Дети сызмальства воспитываются в обществе; ценности коллектива, как правило, ставятся выше индивидуальных запросов; вернее, идеальным индивидуальным запросом оказывается тот, который соответствует коллективным стремлениям. Несмотря на некоторую переоценку ценностей коллективизма после развала СССР, понятие коллектива и общины не потеряло актуальности на всем постсоветском пространстве. Это связано с глубокой укорененностью понятия и образа коллектива в ментальности, научном и обыденном сознании людей постсоветской формации. Несмотря на утрату советской идеологии, понятие коллектива сохранило свои основные черты в мышлении. Согласимся здесь с авторами монографии о воспитании в современности: «Удерживать» прежний научный смысл

здесь помогает как раз консервативность обыденного мышления, своего рода смылосодержательные лексические стереотипы» [16; 154]. Эта ориентация на коллективизм, сохраняющаяся в обыденной жизни и в ментальности, отраженная в языковых картинах мира, свидетельствует о закономерной ориентации на социетарное, коллективное воспитание, на необходимость проецирования общинных норм для продолжения социального бытия.

Список литературы

- 1 Луков В.А. Парадигмы воспитания // Знание. Понимание. Умение. — М., 2005. — № 3. — С. 139–151.
- 2 Абрамов Я. Иоганн Генрих Песталоцци. Его жизнь и педагогическая деятельность. — [ЭР]. Режим доступа: http://books.google.ru/books?id=fcAshw8pCKgC&hl=ru&source=gbs_navlinks_s
- 3 Герbart И.Ф. Избранные педагогические сочинения. — М.: Просвещение, 1940. — Т. 1. — 292 с.
- 4 Гололобова Т.А., Емельянова Б.В., Наумов Н.Д. Русская философия как педагогика (вторая половина XIX — начало XX в.). — Екатеринбург: ЕГУ, 1999. — 116 с.
- 5 Майстренко В.И. Социально-философский анализ воспитания как культурного феномена: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. — Ростов н/Д., 2009. — 23 с.
- 6 Бордовская Н.В. Педагогика. — СПб.: Питер, 2011. — 299 с.
- 7 Шейн Г. Джон Дьюи // Перспективы. — М., 1986. — № 4. — С. 34.
- 8 Гагаев А.А., Гагаев П.А. Русские философско-педагогические учения XVIII–XX веков: Культурно–исторический аспект. — М.: Дом книги, 2002. — 189 с.
- 9 Ушинский К.Д. Собрание сочинений. — М.: Просвещение, 1974. — 321 с.
- 10 Гавров С.Н., Микляева Ю.В., Лопатина О.Г. Воспитание как антропологический феномен. Учеб. пособие. — М.: Форум, 2011. — 240 с.
- 11 Проблемы детского коллектива в русской и советской педагогической мысли. — М.: Педагогика, 1973. — 123 с.
- 12 Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе. Парадоксы наследия, векторы развития. — М.: Эгвес, 2000. — 156 с.
- 13 Демина Т.Н. Теоретические основы региональной концепции воспитания школьников в Республике Мордовия: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — М., 1998. — 23 с.
- 14 Майер Б.О. Когнитивные аспекты современной философии отечественного образования: Монография. — Новосибирск: СО РАН, 2006. — 276 с.
- 15 Евразийский мир: ценности, константы, самоорганизация / Под ред. Ю.В.Попкова. — Новосибирск: Нонпарель, 2010. — 449 с.
- 16 Ромм Т.А., Аникеева Н.П., Винникова Г.В., Киселева Е.В., Пивченко В.П. Феномен воспитания в современной педагогике. — Новосибирск: НГПУ, 2011. — 221 с.

В.О.Бернацкий, Д.В.Лепешев

Әлеуметтік-философиялық тәрбие беру парадигмаларының негіздері

Мақалада білім философиясы мен педагогикалық ой тарихындағы негізгі пікірленген тәрбие беру парадигмаларының негіздері қарастырылды. Педагогикалық парадигмалардың мазмұны, мақсаты, күшті және әлсіз жақтары тізбектей айқындалды. Авторлардың қорытындылары еуразиялық кеңістіктегі парадигмаларды қолдану мәдени сәйкестілігі мен мүмкіндігіне қатысты.

V.O.Bernatskiy, D.V.Lepeshev

Basic social and philosophic educational paradigms

The authors of the article consider the most important educational paradigms, which were postulated in the history of pedagogical idea and education philosophy. Contain, aim, advantages and disadvantages of pedagogical paradigms are distinguished gradually. The author's conclusions concern the possibility and cultural congruity of paradigm using on European expanse.

References

- 1 Lukov V.A. *Knowledge. Understanding. Ability*, Moscow, 2005, № 3, p. 139–151.
- 2 Abramov Ya. *Iogann Genrih Pestalocci. His life and teaching activities*, http://books.google.ru/books?id=fcAshw8pCKgC&hl=ru&source=gbs_navlinks_s
- 3 Gerbart I.F. *Selected pedagogical works*, Moscow: Prosveshchenie, 1940, 1, 292 p.
- 4 Gololobova T.A., Emel'zhanova B.V., Naumov N.D. *Russian philosophy as a pedagogy (second half of XIX – early XX century)*, Ekaterinburg: EGU, 1999, 116 p.
- 5 Maiystrenko V.I. *Socio-philosophical analysis of education as a cultural phenomenon*: Author. dis. ... cand. philosophy sciences, Rostov-on-Don, 2009, 23 p.
- 6 Bordovskaya N.V. *Pedagogika*, Saint Petersburg: Peter, 2011, 299 p.
- 7 Sheiyn G. *Prospects*, Moscow, 1986, № 4, p. 34.
- 8 Gagayev A.A., Gagaev P.A. *Russian philosophical and pedagogical doctrines XVIII-XX centuries: cultural and historical aspect*, Moscow: Dom knigi, 2002, 189 p.
- 9 Ushinskiy K.D. *Collected works*, Moscow: Prosveshchenie, 1974. 321 p.
- 10 Gavrov S.N., Miklyayeva Yu.V., Lopatina O.G. *Vospitanie kak antropologicheskij fenomen*. Manual, Moscow: Forum, 2011, 240 p.
- 11 *Problems of children's collective in the Russian and Soviet pedagogical thought*, Moscow: Pedagogika, 1973, 123 p.
- 12 Novikov A.M. *Russian education in a new era. Paradoxes of heritage, development vectors*, Moscow: Jegves, 2000, 156 p.
- 13 Demina T.N. *Theoretical bases of the regional concept of education of school students in the Republic of Mordovia* Avtoref. dis. ... cand. ped. Nauk, Moscow, 1998, 23 p.
- 14 Majer B.O. *Cognitive aspects of modern philosophy of domestic education*: monograph, Novosibirsk: SO RAN, 2006, 276 p.
- 15 *Euroasian world: values, constants, self-organization*, under edit. Yu. V. Popkov, Novosibirsk: Nonparel', 2010, 449 p.
- 16 Romm T.A., Anikeeva N.P., Vinnikova G.V., Kiseleva Ye.V., Pivchenko V.P. *Education phenomenon in modern pedagogics*, Novosibirsk: NGPU, 2011, 221 p.

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ

UDC 316.6: 325.272

G.B.Капбасова¹, R.Kervalishvili²

¹*Ye.A.Buketov Karaganda State University;* ²*Tbilisi Medical and Biological College*
(E-mail: kusuna_89@mail.ru)

Study of the image of the future among Georgian emigrants living Kazakhstan

The article discusses the problems associated with migration, namely the image of the future men of Georgian nationality, living in Kazakhstan. Image of the future is regarded with the prospect of life's journey: past, present and future. The results show that the future seems to them lasting and associated with positive emotional experiences. They do not have a clear position on the fact whether their future is chaotic or orderly, simple or complex, will depend on them personally or by any external factors, but they tend to his plan. Georgians are very important values that shape their lives, are striving for success, security, respect, implementation of socially approved activities, education and competence.

Key words: Image of the future, psychology migration, value-semantic characteristics, prospective of the way of life, attitude to the past, present and future.

The beginning of our millennium marked a resounding increase of migratory behavior of people. Sometimes the desire to change their place of residence and, as a consequence, their way of life is an attempt to change their lives without changing the characteristics of the value and meaning of their image of the world. As a consequence, the representation of the potential emigrants about the future, usually ends up on arrival at the new place of residence. It is clear that these factors are reflected in the life of society and in particular on the life and worldview of certain social groups that are actually experiencing a similar phenomenon.

Image of the future determines how a person will build the prospect of his way of life. The only understanding of this fact shows how a compelling problem is the image of the future in modern psychology. But, despite the high importance of this aspect for the understanding of the psychology of the individual, or a certain social group, there is still very little research in this area in psychology. Most existing studies are focused mainly on short time intervals, which do not give a broad view of human psychological time — the owner of a long-term time perspective.

We have attempted to unite in this research the study of the two most important issues of our time — migration and image of the future of immigrants.

To study the image of the future, there are specially developed research methods in psychology. We chose the following.

1. «Cyclic test of time» by T.Kotle.
2. «Complexity scale to measure attitudes toward the future» by Nyutten.
3. Test of sense-of-life orientation (SLO) by D.A.Leontyev.
4. Valuable questionnaire (VQ) by Schwartz.

Another technique was the modified by us technique of Golovakha E. and A.Kronik «Life Line» [1], which has been called «The events of the future.» Its results were processed with the aid of content analysis.

For human perception of time and the idea of time method of «Cyclic test of time», T.Cauldron in which with the help of the three circles are represented the subjects past, present and future was chosen. The technique was developed in 1976, is used in many studies on time in a person's life.

To measure the affective attitude toward the past, present and future we selected «Complexity scale to measure attitudes toward the future» by Nyutten [2]. The scale is based on the technique of semantic differ-

ential by Charles Osgood. We used this technique not for exploring the semantic content of the concept of «future», but for the study of subjective attitudes to this time dimension of life.

In the next step of the test of sense-of-life orientation was offered (procedure SLO by D.A.Leont'yev [3]). It allows to assess the «source» of the sense of life that person may be found either in the future or present or past or all three components of the lifetime.

Evaluative questionnaire (EQ) by Schwartz is another technique applied in the study. Value aspect interested us, because the values are, by definition of V.Ye.Klochko, tense, but not implemented possibilities, defining determination of human behavior from the future [4]. The basis of the questionnaire is the theoretical concepts, according to which all values are divided into social and individual [4]. The purpose of using a technique by Schwartz was to determine what values are most or least important as a guiding principle in human life.

Another technique was the modified by us technique by Golovakha E. and A.Kronik «Life Line», which was named «The events of the future.» People under the test were asked to follow the instructions: «Imagine all your life. Try to see in its entirety — from birth to death. In your life, there were a lot of events, a lot is yet to come. Try to find (for oneself) ten most important, in your opinion, events in your life that you expect in the future. By event, we will consider any significant change in your life. This may be a change in the nature or in society, in your own world (thoughts, feelings, values) in your state of health, finally, in your behavior, affairs at work, in the family, communicating with friends, and so on. Each event write down on a sheet in a convenient formulation for you. Please specify the most accurate estimated date (year, month, if possible, the number) of each of the selected search events. And now estimate them in order of importance you like, denoting by the number 1 most important event, by the number 2 — the fact that a little less important, and so on until the end. The responses of the tested people were processed using content analysis.

For testing the results of the research methods were used the methods of descriptive statistics (arithmetic mean count, frequency analysis).

For performing the research, we selected 30 men among Georgian emigrants aged from 25 to 45 years old with a technical (80 %) and humanitarian (20 %) education. Among them there are married couples (73 %) and singles 27 %. The test was conducted at the center «Georgia 2007» in the city of Karaganda. All people participated in the study on a voluntary basis.

According to the results of the method «Cyclic test of time» by T.Kotlle for Georgians emigrants it turned out that the bulk of the sample takes time, whether it's the future, past or present as a significant, valuable, emotionally rich and event time. The most significant is most often indicated the present time, and this was reflected in 15 % of tested, 14 % of participants indicated as significant their future, and 12 % indicated how significant was their past.

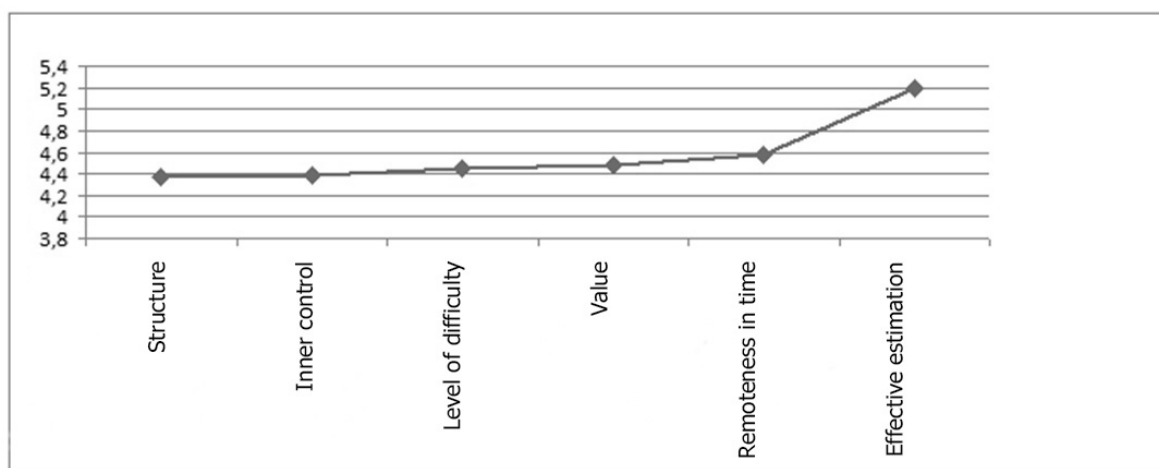
Neutral attitude to the present of the sample showed 15 % of Georgian emigrants, 12 % of the sample showed a neutral attitude to the past, and 9 % of the sample showed a neutral attitude towards their future.

The attitude to their future as a slight event showed 10 % of the sample, for 8 % of the sample past time appeared to be insignificant, and 5 % of the sample identified as insignificant their present time.

In general, we can say that this sample is characterized by high temporal measurements to evaluate their lives, taking them meaningful, relevant and important. They highly appreciate their past, they see a lot of opportunities in this for the subsequent implementation of their goals in the future.

Also for providing an idea of the image among our tested people, we used the technique of «Complexity scale to measure attitudes toward the future» by Nyutten, the results of which are shown in picture 1.

The picture shows that on a scale of «structure» in the sample of Georgians emigrants average score was 4.38 points, on a scale of «internal controls» the average score was 4.39, the average score on a scale of «degree of difficulty» was 4.46, for scale «value» there was obtained the average value of 4.49, on a scale of «remoteness in time» the average value for the group was 4.58, and on a scale of «general affective evaluation» was 5.19.

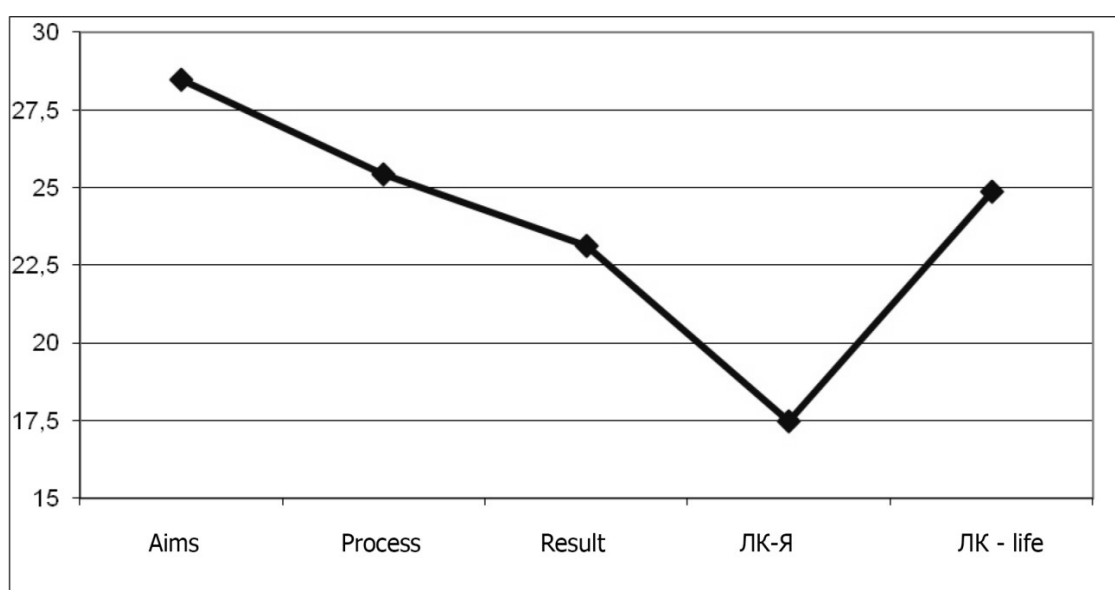

Picture 1. Average indicators of attitudes toward the future of the men of the Georgian Diaspora

So we see that by all the parameters were obtained average scores and one — above the average, and hence in general we can judge the presence of a positive attitude to the future of Georgians. Average scores were obtained on the scales «structure», «internal control», «degree of difficulty», «value», «remoteness in time.» Scores above the average were obtained on a scale of «general affective evaluation». We can say that Georgian immigrants perceive their future as a distant, slowly approaching. They have no specific understanding of what influences more on their future — from them in person, or by any external factors, as they lack a distinct idea of how easy or difficult will be their future, chaotic or a structured and orderly. Also they are clear in something or not their value determinants of future prospects. But at the same time, the future they see as a beautiful, attractive period of life.

The following method to examine the image of the future in the tested people was the method LSS by D.Leontiev. Its results are shown in picture 2.

On all scales, results were obtained, which can be considered as average, in accordance with regulatory measures. That is to say that for the majority of the representatives of the sample is characterized by the presence of life goals, perspectives. They perceive the process of his life as a rather interesting and emotionally intensive. Also for Georgians it is common to perceive their life as meaningful and productive. For the representatives of the sample it is typical to see themselves as people capable to build their lives in accordance with their values and interests, although sometimes there is a distinct sense of the limitations of this freedom from the outside. The life itself is perceived as a man under authority and controlled process.

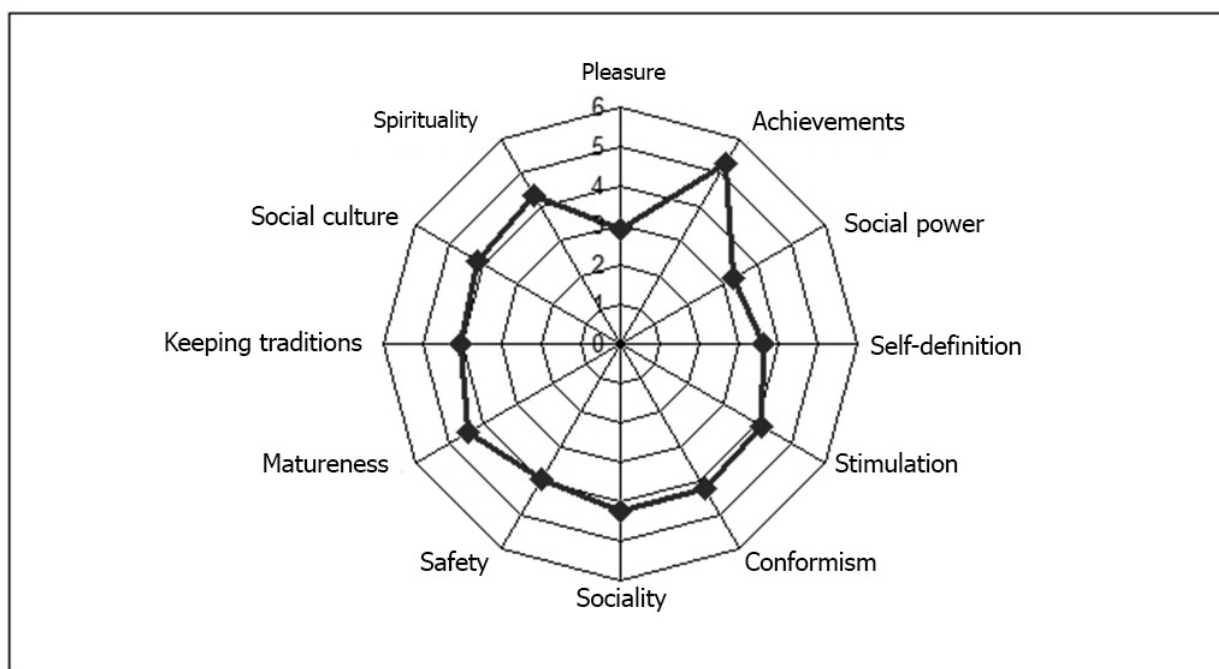

Picture 2. Average scores of meaningful indicators of life among men of the Georgian Diaspora

On all scales were derived indicators showing general satisfaction with their lives and an organically constructed timeline. Georgians appreciate their past, it seems to them as a meaningful and important part of their lives, the present time they see as dynamic, full of possibilities, and they feel their ability to use successfully them in the future.

The results obtained by the method of Schwartz to determine personally important values ensuring the dynamics of self-fulfillment in the time term, the sample of men Georgians are presented in picture 3.

The picture shows that the highest marks were given to the value of the «achievements» ($X_{av} = 5.23$) and «maturity» ($X_{av} = 4.42$), while the lowest scores were obtained for values of «enjoyment» ($X_{av} = 2.87$) and «social power» ($X_{av} = 3.27$). Values such as «self-determination» ($X_{av} = 3.6$), «stimulation» ($X_{av} = 4.09$), «conformity» ($X_{av} = 4.22$), «sociality» ($X_{av} = 4.18$), «security» ($X_{av} = 3.92$), «support the traditions» ($X_{av} = 4$) «social culture» ($X_{av} = 4.15$) and «spirituality» ($X_{av} = 4.29$) are approximately at the same level, and are likely do not have much impact on the quality of life of the sample.

Picture 3. Definitions of personally important values in a time perspective of Georgian Diaspora men

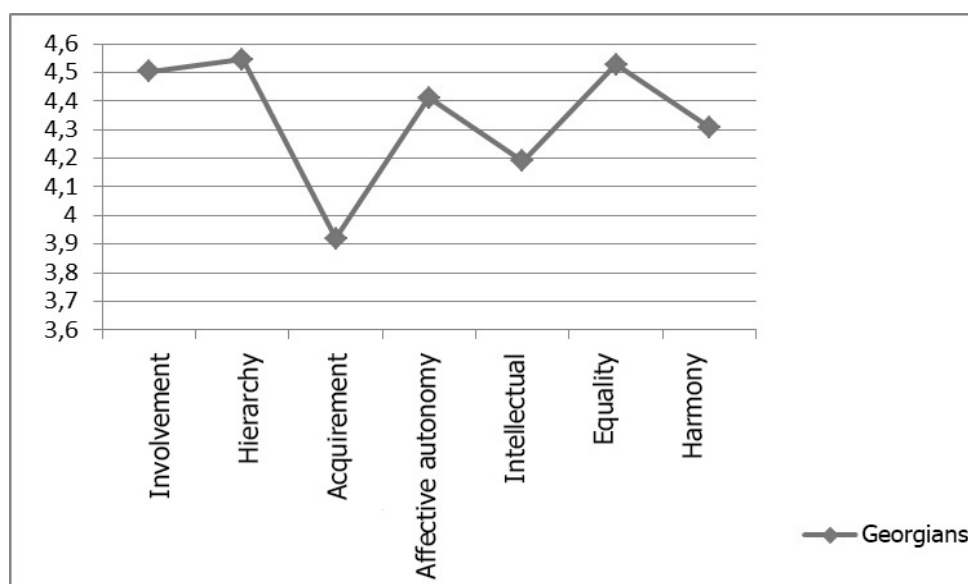
That is, we can say that for men Georgians value of hard work, activity and commitment, acceptance and respect from the society have a very high, they value education and competence, striving for wealth and success. The importance of value — «maturity» tells us that for the Georgian men it is very important to achieve a mature understanding of life, peace with yourself and raise a tolerant attitude towards different ideas and beliefs, parenting self-esteem is also important for them to understand their purpose in life, feel a deep emotional and spiritual connection with their loved ones. Also for them it is very important to understand the beauty of nature and art. The smallest value for this sample has the opportunity to meet the desires of pleasure and enjoyment. Equally insignificant for Georgian men in emigration strive to win prestige, power, a significant position in society, opening up opportunities to influence people and events.

Results of the second data block of the Schwarz methods — analysis of cultural values are presented in picture 4.

It was found that for a given sample are valued such notions as «hierarchy» ($X_{av} = 4.55$), «inclusion» ($X_{av} = 4.5$) and «equality» ($X_{av} = 4.53$), and the smallest value is the value of «mastery» ($X_{av} = 3.92$), all other values are constructed, such as «affective autonomy» ($X_{av} = 4.41$), «intellectual autonomy» ($X_{av} = 4.19$) and «harmony» are about the same level, and then have no significant effect on the quality of life of the sample.

In general, according to this method, we can say that the high value for Georgian emigrants is compliance with the hierarchy of the prescribed social roles, rules, but they are able to perceive other people, regardless of their status as equals in rights and opportunities. Also for this sample it is considered not so sig-

nificant pursuit of progress, mastery of the social and natural components of life in order to achieve personal and group goals. Perhaps this combination of the importance of hierarchy and dismissive attitude towards progress, changes, says that for a given sample can be an important observance of traditions, preservation of community and group orders received in it.

Picture 4. Definitions of cultural values of Georgian Diaspora men

Methodology «future events» showed that the average length of the specified future is 6.74 years. Moreover, 29 people out of 30 used to describe their future dated events, all of them together, with varying frequency, indicated 104 dated events: the most important factors for the future life of the sample is the family, the health and safety of loved ones, as all the representatives of the Georgian sample immigrants are planning for the future move to another country. Essential for them is to have events that allow to realize themselves and assert themselves in this life. Also for Georgian emigrants the future is largely structured event that embodies the value of friendship. In future, they expect the birth of children, it is determined by the solution of problems of their training. To a somewhat lesser degree of understanding of the issues associated with the opening of their business and career development, the acquisition of wealth and improve their own health.

Analysis of the results obtained by all methods revealed the following: male immigrants of Georgian diaspora show no tendency to distort time perspective, rooted in the past or the future, breaking away from the reality of the present. Future, which is focused on the study of our research, seems to them extended in time and associated with positive emotional experiences.

They do not have a clear position on the fact whether their future is chaotic or orderly, complex or simple, will depend on them personally or on any external factors, but they tend to their plans. Very important values for Georgians that define their lives, are striving for success, security, respect for, and implementation of socially approved activities, education and competence. Also important for them is to live in peace with each other and the social community to which they belong, they appreciate the rules of the society and supporting the social hierarchy, but it can take the people around them as equals. Unusual for Georgian immigrants is pursuit of pleasure and enjoyment, to the conquest of authority and power, so they are not inclined to try to change their environment and society for themselves, in accordance with their interests, much more valuable than defend their interests, for their adoption is the world, society, reconciliation with him, unity and harmony. These values define the dominant image of the future. Georgians associated their future primarily with their family hope to move, and the emergence and assertion of themselves as individuals. Also important factors of Georgian desired future are friendship, starting a business, career, security, birth of children, their education, and health.

References

- 1 Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. — Киев, 1984. — 209 с.
- 2 Нюттен Ж. Мотивация, действие и перспектива будущего / Под ред. Д.А.Леонтьева. — М.: Смысл, 2004. — 608 с.
- 3 Тест смысложизненных ориентаций (методика СЖО). Д.А.Леонтьева. — [ЭР]. Режим доступа: <http://psycabi.net/testy/256-test-smyslozhiznennye-orientatsii-metodika-szho-d-a-leontev> (дата обращения 15.10.2014).
- 4 Клочко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (введение в трансспективный анализ). — Томск: Томский гос. ун-т, 2005. — 174 с.

Г.Б.Қапбасова, Р.Кервалишвили

Қазақстанда тұратын грузин-эмигранттарының болашақ бейнесін зерттеу

Мақалада миграциялық үрдіспен байланысты Қазақстанда тұратын келешек грузин ұлтының ер адам бейнесінің мәселесі қарастырылды. Келешектегі бейнесі: өткендегі, бүгінгі, келешектегі өмірлік жолының перспективасы ретінде қаралды. Зерттеу нәтижелері оларға болашақ уақыт бойынша ұзақтығымен және жағымды әсершілдік көңіл-күйімен байланысты екендігін көрсетеді. Оларда болашақ ретсіз немесе парасатты, күрделі немесе қарапайым, оларға тікелей тәуелді немесе сыртқы қандайда бір ықпалдарға қатысты айқын көзқарас жоқтың қасы, алайда, бұған қарамастан, олар мұны жоспарлауға бейім. Грузиндер үшін олардың өмірін анықтаушы маңызды құндылықтар болып жетістікке, қамтамасыз етілгендікке, сыйластыққа, әлеумет құптайтын әрекеттердің жүзеге асуына, білімділікке және біліктілікке деген ұмтылыстар саналады.

Г.Б.Қапбасова, Р.Кервалишвили

Изучение образа будущего грузин-эмигрантов, живущих в Казахстане

В статье изучаются проблемы, связанные с миграционными процессами, а именно образ будущего у мужчин грузинской национальности, живущих в Казахстане, который рассматривается с перспективой жизненного пути: прошлое, настоящее, будущее. Результаты исследования показывают, что будущее представляется им протяженным во времени и связанным с позитивными эмоциональными переживаниями. У них отсутствует четкая позиция по поводу того, будет ли их будущее хаотичным или упорядоченным, сложным или простым, будет зависеть от них лично или от каких-либо внешних факторов, но при этом они склонны его планировать. Для грузин очень важными ценностями, определяющими их жизнь, являются стремление к успеху, обеспеченности, уважению, осуществлению социально одобряемой деятельности, образованности и компетентности.

References

- 1 Golovaha Ye.I., Kronik A.A. *Psychological time of the personality*, Kiev, 1984, 209 p.
- 2 Nyutten Zh. *Motivation, action and prospect of the future* / Under edit. D.A.Leont'yev, Moscow: Smysl, 2004, 608 p.
- 3 *Test smyslozhiznennykh of orientations (metodika SZhO)*. D.A.Leont'yev, <http://psycabi.net/testy/256-test-smyslozhiznennye-orientatsii-metodika-szho-d-a-leontev> (date accessed 10.15.2014).
- 4 Klochko V.Ye. *Self-organization in psychological systems: problems of formation of mental space of the personality* (introduction to the transspektivny analysis, Tomsk: Tomsk State University, 2005, 174 p.

Е.А.Лазарева, А.Р.Барикова

*Карагандинский государственный университет им. Е.А.Букетова
(E-mail: elena.lasareva@mail.ru)*

Исследование взаимосвязи между когнитивным стилем «Полезависимость — полнезависимость», мотивацией и саморегуляцией учебно-познавательной деятельности студентов

В статье рассматривается вопрос взаимосвязи когнитивного стиля «Полезависимость-полнезависимость», мотивации и саморегуляции учебно-познавательной деятельности первокурсников. Обосновывается актуальность исследования. Представлена общая характеристика мотивации, саморегуляции, исследуемого когнитивного стиля. Показана их роль в учебно-познавательной деятельности студентов. Выявлены корреляции между различными уровнями мотивации, отдельными шкалами саморегуляции (планирование, программирование, самостоятельность) и показателями полезависимости студентов. Обнаружены особенности саморегуляции у студентов с разной степенью полезависимости.

Ключевые слова: учебно-познавательная деятельность, когнитивный стиль, полезависимость-полнезависимость, мотивация, саморегуляция, планирование, программирование, моделирование, оценка результатов, гибкость, самостоятельность.

Стратегическим направлением развития образования в Республике Казахстан сегодня стало создание благоприятных условий для формирования высокообразованной конкурентоспособной активной личности с инновационным типом мышления. Современное образование нацелено на формирование у студентов умения выявить проблему, готовность и способность обучаться самостоятельно, принимать и реализовать сложные решения, т.е. успешно адаптироваться в современном мире [1]. В связи с этим возрастает интерес к проблематике учебно-познавательной деятельности студентов.

Учебная деятельность, реализуясь через познавательную деятельность, в своей структуре опирается на мотивацию и саморегуляцию личности, на индивидуальные особенности когнитивной сферы.

Мотивация — это первый компонент в структуре учебно-познавательной деятельности, побуждающий и регулирующий ее. От ее развитости зависит академическая успешность учащихся. Исследования показывают, что различия между студентами с высокой и низкой академической успешностью обусловлены не столько разницей в уровне интеллектуального развития, сколько степенью развитости учебной и профессиональной мотивации. У студентов с высокой академической успешностью более высокая степень развитости профессиональной мотивации, чем у студентов с низкой академической успешностью. Первые имеют четкое и объективное представление о будущей профессии, положительно относятся к выбранной специальности, осознают ее общественную важность и удовлетворены сделанным выбором. Кроме того, у студентов с высокой академической успешностью обнаруживается в основном внутренняя мотивация. Они стремятся получить качественные и прочные знания, сформировать полезные умения и навыки, необходимые для будущей профессиональной деятельности. У студентов с низкой академической успешностью преобладает внешняя мотивация. Также сформированная положительная учебная мотивация является эффективным компенсирующим фактором. Именно она обеспечивает успешность овладения знаниями и умениями в случае недостаточно высоких способностей. В свою очередь высокий уровень способностей не может компенсировать отсутствие мотивации к учению и сам по себе не приводит к значительным успехам в учебе [2].

Наряду с мотивацией система саморегуляции является еще одним резервом психики, способным повысить эффективность учебно-познавательной деятельности студентов. Мотивационная система активизирует и направляет личность, необходимы также факторы, регулирующие деятельность человека на пути к достижению цели. К таким факторам относится система саморегуляции. В.И.Моросанова подчеркивает, что от особенностей развития и формирования системы саморегуляции конкретного человека зависит успешность учебной деятельности [3; 83]. О.А.Конопкин указывает, что саморегуляция является тем универсальным процессом, который пронизывает все уровни организации учебной деятельности студентов. Он рассматривает саморегуляцию как «системно-организованный процесс внутренней психической активности человека по инициации, построению,

поддержанию и управлению разными видами и формами произвольной активности, непосредственно реализующей достижение принимаемых человеком целей» [4; 6].

В качестве третьего ресурса можно назвать продуктивные когнитивные стили. Когнитивные стили имеют особый статус, поскольку обеспечивают связь между познанием и личностью, реализуют опосредующую, системообразующую функцию. Интерес к их изучению связан с возможностью понимания, а следовательно, повышения эффективности учебно-познавательной деятельности, так как характер взаимодействия учащегося с учебной ситуацией зависит от его когнитивно-психологических свойств [5; 20]. Хотя «cognitive» переводится как «познавательный», «познавательный стиль» и «когнитивный стиль» не являются синонимами в понятийном аппарате отечественной психологии. «Познавательный стиль» — это отражение действительности в виде познавательного образа (сенсорного, перцептивного, мнемического, мыслительного). На первый план выходит содержание познавательного образа. «Когнитивный стиль» характеризует психические механизмы переработки информации в ходе построения познавательного образа. На первый план выходит сам процесс построения познавательного образа. М.А.Холодная приводит часто употребляемое современное определение: «когнитивный стиль — это индивидуально-своеобразный способ переработки информации, который характеризует специфику склада ума конкретного человека и отличительные особенности его интеллектуального поведения» [6; 16]. Владение студентами продуктивными когнитивными стилями положительно повлияет на их учебно-познавательную, поисково-исследовательскую, творческую деятельность.

К настоящему моменту наиболее изучены 10 когнитивных стилей. Среди них полнезависимость — полнезависимость.

Полнезависимость рассматривается как возможность субъекта преодолевать влияние стимульного поля. Зависимость от контекста, напротив, свидетельствует о полнезависимости субъекта. Значение данного стиля для учебной деятельности обнаруживается в многочисленных исследованиях. Так, если для усвоения учебного материала (например, текста) нужны его переструктурирование, опора на вопросы умозаключающего типа, то более успешен и эффективен полнезависимый стиль. Полнезависимость приводит к ухудшению понимания материала. Это объясняется тем, что учащиеся с полнезависимым стилем не склонны к гипотетико-дедуктивному способу смысловой перестройки материала. При конспектировании лекций и научных текстов полнезависимые студенты больше перерабатывают текст. Это проявляется в сокращении количества слов, перефразировании мыслей, структурировании текста посредством выделения абзацев, подчеркивания, использования цветов и т.д. Также полнезависимые испытуемые лучше полнезависимых понимают текст, если он предъявлен в виде разрозненных фрагментов [6; 54]. Данный когнитивный стиль имеет значимые корреляционные связи с 44 % функций и показателей, таких как ощущения, избирательность внимания, мышление (в частности способность к выделению абстрактных связей), конвергентные способности, обучаемость [5; 23]. Полнезависимые учащиеся являются активными участниками образовательного процесса. Это связано с ведущей ролью внутренней мотивации в их обучении. Напротив, полнезависимые учащиеся обучаются успешнее в условиях внешней, причем отрицательной мотивации.

В большинстве научных работ когнитивные стили, саморегуляция и мотивация к обучению в вузе рассматриваются как отдельные характеристики [7; 382]. Исходя из сказанного выше, мы предположили, что имеются взаимосвязи между когнитивным стилем «Полнезависимость — полнезависимость» и мотивацией, саморегуляцией учебно-познавательной деятельности студентов.

В нашем исследовании приняли участие 110 студентов первого курса в возрасте 18–19 лет. Они обучаются на факультетах: философии и психологии, иностранных языков, филологическом, биолого-географическом, химическом.

В качестве методического инструментария мы использовали:

1) опросник «Мотивация обучения в вузе» Т.И.Ильиной [8; 491]. Он позволяет выявить ключевые мотивы обучения в вузе: «приобретение знаний» (стремление к получению знаний, любознательность); «овладение профессией» (стремление овладеть профессиональными знаниями и сформировать профессионально важные качества); «получение диплома» (стремление приобрести диплом при формальном усвоении знаний);

2) опросник «Стиль саморегуляции поведения» В.И.Моросановой (1998) [9; 119]. Он диагностирует уровень развития саморегуляции студентов (низкий, средний, высокий). Также методика измеряет показатели компонентов саморегуляции: планирование — характеризует особенности целеполагания и осознанного планирования деятельности; моделирование — диагностирует развитость пред-

ставлений о внешних и внутренних значимых условиях деятельности, степень их осознанности, детализированности и адекватности; программирование — показывает развитость осознанного программирования действий; оценка результатов — характеризует развитость и адекватность оценки результатов деятельности и поведения. Опросник позволяет выявить параметры регуляторных свойств личности — гибкости и самостоятельности. Гибкость отражает способность вносить коррективы в систему саморегуляции при изменении значимых условий деятельности; самостоятельность показывает степень независимости регуляторной системы;

3) тест «АКТ-70» К.У.Эттриха [10]. Он направлен на диагностику когнитивного стиля «Полезависимость–полнезависимость».

На первом этапе исследования мы определили ключевые мотивы обучения в вузе. В результате выборка была разделена на 3 группы (табл. 1).

Т а б л и ц а 1

Выраженность мотивов обучения в вузе

№ группы	Уровень мотивации к приобретению знаний	Количество респондентов	Среднее арифметическое по шкалам		
			Приобретение знаний	Овладение профессией	Получение диплома
1	Высокий	48,2 % (53 человека)	10,8	6,3	7,1
2	Средний	34,5 % (38 человек)	6,8	4,9	7,4
3	Низкий	17,3 % (19 человек)	3,4	4,7	7,4

Студенты, включенные в первую группу, обладают высоким уровнем мотивации как к приобретению знаний, овладению профессией, так и к получению диплома. Во второй группе наблюдается средняя мотивация к получению знаний, овладению профессией и высокая — к получению диплома. Первокурсники, составившие третью группу, заинтересованы в получении диплома, но мало заинтересованы в учебной деятельности.

Далее мы диагностировали уровень развития саморегуляции первокурсников. В выборке преобладает высокий уровень саморегуляции, он присущ 50 % испытуемых (55 человек). Средний уровень саморегуляции наблюдается у 43,6 % студентов (48 человек), низкий уровень свойствен лишь 6,4 % первокурсников (7 человек).

Мы сравнили показатели саморегуляции у студентов с высоким, средним и низким уровнем ориентации на учебную деятельность (рис.1).

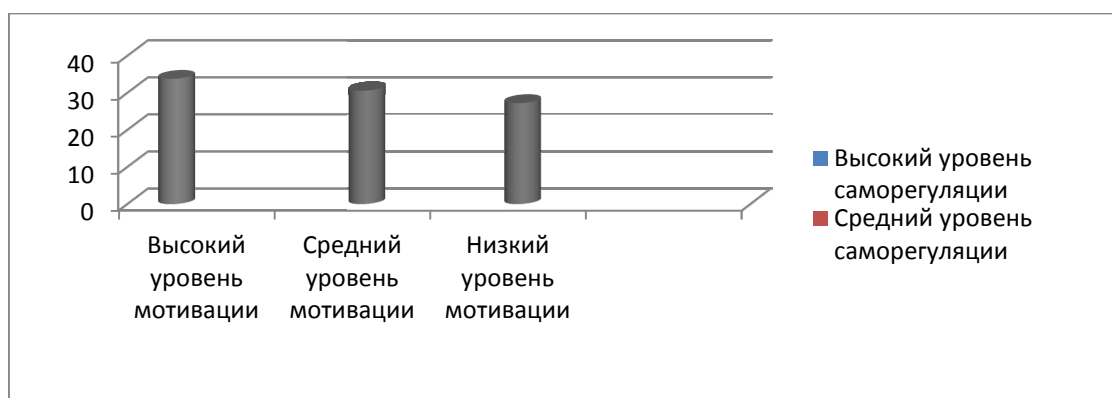

Рисунок 1. Общий уровень саморегуляции у студентов с различной мотивацией учебной деятельности

Среднее арифметическое значение по общему уровню саморегуляции у высокомотивированных студентов составило 33,77 балла. Оно означает высокий уровень развития регуляторных процессов. У студентов со средним и низким уровнем мотивации средние арифметические показатели по общему уровню саморегуляции равны 30,61 и 27,21 балла соответственно. Эти данные указывают на средний уровень развития регуляторных процессов.

Таким образом, первокурсники с высоким уровнем мотивации к учебе самостоятельны, умеют осознанно формулировать цели и достигать их. Они способны гибко и адекватно реагировать на изменившиеся обстоятельства и условия деятельности. Высокий общий уровень саморегуляции позволяет им легко овладевать новыми видами активности, уверенно чувствовать себя в незнакомых ситуациях, достигать стабильных успехов в привычных видах деятельности.

Описанные выше способности, возможности и умения выражены в средней степени у студентов из 2 и 3 групп.

Затем мы определили уровень полнезависимости-полнезависимости первокурсников. Во всей выборке только 7 человек (6,7 %) характеризуются полнезависимостью, 93,3 % первокурсников присущ когнитивный стиль «полнезависимость».

Мы сопоставили полученные данные с уровнями мотивации к учебной деятельности (рис. 2). Обнаружилось, что среди высокомотивированных студентов только 2 человека (3,8 %) обладают полнезависимым когнитивным стилем, прочим 96,2 % присуща полнезависимость. Студенты со средним уровнем ориентации на приобретение знаний также полнезависимы (89,5 %), только 4 человека (10,5 %) продемонстрировали полнезависимость. Та же тенденция у низкомотивированных студентов: полнезависимость свойственна 1 респонденту (5,3 %), полнезависимость — 94,7 %.

Значимых различий между тремя группами в количестве полнезависимых студентов коэффициент Фишера не выявил.

Коэффициент корреляции Пирсона показал отсутствие связи между всеми уровнями мотивации и полнезависимостью–полнезависимостью.

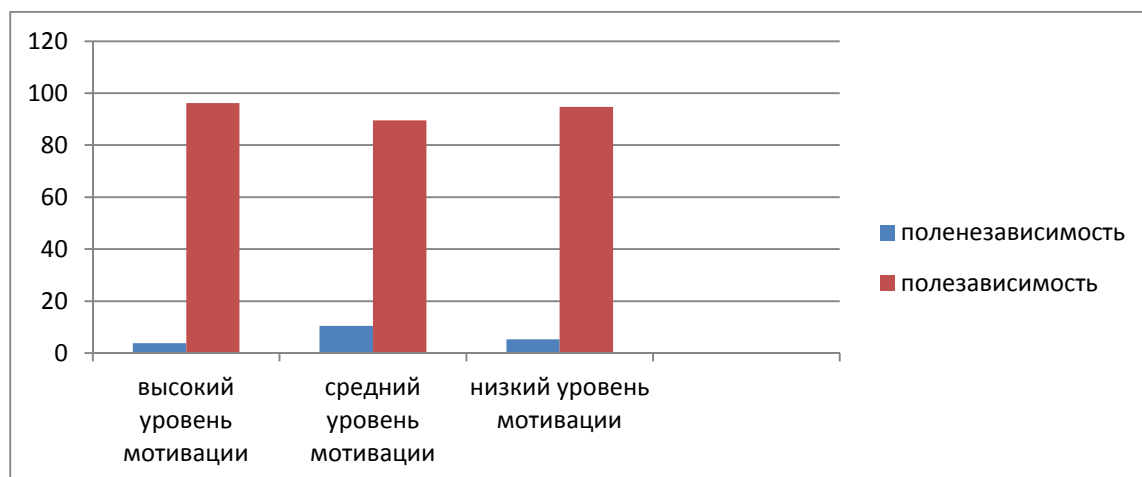

Рисунок 2. Соотношение полнезависимости–полнезависимости у студентов с различной мотивацией учебной деятельности

Показатели полнезависимости–полнезависимости мы соотнесли с данными по саморегуляции. Среди полнезависимых студентов у четверых саморегуляция сформирована на высоком уровне, у троих — на среднем. Не обнаружено корреляции между общим высоким и средним уровнем саморегуляции и полнезависимостью. Также не имеется корреляций между отдельными показателями саморегуляции (планирование, моделирование, программирование, оценивание результатов, гибкость, самостоятельность) и полнезависимостью.

Что касается полнезависимости, то она также не связана с общим уровнем саморегуляции (высоким, средним или низким). Не выявлено взаимосвязи между полнезависимостью и такими шкалами саморегуляции, как моделирование, оценивание результатов, гибкость.

Однако имеются корреляции с тремя прочими шкалами. Так, когнитивный стиль «Полнезависимость» связан с высокими и низкими показателями по шкале «Планирование», причем связь отрицательная (при $p=0,05$ $r_{xy}=-0,33$, $r_{крит}=0,29$ и $r_{xy}=-0,7$, $r_{крит}=0,6$). Эти данные означают, что чем более развиты умения и навыки планирования собственной деятельности, тем ниже уровень полнезависимости. И наоборот, чем выше уровень полнезависимости человека, тем менее развиты возможности планирования. Напомним, что полнезависимость предполагает ориентацию человека (при принятии решений) на внешние ориентиры, а не на собственные знания и опыт. Следовательно, менее полнезависимые

студенты стремятся осознанно планировать свою деятельность. При разработке планов выдвигают собственные цели, не удовлетворяются только теми, которые для них сформулировали другие (например, педагоги). При этом стараются определить, какие цели важны именно для них в данный момент, хотя эти цели могут не совпадать с регламентом учебного процесса. Стремятся достигать поставленных целей, не отказываясь от них из-за перемены внешних обстоятельств. Чем выше полезависимость студентов, тем менее выражена у них потребность в самостоятельном планировании своей деятельности. Нередко цели для более полезависимых студентов задаются извне. У них чаще меняются планы, они менее действенны.

Имеется корреляция между полезависимостью и высокими показателями по шкале «Программирование» (при $p=0,05$ $r_{xy}=0,5$, $r_{крит}=0,39$). Возможно, это означает, что полезависимые студенты учитывают внешние условия при разработке программы своих действий. Они ориентируются на требования, которые к их деятельности предъявляют педагог, вуз, учебный процесс. Это позволяет «вписаться» в систему четких внешних критериев, соответствовать им, а значит, быть достаточно успешными.

Также имеется отрицательная связь между полезависимостью и низкими показателями по шкале «Самостоятельность» (при $p=0,05$ $r_{xy}=-0,55$, $r_{крит}=0,46$). Это означает, что чем ниже уровень самостоятельности при организации деятельности, тем выше полезависимость человека, и наоборот. Можно предположить, что с увеличением полезависимости у студентов уменьшается самостоятельность в планировании и организации своей деятельности, ослабляется внутренний контроль за ее ходом, внутренние критерии оценки результата остаются нечеткими и неустойчивыми. Полезависимые студенты возлагают указанные функции на педагогов.

Наряду с корреляциями следует отметить и ряд имеющихся различий.

Мы проанализировали, чем в плане полезависимости отличаются студенты с высокими, средними и низкими показателями по шкалам саморегуляции (табл. 2).

Как показал критерий Манна-Уитни, у первокурсников с низкими результатами по шкале «Моделирование» уровень полезависимости выше, чем у студентов с высокими и средними показателями по данной шкале (при $p=0,05$ $U_{Эмп} = 242$, $U_{кр} = 264$ и $U_{Эмп} = 186,5$, $U_{кр} = 219$). Эти результаты означают, что менее полезависимые студенты стремятся различать важные и несущественные условия для достижения целей, учитывать изменение ситуации, оценивать свои внутренние ресурсы. Более полезависимые учащиеся не дифференцируют условия, воспринимают их как одинаково значимые, не всегда принимают в расчет свои возможности и ресурсы.

Т а б л и ц а 2

Средние арифметические показатели полезависимости на различных уровнях шкал саморегуляции

Шкалы саморегуляции	Высокий уровень	Средний уровень	Низкий уровень
1. Планирование	1,30	1,19	1,44
2. Моделирование	1,29	1,35	1,05
3. Программирование	1,24	1,36	1,01
4. Оценивание результатов	1,31	1,25	1,28
5. Гибкость	1,29	1,32	1,1
6. Самостоятельность	1,30	1,24	1,24
7. Общий уровень саморегуляции	1,28	1,30	1,15

Студенты с высокими и средними возможностями программирования собственной деятельности обладают значимо меньшей полезависимостью, чем студенты с несформированными умениями и навыками программирования (при $p=0,05$ $U_{Эмп} = 123,5$, $U_{кр} = 128$; при $p=0,01$ $U_{Эмп} = 219$, $U_{кр} = 249$).

Первокурсники со средним уровнем гибкости обладают меньшим уровнем полезависимости, чем студенты с низким уровнем гибкости (при $p=0,05$ $U_{Эмп} = 258,5$; $U_{кр} = 274$). Следовательно, менее полезависимые студенты легче перестраивают свои планы и программы исполнительских действий в изменившихся обстоятельствах, в том числе экстренных (например, при изменении хода экзамена, семинара).

Таким образом, когнитивный стиль «Полезависимость–полнезависимость» выполняет своеобразную функцию «выделения фигуры из фона» в процессе учебно-познавательной деятельности. Он играет важную роль при постановке целей деятельности, учебных задач, определении значимых для достижения цели условий; при формировании программы учебных действий и ее корректировке; выделении критериев оценки полученного результата.

Проведенная работа позволила сделать ряд выводов:

1. Среди первокурсников 48,2 % имеют высокий уровень мотивации к приобретению знаний, 34,5 % — средний уровень, 17,3 % — низкий уровень. При этом все студенты активно ориентированы на получение диплома.

2. Первокурсники с высоким уровнем мотивации к учебе обладают высоким уровнем развития регуляторных процессов. У студентов со средним и низким уровнем мотивации отмечается средний уровень развития системы саморегуляции.

3. У первокурсников с высоким и средним уровнем ориентации на получение знаний сформирована потребность в осознанном планировании своей деятельности, в отличие от студентов с низкой мотивацией к учебе.

4. Высокомотивированные студенты умеют выделять важные условия для достижения как текущих, так и перспективных целей; создавать подробные, гибкие, устойчивые к помехам программы действий; адекватно оценивать свою деятельность и ее результат.

5. У первокурсников с высоким уровнем мотивации к приобретению знаний сформированы четкие и устойчивые критерии успешности деятельности. Если намеченный результат не получен, они могут адекватно оценить причины неудачи и гибко изменить программу действий.

6. Чем ниже уровень полезависимости студентов, тем более они способны к самостоятельному планированию своей деятельности. И наоборот, с развитием умений и навыков планирования собственной деятельности уровень полезависимости студентов снижается. Менее полезависимые студенты стремятся осознанно планировать свою деятельность, выдвигать собственные цели, устанавливать их иерархию. Чем выше полезависимость студентов, тем менее выражена у них потребность в самостоятельном планировании своей деятельности.

7. Менее полезависимые студенты умеют различать важные и несущественные условия для достижения целей, учитывать изменение ситуации, оценивать свои внутренние ресурсы. Более полезависимые учащиеся не дифференцируют условия, воспринимают их как одинаково значимые, не всегда принимают в расчет свои возможности и ресурсы.

Таким образом, когнитивный стиль «Полезависимость–полезависимость», мотивация и система саморегуляции учебно-познавательной деятельности находятся во взаимосвязи, взаимодействии, взаимосодействии, тем самым обеспечивая активность и саморазвитие студентов как субъектов учебной деятельности.

Мы полагаем, что психологические изыскания в области когнитивных стилей, учебной мотивации и саморегуляции позволят приблизиться к решению важной задачи высшей школы — научить студентов учиться самостоятельно.

Список литературы

- 1 Концепция развития образования Республики Казахстан до 2015 года. — [ЭР]. Режим доступа: Виртуальная библиотека образовательных ресурсов Восточно-Казахстанского государственного университета им. С.Аманжолова: [http://www.vkgu.kz]. URL: library.vkgu.kz/virtualibrary/kon_2015.shtm (дата обращения 15.11.2014).
- 2 Реан А.А., Бордовская Н.В., Розум С.И. Психология и педагогика. — [ЭР]. Режим доступа: mexalib.com/view/18476 (дата обращения 15.11.2014).
- 3 Моросанова В.И. Индивидуальный стиль саморегуляции: феномен, структура и функции в произвольной активности человека. — М.: Наука, 1998. — 191 с.
- 4 Конопкин О.А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект) // Вопросы психологии. — 1995. — № 1. — С. 5–12.
- 5 Беловол Е.В. Когнитивные стили: функциональный подход // Вестн. РУДН. Сер. Психология и педагогика. — 2007. — № 3–4. — С. 20–30.
- 6 Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. — СПб.: Питер, 2004. — 384 с.
- 7 Ткаченко Н.С. Взаимосвязь стили саморегуляции учебной деятельности студентов и их мотивации обучения в вузе // Молодой ученый. — 2012. — № 4. — С. 382–384.
- 8 Ильина Т.И. Мотивация обучения в вузе // Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л.А.Головей, Е.Ф.Рыбалко. — СПб: Речь, 2010. — С. 491–493.
- 9 Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии. — 2000. — № 2. — С. 118–127.
- 10 Эттрих К.У. Тест «АКТ-70». — [ЭР]. Режим доступа: Виртуальная энциклопедия психодиагностики: [http://psylab.info]. URL: psylab.info... (дата обращения 20.12.2012).

Е.А.Лазарева, А.Р.Барикова

«Өріске тәуелділік – өріске тәуелсіздік» когнитивті стиль, ынта және студенттердің оқу-танымдық іс әрекетінің өзіндік реттелуі арасындағы өзара байланысты зерттеу

Мақалада бірінші курс студенттерінің «Өріске тәуелділік – өріске тәуелсіздік» когнитивті стилі, ынтасы және оқу-танымдық іс-әрекетінің өзіндік реттелуі арасындағы өзара байланыс туралы мәселе қарастырылды. Зерттеудің өзектілігі негізделді. Мотивацияның, өзіндік реттеудің, зерттелініп жатқан когнитивті стильдің жалпы сипаттамасы берілді. Студенттердің оқу-танымдық іс-әрекетіндегі олардың ролі көрсетілген. Мотивацияның түрлі деңгейлері, өзіндік реттеудің жеке шкалалары (жоспарлау, бағдарламалау, дербестік) және студенттердің өріске тәуелділік көрсеткіштері арасындағы корреляциялар анықталды. Түрлі дәрежедегі өріске тәуелділікпен сипатталатын студенттердің өзіндік реттеуінің ерекшеліктері айқындалды.

Ye.A.Lazareva, A.R.Barikova

Research of the relationship between cognitive style «Field dependence — field independence», motivation and self-regulation of learning and cognitive activity of students

In this article discusses the question of relationship between the cognitive style «field dependence-field independence», motivation and self-regulation of learning and cognitive activity of freshmen. The urgency of the research is justified. A general characteristic of motivation, self-regulation, the investigating cognitive style is formulated. Their role in learning and cognitive activity of students is detected. Correlations between different levels of motivation, self-regulation and separate scales (planning, programming, autonomy) and indicators of field dependence of students are detected. Some peculiarities of self-regulation of students with varying degrees of field dependence are discovered.

References

- 1 *Virtual library of educational resources of Sarsen Amanzholov East Kazakhstan State University*, [<http://www.vkgu.kz>]. URL: library.vkgu.kz/virtuallibrary/kon_2015.shtm (date of treatment 15.11.2014).
- 2 Rean A.A., Bordovskaya N.V., Rozum S.I. *Psychology and pedagogy*, www.mexalib.com/view/18476 (date of treatment 15.11.2014).
- 3 Morosanova V.I. *Individual style of self-regulation: the phenomenon, structure and function in any human activity*, Moscow: Nauka, 1998, 191 p.
- 4 Konopkin O.A. *The questions of psihology*, 1995, № 1, p. 5–12.
- 5 Belovol Ye.V. *Bull. RUDN. Seriya Psihology and Pedagogics*, 2007, № 3–4, p. 20–30.
- 6 Holodnaya M.A. *Cognitive styles. On the nature of the individual mind*, Saint-Petersburg: Piter, 2004, 384 p.
- 7 Tkachenko N.S. *Young scientist*, 2012, № 4, p. 382–384.
- 8 П'ина Т.И. *Workshop on psychology*, textbook, under edit. L.A.Golovey, Ye.F.Rybalko, Sankt Petersburg: Rech, 2010, p. 491–493.
- 9 Morosanova V.I., Konoz Ye.M. *The questions of psihology*, 2000, 2, p. 118–127.
- 10 Аттrich К.У. *Test «AKT-70»* [Electronic resource] // Virtual Encyclopedia psychodiagnosis: [<http://psylab.info>]. URL: (date of treatment 20.12.2012).

N.V.Karaseva

*Ye.A.Buketov Karaganda State University
(E-mail: nataliarusaikina@mail.ru)*

The willingness of young men to fatherhood and the reasons of transformation of parental practices in modern society

In this scientific article based on student youth's parental practice research the relation of young men to early paternity is revealed, and the reasons of non-desire of early marriage and a parenthood are also defined. Ideas of the men's role in a family stay very conservative. Despite the increase women's influence in formation of the family budget, most of young men consider that they are have to be responsible for the maintenance of material welfare of the family. In the article, the modern situation of the transformed institute of a family is described. The reasons and prerequisites of formation of new type of a family of industrial society are considered.

Key words: parenthood, fatherhood, gender stereotypes, family, education, gender role, young father, masculinity.

Paternity phenomenon is the low-studied area, as well as in Post-Soviet sociology, and in world practice. The interest in learning the practice of paternity is increasing lately. This is due to the facts of insignificance and poverty of father's contacts with children in comparison with mother's, the growth of incomplete families, the increase of divorces, which is often leads to the growth of fatherlessness, the legitimization of the increasing women's independence and the increasing number of single mothers.

The role of a father in the course of parenting is not so widely recognized now. The received opinion that motherhood is one of the most important forms of a female image, and social and psychological characteristics of a maternal role are outlined much more accurately, than fatherly, appropriating it bigger value. Nevertheless, paternity is also one of important gender roles who is often underestimated. Therefore, the interest causes the influence of existence and absence of the father on child's personal development in the period of his childhood. The question of willingness of young men for paternity is important. The relation of this role is formed since childhood therefore it will be expedient to know the students' idea about paternity, because for most of young men the birth of the child symbolizes the transition from one stage of life cycle to another which is characterized by the beginning of a maturity.

Within this article, research of willingness for paternity was conducted in the period of an early maturity. We asked students of arts school and experimental faculties of the Karaganda State University named after the academician E.A.Buketov.

At selection of 30 respondents were controlled such parameters as sex, age (from 17 to 22 years), family type (a full family) and presence of children at the time of carrying out research were considered (any of respondents wasn't a father).

Evolution and modernizations of society led to transformation of institute of marriage and a family: the standard and valuable base of relationship of women and men, adults and children changes, moral and ethical and legal norms are reconsidered, stereotypes and a ban are loosened. So in stereotypic representations of the last traditional model, the role of the father in a patriarchal family was associated with a role of the supporter, the power, the direct mentor of the children. In a modern family such traditional values of paternity is weakening, because of female's equality is not only in parental practices, but also in the field of professional activity. Functions of parents in a family stopped being gender — marked, including a wide range of the behavioral samples connected with personal preferences. One of many proofs to this is that gradually young woman becomes more active, takes maximized positions in the society of new generation with such conditions as the growing independence and emancipation of women that conducts to implementation of transition to nuclear model of family with two working parents. Thus, today the situation in the field of parental institute is characterized by woman's leaving from usual role of mother, and a priority of realization for it itself as persons with all conditions of a freedom of choice of the living position leading to the less position of men. As a result, today traditional division of fatherly and maternal functions is not an absolute biological imperative.

As N.V.Zvereva's researches showed, in modern society system of valuable orientations and a place in it connected with a family and a parenthood are characterized by claims concerning higher vital standards

and models of consumption [1; 5]. Such valuable changes in the sphere of family happened in the context of economic, social and political transformational processes, affect youth. As a result of considerable changes of social institutes is not only motherhood, the childhood, but also paternity. They are characterized also by such problem as lack of willingness of young people for paternity in connection with economic, social, physiological, psychological and moral factors, caused by many aspects with the components, which became hypotheses consequences of our research:

Firstly, the readiness for paternity of the modern young men who are getting higher education, is connected with the general vector of decrease in a reproduction and gradual transition to model of own success. Receiving the higher education of end will give successful employment, stable social roles and achievement of certain social statuses in the subsequent young man;

Secondly, a priority factor of unavailability of young men to paternity is lack of stable financial position, means of livelihood, normal domestic conditions, etc. that leads to narrowing of vital interests to the consumer;

Thirdly, the desire to have the child at future fathers is caused by existence of feelings to the child's mother;

Fourthly, achievement of age of a social maturity as integrative characteristic of the personality is the central direction of development in the period of an early maturity and important criterion of readiness for a capture of responsibility for the child;

Fifthly, because of transition to new models of development of society, there are withdrawal pains of the traditional, patriarchal foundations, roles, representations and stereotypes influencing readiness for paternity.

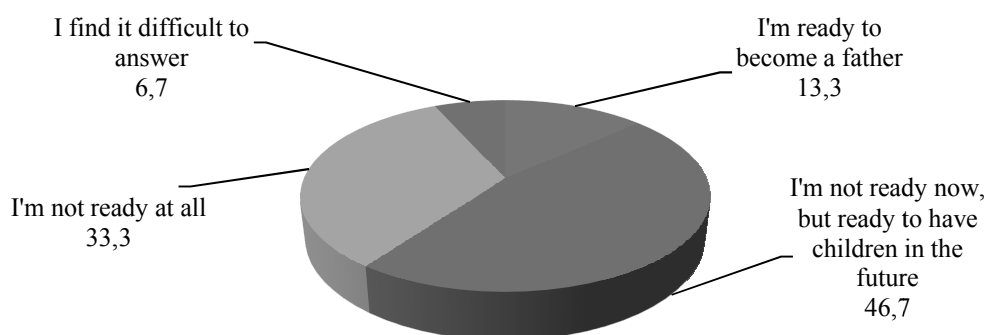
For the purpose of confirmation of the main research hypotheses, biographical questions were developed by the special certain blocks helping with development both systematization of the analysis of value judgment of readiness for paternity of young men, students of university, and allocation of the factors influencing formation of readiness for paternity:

- 1) Own relation to acceptance of responsibility to become the young father;
- 2) Valuable orientations and necessary conditions for the child's birth eyes of respondents;
- 3) Stereotypic ideas of gender distribution of a role of the father;
- 4) The relation of respondents to the birth of the child in the studied age category.

One of research problems was clarification of a self-assessment of readiness of students for early paternity. So by results of questioning ready to performance of a role of the father currently called themselves only 13,3 % of respondents from total number of respondents. 46,7 % of young men aren't ready to a role of the father now, but are ready to have children in the future. 33,3 % of students for a question of readiness for paternity answered «isn't ready at all», and 6,7 % found it difficult to answer (diagram 1).

Diagram 1

Self-assessment of young men's willingness for paternity (in % to the received answers)

The small percent of the young people ready to a responsible role of the father in relation to bigger number of the respondents who are still not planning to be fathers is explained by features new sociocultural modernization of the private and family sphere. In a modern family there is a decrease in a role of a parental family as model of role behavior. In the field of paternity lack of public education of youth as future parents in spite of the fact that in a full family of the young man have more realistic image of future father is ob-

served. But nevertheless, the percent of the young men focused on paternity in the future is great. As far as there will be productive future paternity from each respondent, with all the inclusiveness, an emotional involvement of the father into life and development of the child is already a matter of time. It was for a start necessary to carry out the analysis of estimated age of achievement the maturity, in which the young man is ready to take responsibility for the child's birth. That is the central question for the further analysis of the integrative characteristic of the young fathers and factors influencing implementation of vital prospects the acquired universal values in respect of paternity in the period of an early maturity.

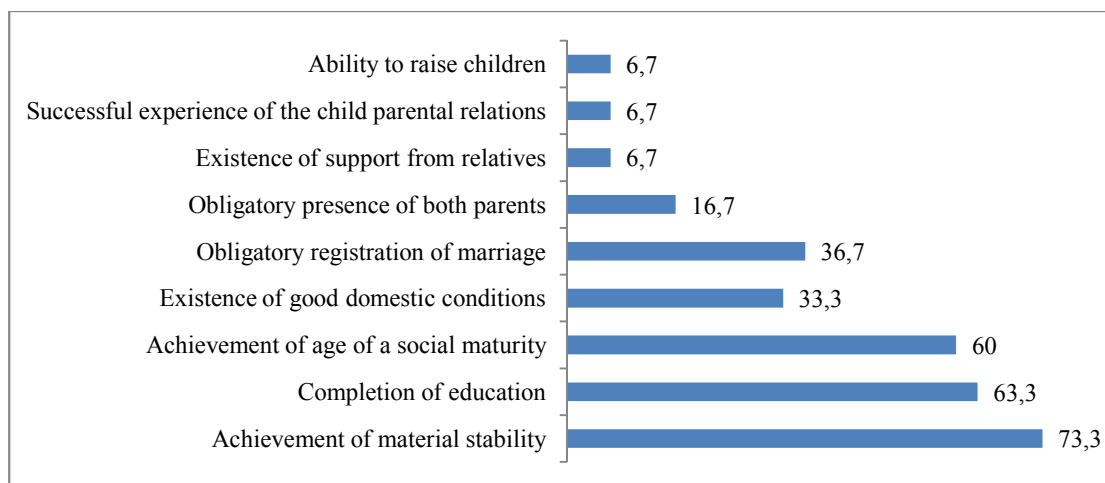
On a question: «At what age do you plan to bring the first child?», results were distributed as follows: 20–24; years-30 %; 25–30 years-66,7 %; 30–35 years-3,3 % and 18–20 years-0 %. From the obtained data of sociological research, the low level of psychological readiness of young men for unplanned paternity in the period of an early maturity, which is defined by negative degree of formation of components of system of the relations of future parent to institute of paternity, is observed. At the same time, the situation is explained by change of model of birth rate in youth cohorts, which is more and more displaced to the senior age groups. So, and the data of sociological researches of scientific research institute of complex social followings of St.Petersburg State University which are carried out in recent years show that creation of a family and the birth of children aren't among the priority purposes of youth for the next years [2; 51].

Today the institute of a family and the childhood in which a parenthood and children act as values, are doomed to serve as potential «hindrance» in life of the young man in finding of a personal liberty and success, an individualization of vital plans and strategy, competing with such modern values as social, material, economic, etc. Marriage and the birth of children, as shown in T.G.Pospelova's researches, young people most often connect with finding of economic independence and achievement of the professional status, completion of education that, in general, characterizes more responsible attitude of young men and women towards reproductive behavior [3; 158].

For confirmation of one of hypotheses in the special block of questions, it was offered to respondents to choose three most significant options from eight offered, and in case of disagreement with them, to specify the option of necessary conditions for the child's birth. Analyzing answers of students, it was found out that for the most part of respondents (73,3 %) a necessary condition for the birth of the child is achievement of material stability. More than a half of young people (63,3 %) called completion of education and 60 % of answers were banished on achievement of age of a social maturity. 33,3 % of respondents specified existence of good domestic conditions for the birth of children in the subsequent. For 36,7 % of young men an important condition for the birth of the child is an obligatory registration of marriage. Obligatory presence of both parents is important for 16,7 % of young men. The number of respondents for whom an indispensable condition for the birth of the child is existence of support from the close relatives, successful experience of the child parental relations and skills of education in ability to raise children makes on 6,7 % of total number of the interrogated respondents (diagram 2).

Diagram 2

**Valuable orientations and necessary conditions for the child's birth by the eyes of respondents
(in % to the received answers)**

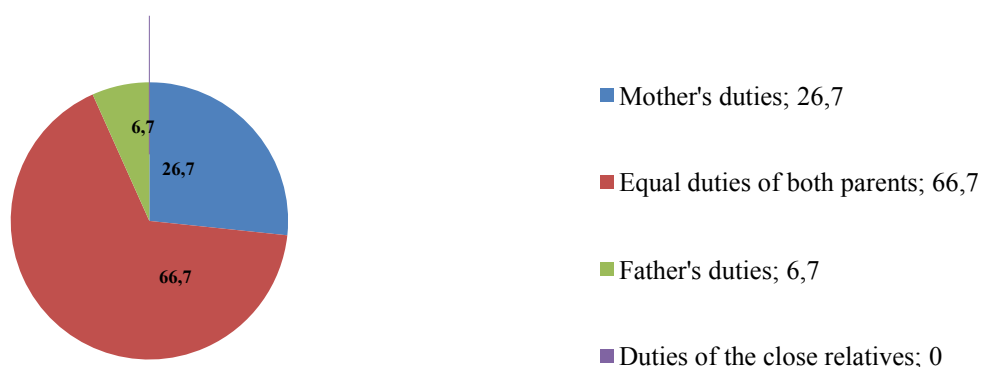

As the analysis of answers to a question showed, the child's birth now of life for young people is more connected with necessary achievement of a certain achievements in the material sphere, obligatory completion of education and achievement of a social maturity. This once again proves opportunity to plan the birth of children only in the near future of the respondent. It is important to note also that rather small percent in vision of an ideal condition for readiness for paternity makes presence of both parents and an obligatory marriage between the child's parents that is forced out interrogated on minor value.

The proof of above-mentioned conclusions on redistribution of roles was fixed in a modern family by the data obtained during results of respondents on a question of family functions and duties of parents, distributed as follows. The main children's care are maternal duties (26,7 %), equal obligations of both parents for care of the child in a family — 66,7 %, the main cares on children's nurturing are duties of the father (6,7 %), the main children's nurturing is a duty of the close relatives (0 %); (diagram 3).

Diagram 3

Family functions and duties of parents (in % to the received answers)

Thus, as respondents consider the priority role in implementation of care of children and in their education in the course of primary socialization of the child by mother is gradually washed away: the man in a family carries out not less significant parental functions in education of the child and in care of it on an equal basis with mother.

In research, also there was an attempt is how necessary to find out a role of the father in a modern family and what its influence on formations of the identity of the child, in particular — in her primary socialization, and also what harmful consequences to which isolation of the child from the father brings in educational practices. Stereotypic ideas of gender distribution of father's role and his influence to young men are presented to the child's lives by the following results. The role of the father represents a behavior example, a source of confidence and authority-66,7 %; the duty of the father consists in providing a family with economic welfare and in a social status of members of the family-83,3 %; the birth of the child brings additional material cares, expenses on a family will increase several times-73,3 %. According to respondents, the child growing without father is not disciplined, asocial, aggressive concerning adults and children-40 %; the birth of the child will lead to loss of interest of mother in the father, all attention of mother will be concentrated on future child-10 %; the less child is attached to the father, the self-assessment of the child is lower than 6,7 %. Fathers don't carry out direct care both of newborns, and of children in the whole-13,3 %; children are emotionally closer to mother, than to the father-6,7 of %.

Despite change of the traditional stereotypes connected with paternity, transformation of valuable system of men is conservative in the family sphere in respect of stereotypic representation in implementation of a role of «supporter» or «getter», despite of existing «equality» of the husband and wife in responsibility for parenting and primary socialization. However, it is necessary to consider the fact that in a modern family there is a set of belief of young men that they are responsible for the maintenance of financial position of a family. The woman in case of the circumstances compelled by force when the man is not able to provide a family and to bear for it responsibility, has the right to support completely and undividedly the children. Such shift of fatherly and maternal roles owing to various situations, leads to cancellation of the matrimonial unions at which children in most cases remain with mother. But actually, as consider most of researchers in

the field of gender psychology and is confirmed by results of questioning, participation of the father in education of the child can't be overestimated, it is necessary for formation of the full-fledged personality. Harmonious development of the child requires effort from fathers that being closer to the child, in common to endure and learn the world, since infancy. Therefore in order to avoid crisis of paternity it is necessary to create social conditions for manifestation of male activity out of a family that the man bore the main legal responsibility for a family and protects its interests, could provide her economic welfare and a social status of members, at preservation for mother and for children of other family duties.

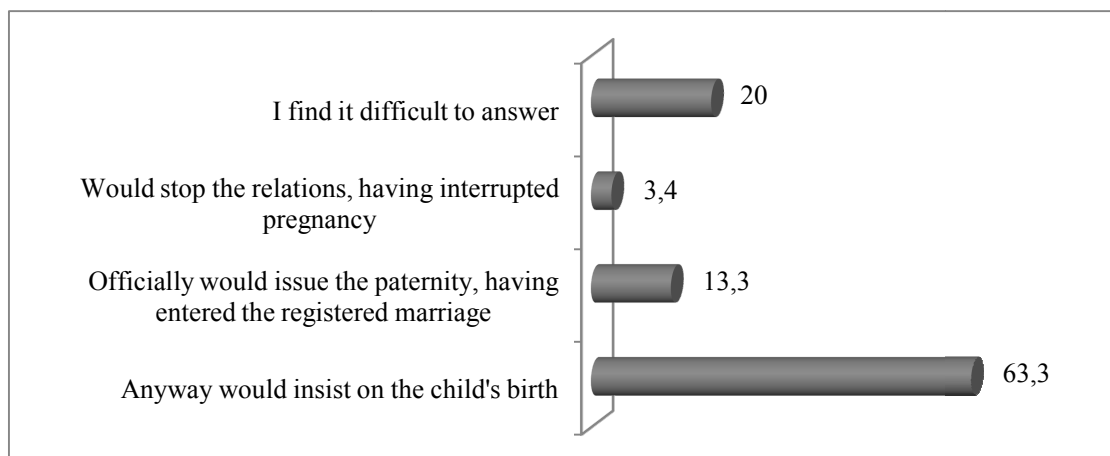
Of course, the parenthood is the question demanding a conscious and responsible step to lives of each young man. However in case of a situation of unplanned paternity where the choice is necessary reproductive, there is also a problem which is today behind the sign «problem of modern paternity».

Procedure of approbation of the special block in a questionnaire «The relation of respondents to the birth» is necessary for the child in the studied age category for clarification of the general assessment of the relation to unplanned paternity and to lack of fatherly education.

Answers of respondents concerning the birth of the child or to interruption of pregnancy in a projective situation were distributed as follows. A big half of the interrogated students (63,3 %) anyway would insist on the child's birth, having taken the responsibility, declaring full support of mother of the child. But only 13,3 % officially would issue the paternity, having entered the registered marriage. 3,4 % of young people would stop the relations, having interrupted pregnancy since are at the moment not ready to take responsibility for the child, other participants of research in number of 20 % of total number interrogated couldn't answer so definitely (diagram 4).

Diagram 4

**The relation of respondents to the child's birth and interruption of pregnancy in a projective situation
(in % to the received answers)**

From the received results, we observe that more numerous group of young men, are guided after all by traditional continuity of biological paternity, but without social obligations. Just 13,3 % of young men, after emergence of pregnancy would issue it as «lawful» marriage. But such marriages can be considered stimulated as the forthcoming birth of the child, with a high probability of that such union will break up. The choice for birth rate out of official marriage which leads to growth of the free unions and other forms of joint life, increase in illegitimate births and stains is by results observed. The problem caused first of all by dynamics of divorces leads to increase in number of lonely mothers as in nearly 100 % cases, the children born out of marriage live with their mothers, thereby dynamics is traced also growth of fatherlessness in modern society. The last problem concerns the most serious social manifestations of a lack of fatherly attention to education of the child. Participation of the father in a family is necessary for normal primary socialization of children as, a number of modern social problems, for example tendency to deviant behavior, are connected by it.

The psychologist Henri Biller, investigating destinies of the boys who didn't receive fatherly education notes their uncertainty in himself, difficulties in determination of moral values, high probability of suicide behavior, drug addiction and offenses [4]. We decided to confirm conclusions of researchers with results of sociological researches in the USA:

- 63 % of all teenage suicide are made by the children growing without fathers;
- 90 % of all homeless children and the children who are regularly making escapes from the house — from families without father;
- 85 % of children with characteristic antisocial behavior grow in families without father;
- 71 % of the children throwing school grow in families without father;
- 70 % of the children getting to the state specialized institutions grew up in families without fathers;
- 85 % of all teenagers who are in prisons grew in a family without father [4].

Results of the analysis of readiness of young men for paternity proved that the phenomenon of paternity is the integrated area summarizing individual and personal characteristics, political, social, and economic factors.

Thus, unavailability of young men to paternity achievement of economic independence, achievement of age of a social maturity, existence of a complex of psychological qualities of the personality (responsibility, care) and others is mediated by such factors, conditions and prerequisites as completion of education, existence of a profession, the social status, aspiration to self-realization. Also by the birth of the child it is possible to carry to factors of formation of responsibility also factors, such as a stable social and economic situation in the country, predictability and stability of financial career. Therefore problems of a modern parenthood have to become central in consideration of relationship of a family, society and state.

Conditions of quality improvement of readiness for paternity are necessity of family parenting and installations on the birth of children in a family. Formation of democratic ideas of a role of the man in a family, development of the sensual and emotional sphere of the personality, parenting in a full family, training in labor skills and bases of vocational training, development of social skills and abilities act (effective communication, tolerance in communication, on settlement of the conflicts and harmonization of the matrimonial and child parental relations). Formation of socially competent identity of young men.

Список литературы

- 1 *Зверева Н.В.* Система ценностей и рождаемость // Рождаемость и семья в России: Материалы науч.-практ. конференции. Демографическое развитие России в XXI веке: Стратегический выбор и механизмы осуществления. — М.: Экон-Информ, 2006. — С. 155–172.
- 2 *Безрукова О.Н.* Готовность к отцовству: факторы, условия и предпосылки // Вестн. Санкт-Петербург. ун-та. — Вып. 2. — Ч. 1. — СПб., 2007. — С. 98–109.
- 3 *Поспелова Т.Г.* Семья и социальное здоровье молодежи // Актуальные проблемы исследования социального здоровья. Опыт социолого-философского анализа. — Ч. 1 / Под ред. Р.А.Зобова и А.А.Козлова. — СПб., 2004. — С. 158–169.
- 4 *Журавлев К.* Война против отцов?! Узаконенное «отцеубийство» в России и в мире. — [ЭР]. Режим доступа: <http://via-midgard.info> (дата обращения 15.10.2014).

Н.В.Карасева

Бозбалалардың әкелікке дайындығы және қазіргі заман қоғамындағы ата-аналық бағыт тәжірибесін түрлендіру себептері

Мақалада жас бозбалалардың ерте әкелікке дайындығын зерттеу нәтижесінде, сондай-ақ ата-аналық және ерте отау құрғысы келмеудің себептері анықталған. Отбасында еркек рөлі туралы ұғым кертартпа болып қала бермек. Әйел адамның отбасы бюджетін құруына ықпал ететіндігіне қарамастан, жастардың көпшілігі отбасының материалдық тұрғыдан үй-ішін асырауға тиісті әйел адамдар деп ойлайды. Автор қазіргі замандағы отбасының өзгеруі жайында айтып, индустрияланған қоғамда отбасының жаңа үлгісінің қалыптасуының себептерін және алғышарттарын жан-жақты қарастырған.

Н.В.Карасева

Готовность юношей к отцовству и причины трансформации родительских практик в современном обществе

В статье на основе исследования родительских практик студенческой молодежи выявлено отношение юношей-студентов к раннему отцовству, а также определены причины нежелания раннего вступления в брак и родительства. Отмечено, что представления о роли мужчины в семье остаются весьма консервативными. Доказано, что несмотря на увеличение влияния женщины в формировании семейного бюджета, большинство юношей считают, что именно они должны быть ответственны за материальное благополучие семьи. В статье описывается современная ситуация трансформирующегося института семьи. Рассмотрены причины и предпосылки формирования нового типа семьи индустриального общества.

References

- 1 Zvereva N.V. *Fertility and family in Russia*. Proceedings of the conference. Demographic development of Russia in the twenty-first century: strategic choice and implementation mechanisms, Moscow: Eco-Inform, 2006, p. 155–172.
- 2 Bezrukova O.N. *Vestnik Sankt Petersburg University*. Issue 2. part 1, Sankt Petersburg, 2007, p. 98–109.
- 3 Pospelova T.G. *Actual problems of the study of social health. Experience sociological and philosophical analysis*, part 1 / under edit. R.A.Zobov, A.A.Kozlov, Sankt Petersburg, 2004, p. 158–169.
- 4 Zhuravlev K. *War Against Fathers?! Legalized «parricide» in Russia and in the world*, <http://via-midgard.info> (date accessed 10.15.2014).

УДК 316.612: 316.37

И.А.Гаврилова

*ООО «Центр тренингов и психологического консультирования
Программы Сильного Мышления», Москва, Россия
(E-mail: irina_gav@mail.ru)*

Самооценка и характеристики познавательной сферы личности обучающегося в образовательном процессе

В статье рассматриваются возможности практического использования сведений о самооценке, характеристиках познавательной сферы личности обучающихся, а также взаимосвязи обозначенных категорий в образовательной среде, анализируется состояние разработанности данной проблемы. Поднимаются проблемы реформирования системы образования в России. Формируются новые требования к исследованию познавательной сферы и особенностей личности обучающегося, что необходимо для успешного освоения учебного материала обучающимся. Отмечено, что это влияет на их отношение к учебному процессу и к достигнутым ими результатам, в конечном счете — на самооценку, на развитие личностных качеств.

Ключевые слова: образование, самооценка, внимание, мышление, память, познавательный стиль, обучающиеся.

Современное социально-экономическое положение России диктует необходимость в подготовке воспитанных, высокообразованных представителей нации, которые составят основу гражданского общества нашей страны и будут идти во главе научного прогресса. Значимость проблемы совершенствования, модернизации образовательной системы в целом и ее технологий и методик, в частности, всегда будет представлять собой приоритетную область научных исследований не только в нашей стране, но и во всем мире.

Среди основных целей образования в Российской Федерации выступают цели обеспечения соответствия школьного образования предпочтениям, способностям и жизненным планам школьников и их семей, перспективным задачам развития России; создания эффективной системы социализации детей и молодежи, выявления и развития молодых талантов; обеспечения соответствия качества подготовки и структуры программ профессионального образования потребностям российского общества и экономики (Электронный ресурс Министерства образования и науки). В этих целях подчеркивается значимость соответствия образования актуальному социальному запросу, с одной стороны, и важность учета психических и психологических особенностей обучающихся в учебной деятельности — с другой.

Весь процесс обучения строится на воздействии преподавателя на познавательные процессы обучающегося. Без должного уровня концентрации внимания, памяти, работы мышления невозможны полноценное усвоение нового материала, выход на уровень научного абстрагирования и креативного решения проблемы. Реформирование системы образования России, включенное в совокупность социально-экономических, идеологических, нормативных изменений, приводит к формированию дополнительных требований к характеристикам познавательной сферы и личностным особенностям обучающегося для успешного освоения учебных дисциплин, влияет на удовлетворенность учениками и студентами результатами персональной учебной деятельности и, как следствие, на их самооценку. Повышение учебной нагрузки, снижение уровня академической успеваемости ставят

перед исследователями новые задачи, направленные на выявление особенностей взаимосвязи характеристик познавательной сферы, самооценки, для оптимизации образовательных систем, методических приемов преподавания с учетом тонкостей взаимосвязей и особенностей психических процессов личности обучающихся.

Вместе с тем, несмотря на очевидную актуальность и необходимость регулярного обновления базы данных об особенностях характеристик познавательной сферы личности обучающихся и их взаимосвязи с самооценкой, целенаправленных исследований в этом направлении крайне мало. Большинство современных отечественных и зарубежных исследований, хоть и признают наличие тесной связи между ними и необходимость ее изучать и учитывать, тем не менее, предпочитают фокусироваться на анализе только одного из них, продолжая тенденцию однонаправленного изучения познавательных процессов, которая наблюдается в современной психологической науке. Чтобы планировать новые эмпирические исследования, необходимо системно рассмотреть имеющуюся базу данных по проблеме исследования и определить области их практического применения.

Можно выделить несколько ключевых и перспективных областей применения знаний о самооценке, характеристиках познавательной сферы личности и их взаимосвязи в современном образовательном процессе:

- область разработки новых и оценки эффективности уже имеющихся методик обучения в соответствии с психическими и психологическими особенностями личности обучающихся;
- область контроля и оценки знаний обучающихся;
- область воспитания и личностного развития школьников и студентов.

Проанализируем современное состояние проблемы в каждой из обозначенных областей.

Область разработки новых и оценки эффективности старых методик обучения в соответствии с психическими и психологическими особенностями личности обучающихся

В рамках решения задач в данной области важно понимание того, как именно методики обучения ориентированы на учет особенностей внимания, памяти, мышления, познавательного стиля, самооценки обучающихся в образовательном процессе, как именно они воздействуют на характеристики познавательной сферы личности и самосознание, самоотношение, самооценку школьников и студентов. Очевидно, что эти разработки могут строиться только на базе имеющихся сведений о развитии и особенностях данных психических образований у современного школьника и студента.

Отметим, что ракурс внимания отечественных ученых по проблеме исследования в большинстве случаев привязан к его изучению в системе влияния тех или иных педагогических условий, отдельных категорий обучающихся. Это можно проследить в работах таких авторов, как О.М.Андреева, Н.В.Вожилова, Е.А.Дьяченко, Л.П.Кузма, С.В.Маланов, Т.В.Огородова, Т.Н.Осинина, Н.А.Пахомова, А.А.Сергиенко, В.А.Соколова, Е.В.Храмцова, Г.В.Эйгелис, В.В.Янкин и другие.

Активно изучается развитие профессиональной самооценки в процессе обучения студентов (П.Ю.Брель, М.А.Ларионова, О.Ф.Меженцев, Д.Д.Ширапова и др.).

Однако в большинстве работ этих авторов самооценка изучается отдельно от ее взаимосвязи с познавательными процессами. Последние, стоит отметить, исследуются односторонне и, как правило, изолированно друг от друга. Так, ракурс исследования внимания отечественных исследователей, как правило, смещен в сторону изучения феномена дефицита внимания: В.Л.Баркова, Н.А.Воронин, В.П.Глушкова, А.В.Канжин, Д.Ю.Масалова, О.Д.Плахотина, Е.С.Правило, М.Б.Яковлева или произвольного внимания, о чем свидетельствуют работы следующих авторов: Н.А.Пахомова, Н.М.Сафонова, Н.Н.Канжина, Л.П.Кузма и другие.

Мышление в работах отечественных авторов преимущественно рассматривается с позиций дивергентности / конвергентности: Т.Н.Алешина, О.М.Андреева, В.В.Гагай, М.В.Гудкова, Е.А.Дьяченко, Н.Н.Ефимова, Е.В.Каганкевич, Н.С.Колиенко, Ю.А.Кукушкина, А.Н.Мукина, Т.В.Огородова, Е.М.Храмцова, В.А.Шамис, Н.В.Яковлева и другие.

Мы признаем необходимость и пользу подобных исследований и вместе с тем считаем эту базу данных недостаточной для понимания специфики взаимосвязи в работе этих процессов, а также особенностей их развертывания в зависимости от типа самооценки обучающегося. Очевидно, что самооценка является важной психологической категорией, от которой зависит успешность обучения ученика или студента и которая должна учитываться педагогом при выстраивании системы педагогического воздействия на обучающегося, в чем, в сущности, и состоит эссенциальность методики обучения.

На сегодняшний день ведется активная разработка различных методик обучения, однако подавляющее большинство работ ориентировано на узкоспецифические области предметного применения. В основе этих методик лежат, как правило, сведения классических исследований работы памяти, внимания, мышления, которые системно были проведены более 10 лет назад. Актуален вопрос: насколько соответствуют эти данные психическому развитию современного школьника и студента и насколько корректно использование этих сведений при разработке новых методик обучения.

Область контроля и оценки знаний обучающихся

В рамках данной области особенно важным становится понимание того, как организованы характеристики познавательной сферы личности обучающегося в зависимости от типа его самооценки. Самооценка как категория психологического анализа становилась объектом исследования многих работ отечественных и зарубежных авторов. Однако несмотря на это на сегодняшний день в академической среде нет единого мнения даже относительно определения данной дефиниции. Можно сказать, что самооценка выступает одним из тех предметов научного исследования, данные по которому отличаются многоаспектностью и даже противоречивостью.

Проведенный нами теоретический анализ литературы показывает, что в психологии сложилось три основных подхода к пониманию феномена самооценки и ее изучения:

- подход, центрированный на содержательных характеристиках самооценки;
- подход, центрированный на функциональных характеристиках самооценки;
- подход, центрированный на процессуальных характеристиках самооценки.

Исследователи, придерживающиеся первого обозначенного нами подхода, при определении понятия самооценки рассматривают ее как проекцию осознаваемых свойств и качеств личности на внутренний эталон [1; 138–143, 2; 62–72], как соотношение личностных особенностей с различными ценностными шкалами или генерализованной ценностью [3; 284, 4; 263], как особую форму отношения к самому себе [5; 64], как психологическую установку на самого себя [6; 326]. Таким образом, в большинстве случаев авторами признаются в качестве ядра самооценки те или иные компоненты направленности личности относительно самого себя.

Подход, центрированный на содержательных характеристиках самооценки, концентрируется на внутренней организации этого феномена, в результате чего ученые, как правило, лишь косвенно и поверхностно касаются проблемы взаимосвязи самооценки с другими психическими и психологическими процессами и состояниями.

Подход, центрированный на функциональных характеристиках самооценки, как правило, описывает действие основной функции самооценки — функции регуляции. Это можно проследить, например, в определении самооценки, которое дает И.С.Кон. Он определяет самооценку как личностное образование, принимающее непосредственное участие в регуляции поведения и деятельности человека, как автономную характеристику личности, ее центральный компонент, формирующийся при активном участии самой личности и отражающий своеобразие ее внутреннего мира [7; 25–38].

Регулятивная функция самооценки проявляется и в приложении к управлению познавательными процессами личности. В зависимости от того, как именно оценивает человек свою роль, значимость, свои таланты, он изменяет направленность своего внимания, памяти и мышления. Центрирование на контроле знаний в учебном процессе способно двояко отражаться на успешности приложения характеристик познавательной сферы личности. Те обучающиеся, которые высоко оценивают свои возможности и способности в той или иной проблемной области, успешно активизируют мнемические, мыслительные процессы, внимание. Те обучающиеся, самооценка которых занижена в сфере оценки своих знаний, умений и навыков, реагируют на ситуацию контроля результатов их учебной деятельности ригидностью работы памяти, мышления, внимания. При этом и та и другая группа учеников может обладать одинаковой базой знаний и умений.

Авторы, которые в основу своих исследований положили подход, центрированный на процессуальных характеристиках самооценки, рассматривают ее как процесс, разворачивающийся в той или иной деятельности и обладающий своими динамическими особенностями. Так, М.Г.Ярошевский, А.И.Липкина рассматривают самооценку как оценку личностью самой себя, своих возможностей, качеств и места среди других людей (Психологический лексикон, 2006). Исходя из этого определения можно вывести, что процесс оценивания своих результатов в учебной деятельности непосредственно приводит обучающегося к оценке качества своего мышления, памяти, внимания. Мы придерживаемся точки зрения, согласно которой педагог может частично управлять этим процессом оценивания, когда осуществляет контроль знаний школьника или студента. Это влияние реализуется через то, как

он проводит сам контроль, какой стиль коммуникации выбирает в общении с обучающимися, как объясняет выставляемую отметку для ученика и т.д.

Эта позиция согласуется с исследованиями П.В.Ересько. Она подчеркивает, что самооценка школьника может и должна формироваться и корректироваться в образовательном процессе, и это может быть реализовано посредством организации грамотной системы контроля знаний обучающегося. Автор также приводит описание комплекса психолого-педагогических условий, которые способны обеспечить эффективное функционирование образовательной системы. Этими условиями выступают условия организации контроля знаний педагогом и условия обеспечения рефлексии субъектов учебной деятельности [8; 233].

Т.В.Галкина рассматривает проявление самооценки в работе механизма внутреннего плана действий. Чтобы обеспечить адекватность функционирования в деятельности при решении тех или иных задач, субъект должен обладать способностью к проведению оценочных операций. В процессе самооценки личность выполняет некие оценочные действия в уме, которые включены в структуру внутреннего плана действий. Опираясь на результаты своих исследований, Т.В.Галкина делает вывод, что от степени развития механизма внутреннего плана действий зависят индивидуальные различия в способах оценивания, решения задач на самооценку [9; 398]. Таким образом, она подчеркнула наличие взаимосвязи самооценки с мышлением, когнитивной сферой личности. В то же время изучение особенностей реализации познавательных процессов в зависимости от типа самооценки задачей ее исследований не стало.

В большинстве научных работ исследователи отмечают, что особенности самооценки влияют на восприятие критики и ее интерпретацию. Оценка знаний и результатов деятельности студента или школьника может восприниматься ими как оценка всей личности в целом. Если обучающегося с адекватной самооценкой невысокий балл за отдельную работу может стимулировать проявить больше усердия в учебной деятельности, то обучающийся с заниженной самооценкой может воспринять этот балл как общую оценку его успеваемости в данной предметной области, принять это как данность и прекратить всякую активность в повышении уровня своих знаний (З.И.Калмыкова, Л.И.Рувинский, А.О.Дробинская, Ю.В.Науменко и др.).

Область воспитания и личностного развития школьников и студентов

Планирование и реализация воспитательной и развивающей работы выступает важным элементом педагогической деятельности. Формирование гармоничной личности невозможно без наличия адекватной положительной самооценки. Направленность на это личностное образование является одной из наиболее приоритетных задач воспитания. Анализ современных исследований самооценки показывает, что большинство из них включено в структуру социальных интеракций (Д.Н.Волков, П.В.Ересько, И.Н.Стрекаловская, А.А.Федяев и др.) или возрастных изменений (Ю.В.Котенко, Н.В.Сабельникова, М.А.Хромова и др.). Взаимосвязь самооценки и характеристик познавательной сферы личности отечественными учеными практически не исследуется. Бедность изучения данной проблемы можно отметить и в зарубежной психологии, хотя для нашей темы интересны результаты экспериментов К.Коррелбума с сотрудниками, который показал, что не только особенности самооценки могут воздействовать благоприятным образом на процессы памяти, но и активизация мнемических процессов по специализированным техникам способна повышать уровень самооценки [10; 974–980]. Показательны исследования Л.Сэнн, К.Тарли-Эмс, С.Майер, которые выявили, что особенности самооценки могут влиять на степень нереалистичности мышления [11; 543–558].

Таким образом, использование сведений о взаимосвязи самооценки и характеристик познавательной сферы личности школьников и студентов представляет собой богатую область для практического использования с целью корректного воздействия на ее формирование. Вместе с тем бедность научных исследований в рамках данной темы обуславливает эффект нерационального использования имеющихся в арсенале педагога ресурсов воспитательной и развивающей работы.

Заключение

Исследование самооценки и характеристик познавательной сферы личности, а также их взаимосвязи играет важную роль в оптимизации педагогического процесса образовательных учреждений всех уровней. Область применения этих знаний, в первую очередь, затрагивает сферу разработки новых и оценки уже имеющихся методик обучения, контроля и оценки знаний и результатов деятельности обучающихся, воспитания и личностного развития школьников и студентов. Нами был показан присутствующий дефицит системных и современных знаний по данной проблеме, что открывает возможности для определения перспективных и актуальных направлений новых эмпирических исследований.

Во-первых, это восполнение пробела сведений о современном состоянии характеристик познавательной сферы личности обучающихся, их самооценке и взаимосвязи указанных категорий; Пополнение базы научных данных об особенностях внимания, памяти, мышления, познавательных стилей в зависимости от того или иного типа самооценки личности.

Во-вторых, разработка на основе этих материалов новых методик обучения, оптимизация и модернизация уже имеющихся для обеспечения максимальной легкости усвоения учебного материала и повышения мотивации к учению, содействия формированию позитивной и адекватной самооценки личности.

В-третьих, совершенствование систем контроля и оценки знаний и результатов деятельности обучающихся с опорой на сведения о психологических персональных характеристиках самооценки, памяти, мышления, внимания, познавательных стилей школьников и студентов.

В-четвертых, разработка технологий воспитания и развития позитивной самооценки обучающихся в педагогическом процессе с учетом понимания специфики функционирования характеристик познавательной сферы их личности.

Список литературы

- 1 Будасси С.А. Способ исследования количественных характеристик личности в группе // Вопросы психологии. — 1971. — № 3. — С. 138–143.
- 2 Сафин В.Ф. Устойчивость самооценки и механизм ее сохранения // Вопросы психологии. — 1975. — № 3. — С. 62–72.
- 3 Столин В.В. Самосознание личности. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. — 284 с.
- 4 Coopersmith S. The antecedents of Self-Esteem. — San-Francisco: Freeman, 1967. — 263 p.
- 5 Липкина А.И. Самооценка школьника. — М.: Знание, 1976. — 64 с.
- 6 Rosenberg M. Society and the adolescent self-image. — New York: Princeton Univ. Press, 1965. — 326 p.
- 7 Кон И.С. Категория «Я» в психологии // Психологический журнал. — 1981. — № 3. — С. 25–38.
- 8 Ересько П.В. Формирование самооценки школьника в процессе контроля знаний, умений, навыков: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. — Саратов, 2004. — 233 с.
- 9 Галкина Т.В. Самооценка как процесс решения задач: системный подход. — М.: Ин-т психологии РАН, 2011. — 398 с.
- 10 Korrelboom K. Competitive memory training (COMET) for treating low self-esteem in patients with eating disorders: a randomized clinical trial. — M. de Jong, I
- 11 Sanna L. Mood, self-esteem, and simulated alternatives: thought-provoking affective influences on counterfactual direction / L.Sanna, K.Turley-Ames, S.Meier // Journal of Personality and Social Psychology. — 1999. — Vol. 76 (4). — P. 543–558.

И.А.Гаврилова

Білім беру барысында оқушының танымдық саласындағы өзін-өзі бағалау және мінездеме беру

Мақалада өзіндік бағалаудың, оқушының таным саласының мінездемесі, тәжірибе барысындағы мүмкіндіктері қарастырылып, бұл мәселенің зерттелген дәрежесі анықталды. Ресейдің білім беру саласындағы мәселелер туралы сөз қозғалды. Оқушылардың танымдық қабілеттеріне қойылған талаптар туралы айтылды. Бұл мәселе оқу процесіне тікелей қатысы бар, себебі ол оқушылардың білімге, оқуға деген қатынасын білдіреді, сондай-ақ өздеріне деген қатынасын сипаттайды.

I.A.Gavrilova

Self-esteem and characteristics of the cognitive sphere of the student in the educational process

The article discusses the possibility of practical use of information on self-assessment, cognitive sphere of personality characteristics of students, as well as the relationship designated categories in the educational environment, examines the state of elaboration of the problem. Raises issues of reforming the education system in Russia. Formed new requirements for Trials cognitive areas and features of the student's personality. This is necessary for successful teaching material by students. This affects their attitude to the educational process and their achievements. In the issue this affects their self-esteem, on the development of personal qualities.

References

- 1 Budassi S.A. *Questions of psychology*, 1971, 3, p. 138–143.
- 2 Safin V.F. *Questions of psychology*, 1975, 3, p. 62–72.
- 3 Stolin V.V. *Consciousness of the person*, Moscow: Izd. Moscow University, 1983, 284 p.
- 4 Coopersmith S. *The antecedents of Self-Elsteem*, San-Francisco: Freeman, 1967, 263 p.
- 5 Lipkina A.I. *Student self-assessment*, Moscow: Znanie, 1976, 64 p.
- 6 Rosenberg M. *Society and the adolescent self-image*, New York: Princeton Univ. Press, 1965, 326 p.
- 7 Kon I.S. *Category «I» in psychology* // Psychological journal, 1981, 3, p. 25–38.
- 8 Yeresko P.V. *Building self-esteem in the process of monitoring student knowledge and skills*: Dis. ... Cand. ped. sciences: 13.00.01, Saratov, 2004, 233 p.
- 9 Galkina T. *Self-assessment as a process of problem solving: a systematic approach*, Moscow: Institut Psychology RAS, 2011, 398 p.
- 10 Korrelboom K. *Competitive memory training (COMET) for treating low self-esteem in patients with eating disorders: a randomized clinical trial* / M. de Jong, I
- 11 Sanna L. *Mood, self-esteem, and simulated alternatives: thought-provoking affective influences on counterfactual direction* / L.Sanna, K.Turley-Ames, S.Meier // Journal of Personality and Social Psychology, 1999, 76 (4), p. 543–558.

УДК 935

Р.М.Шукуров

*Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова, Россия
(E-mail: rshukurov@yandex.ru)*

Персидская подпись Антония в греческом акте 1374 г.

Исповедание веры некоего Антония из бывших мусульман (ἐκ Μουσουλμάνων) издавалось Францем Миклошичем и Йозефом Мюллером и недавно подробно обсуждалось Иоганном Прайзером-Капеллером и Екатерины Мициу*. Судя по документу, Антоний сначала перешел из мусульманства в католицизм («προσηλθον... τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Λατίνων»), а позднее — в православие. В феврале 1374 г., по требованию константинопольского патриарха Филофея Коккина и Синода, он письменно подтвердил свое отречение от латинской веры и свою принадлежность к православию. Документ написан на греческом языке от первого лица. От имени Антония сообщается, что прежде он богохульствовал (βλασφημοῦσι) в отношении исхождения Святого Духа. Теперь же он, заявляя о своей вере в Единого Бога, анафематствует и отвергает все обычаи (τὰ ἔθιμα) латинян и подтверждает, что Великая Церковь Божья является кафолической и апостольской, о чем он и составил настоящее исповедание (ὁμολογίαν ἐποιήσάμην).

Документ завершается грекоязычным подтверждением Антония: «Собственноручно подписываю это на языке и буквами, которые я понимаю» (καὶ οἰκειοχεῖρος αὐτὴν ὑπογράφω τῇ γλώττῃ καὶ τοῖς γράμμασιν, οἷς ἐπίσταμαι). Мициу и Прайзер-Капеллер издали факсимиле арабографичной подписи Антония, следующей сразу за этими словами, которая не воспроизводилась Миклошичем и Мюллером. Как издатели акта, так и недавние его исследователи затруднились дать прочтение и перевод подписи Антония. Миклошич и Мюллер лишь обозначили подпись в сноске как «Persice: Anton musulman...»**, что, как мы увидим ниже, мало соответствует истинному смыслу фразы.

Судя по факсимиле, изданному Мициу и Прайзером-Капеллером, арабографичная подпись Антония записана в двух строках; она составлена на персидском языке, как верно отметили издатели, и прочитывается следующим образом (см. илл.):

ان دون مسلم مان سد مرده باور كردم با دلم
ب خدا

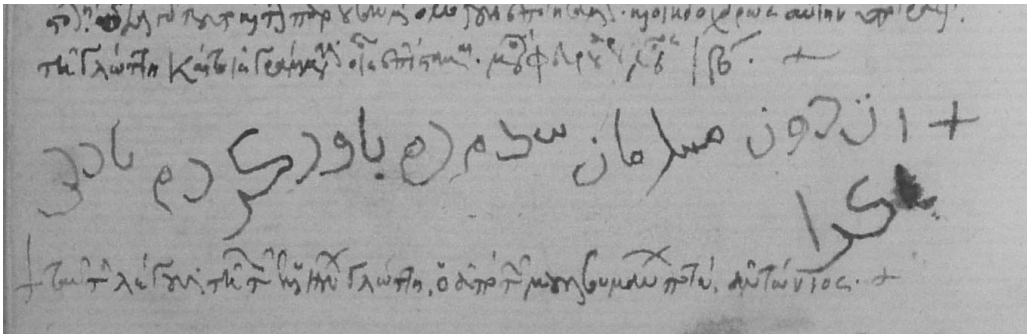
В этой персидской фразе две орфографические ошибки, две каллиграфические и одна перечеркнутая описка в начале второй строки. В нормализованном виде фразу следует читать следующим образом:

ان دون مسلمان شد مرده باور كردم با دلم
ب خدا

* Miklosich F., Muller J. Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana. T. 1. Vindobonae, 1860. T. 1. P. 550–551 (no. CCXCIII); Preiser-Kapeller J. Conversion, Collaboration and Confrontation: Islam in the Register of the Patriarchate of Constantinople (14th century) // International Review of Turkish Studies. 2011. Vol. 2. P. 68; Mitsiou E., Preiser-Kapeller J. Übertritte zur byzantinisch-orthodoxen Kirche in den Urkunden des Patriarchatsregisters von Konstantinopel (mit 10 Tafeln) // Sylloge Diplomatico-Palaeographica, I / Ed. Ch. Gastgeber, O. Kresten. Wien, 2010. P. 240, plate 5.

** Miklosich F., Muller J. Acta et diplomata graeca... P. 551*.

Подпись переводится следующим образом «Андун. Мусульманин почил [во мне], я уверовал сердцем своим в Бога». При этом «Андун» тут является арабографичной передачей имени «Антоний». Следует отметить, что эта транслитерация имени довольно неточна и показывает слабое знание греческого самим Антонием.

Илл. Персидская подпись Антония (по Mitsiou E., Preiser-Kapeller J. Übertritte zur byzantinisch-orthodoxen Kirche. Taf. 5)

На следующей строке под персидской фразой следует ее греческий перевод: «ταῦτα λέγουσι τῇ τῶν ἐλλήνων γλώττῃ· ὁ ἀπὸ τῶν Μουσουλμάνων ποτέ Ἀντώνιος» («на языке эллинов сказано так: Антоний, который [был] некогда из мусульман»).

Судя по персидской подписи, как представляется, Антоний понял процедуру подтверждения его православия в константинопольском синоде как констатацию своего отречения не от латинской веры, но от мусульманства. Ясно также, что персидский язык Антония, хотя и довольно примитивен, был ему родным, в то время как начертания персидских слов и многочисленные огрехи в письме характеризуют его как малограмотного человека. Использование персидского в подписи вполне понятно: с двенадцатого века и далее это был язык большинства городских мусульман в Анатолии, многие из которых были иранцами по крови или иранизированным тюрками*. Можно также предположить, что с большой долей вероятности Антоний изначально принадлежал к западноанатолийским мусульманам из Эгеиды, где было много латинян и где он и мог принять латинский вариант христианства.

Ясно также, что существовал определенный языковой барьер между Антонием и греками Константинопольского патриархата, организовавшими эту процедуру подтверждения православия. Совершенно очевидно, что текст всего исповедания веры был составлен отнюдь не Антонием, но греческим писцом, который не знал персидского и неправильно перевел подпись Антония. Тем не менее, можно предположить, что Антоний, будучи в то время, скорее всего, жителем Константинополя, практиковал, по всей вероятности, двуязычие, зная наряду с родным персидским / тюркским и разговорный греческий. Однако он не знал греческой грамоты и совершенно не умел читать и писать по-гречески, что эксплицитно констатируется в документе («подписываю это на языке и буквами, которые я понимаю»). Случай Антония еще раз демонстрирует, что византийские тюрки-иммигранты не могли разом перестать говорить на родном языке и являлись носителями и проводниками иноязычия в византийском языковом пространстве.

Подобные исповедания веры новокрещенцев весьма многочисленны в византийской традиции. Хорошо известны и те из них, которые давались выходцами с нехристианских территорий и бывшими мусульманами. Тут, в первую очередь, следует вспомнить известный акт патриарха Луки Хрисоверга (1157–1170), согласно которому к публичному исповеданию веры была принуждена большая группа греков-репатриантов и бывших агарян**. Возможно, схожая процедура была организована в связи с массовым крещением анатолийских тюрков в Византии в 1264/1265 гг. — это были подданные султана 'Изз ал-Дина Кайкавуса II, оставшиеся в империи после бегства их сюзерена в Крым. В последнем случае процедура обращения в православие и исповедания истинной веры проходила в

* О роли персидского языка в Анатолии см., напр.: Hillenbrand C. Ravandi, the Seljuk Court at Konya and the Persianisation of Anatolian Cities // *Mésogéios*. 2005. T. 25–26. P. 157–169; Ateş A. Hicri VI–VIII. (XII–XIV.) asırlarda Anadolu'da Farsça eserler // *Türkiyat Mecmuası*. 1945. C. VII–VIII/2. S. 94–135.

** PG. T. 119. Paris, 1864. Col. 785; Grumel V., Darrouzès J. *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople*. Vol. 1. Fasc. II–III: Les registres de 715 à 1206. Paris, 1989. № 1088.

Св. Софии* . Крещение было непреложным условием для натурализации иностранцев-нехристиан в Византии. Это был первый и, пожалуй, самый важный шаг для иностранцев на пути их превращения в подданных византийского императора. Церковные и имперские власти чрезвычайно ревниво относились к религиозному благочестию недавних иммигрантов, иллюстрацией чего и является обсуждавшийся выше документ.

* *Baybars al-Mansuri al-Dawadar. Zubdat al-fikra fi ta'rikh al-Hijra. History of the Early Mamluk Period / Ed. D.S. Richards. Beirut & Berlin, 1998. P. 93–94.*

Профессор полон творческих замыслов

16 февраля 2015 г. профессору, доктору исторических наук кафедры истории Казахстана Тургаю Амирхановичу Алимбаеву исполняется 70 лет.

Тургай Амирханович родился 16 февраля 1945 г. в г. Караганде. Уже в школе Т.А.Алимбаев проявлял особый интерес к гуманитарным дисциплинам, особенно к истории. Жажда знаний привела его после окончания школы на исторический факультет Карагандинского государственного педагогического института, который он успешно закончил в 1968 г. Ещё в студенческие годы у Тургай Амирхановича проявились организаторские способности, склонность к научно-исследовательской работе. Он избирался заместителем председателя научного студенческого кружка, секретарем факультетского бюро комсомола. После окончания вуза служил в рядах Советской Армии. Тургай Амирханович 8 лет работал в комсомольских и партийных организациях Карагандинской области: инструктором организационного отдела обкома комсомола, первым секретарем горкома комсомола, заведующим отделом пропаганды и агитации Ленинского райкома партии г. Караганды. Организаторский опыт, приобретённый за эти годы, оказался весьма востребованным на последующих руководящих постах. Человек очень работоспособный, с высоким творческим потенциалом, с неповторимой харизмой и обаянием, Т.А.Алимбаев преодолевал любые встречающиеся на его пути проблемы, продолжал двигаться только вперед, только к вершинам.

С 1977 г. вся дальнейшая трудовая и научная деятельность юбиляра неразрывно связана с родной альма-матер. Тургай Амирханович прошёл хорошую школу профессионального роста — от преподавателя до профессора, заведующего кафедрой истории Казахстана Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова. С самого начала педагогической деятельности стремится к повышению своего профессионального и научно-педагогического уровня. С присущей ему энергией и настойчивостью широко публикует и апробирует результаты научных исследований, как в республике, так и за ее пределами. Принимает активное участие и выступает с докладами на Всесоюзных и Международных конференциях в гг. Москве, Санкт-Петербурге, Екатеринбурге, Ташкенте. Дважды становился лауреатом республиканского конкурса молодых ученых. В 1981 г. стал победителем Всесоюзного конкурса молодых ученых-обществоведов и обладателем знака ЦК ВЛКСМ «Лауреат научно-технического творчества молодёжи». В 1982 г. Тургай Амирханович успешно защитил диссертацию на соискание учёной степени кандидата исторических наук в Казахском государственном университете им. С.М.Кирова. Карагандинский государственный университет направил своего талантливого и перспективного учёного в докторантуру Института истории СССР Академии наук СССР. В этот период на становление научных интересов докторанта оказали влияние известные ученые-историки: М.П.Ким, А.М.Самсонов, А.П.Новосельцев.

Взяв все самое лучшее у своих учителей, Т.А.Алимбаев и сам вырос как прекрасный ученый и педагог. Тургай Амирханович целиком посвятил себя избранному профессиональному направлению — проблемам экологии в историческом аспекте. Разработка научного исследования увенчалась публикацией монографии «Общество и природа (исторические аспекты взаимодействия общества и природы)». В 1998 г. Т.А.Алимбаев успешно защитил новаторскую для того времени докторскую диссертацию на тему «Экологические проблемы Казахстана: история, опыт и уроки». Принципиальная научная новизна докторской диссертации состоит в том, что исследование положило начало новому направлению в развитии казахстанской историографии — разработке исторических аспектов экологической проблематики. Тургай Амирханович становится в Казахстане первым доктором исторических наук, который рассмотрел проблемы экологии в историческом аспекте. Он первым в

отечественной историографии исследует общие черты и особенности проявления в Казахстане общемировых тенденций обострения противоречий между человеком и окружающей средой в историческом аспекте. Впервые в диссертации был дан анализ проблем Арала и Балхаша, Прикаспийского региона, негативных последствий деятельности Семипалатинского ядерного полигона. Неоценимый вклад внёс юбилей в исследование актуальных вопросов экологического воспитания и образования в Республике Казахстан. Углубление проблематики неблагоприятного воздействия Семипалатинского ядерного полигона, добычи и переработки стратегического сырья на окружающую среду и здоровье людей, экологических последствий в целом способствовало популяризации экологических знаний, осознанию в обществе глобального характера экологических проблем, расширению тематики магистерских и докторских диссертаций.

Успехи Т.А.Алимбаева в научной и организационной деятельности были по достоинству оценены научной общественностью республики. В 1999 г. его избирают академиком Международной академии экологии. Решением ККСОН МОН Республики Казахстан в 2000 г. ему было присвоено учёное звание «профессор» по специальности «История». В 2002 г. Тургай Амирхановича приглашают возглавить Институт подготовки управленческих кадров Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан. Тяга к научно-исследовательской и педагогической деятельности взяла вверх над карьерой государственного управленца. В 2004 г. он возвращается в родной коллектив и до сентября 2006 г. возглавляет кафедру истории Казахстана, сейчас является профессором этой кафедры.

Высокий уровень профессионализма, эрудиции и житейской мудрости, в сочетании с целеустремленностью, работоспособностью и организаторскими способностями, позволили стать Т.А.Алимбаеву педагогом и учёным с большой буквы. Так, профессор Т.А.Алимбаев вносит достойный вклад в дело подготовки высококвалифицированных кадров: с 1999 по 2010 гг. работал в составе Специализированных диссертационных советов по защите кандидатских и докторских диссертаций по специальности «Отечественная история» в Карагандинском государственном университете им. Е.А.Букетова и Евразийском национальном университете им. Л.Н.Гумилёва. Много времени и сил юбилей отдаёт подготовке научных кадров — историков. Под его руководством подготовлено и защищено 3 диссертации на соискание учёной степени кандидата исторических наук. С 2011 г. является членом Экспертного совета по историческим наукам МОН РК. Более тридцати лет профессор Т.А.Алимбаев занимается преподавательской деятельностью в Карагандинском государственном университете им. Е.А.Букетова. На высоком научно-методическом уровне он проводит все виды учебных занятий со студентами по истории Казахстана. Студенты уважают Тургай Амирхановича за интересные лекции, справедливость и принципиальность. Под руководством Т.А.Алимбаева студенты неисторических факультетов КарГУ им. Е.А.Букетова участвуют в ежегодной Республиканской научно-практической конференции «Казахстан — моё Отечество!», становятся её призёрами и номинантами.

Имя Тургай Амирхановича Алимбаева широко известно в научных кругах республики и ближнего зарубежья. Неоднократно он принимал участие в работе конференций республиканского и международного уровня. Ученый опубликовал значительное количество научных трудов, посвящённых отечественной истории, проблемам экологии, взаимодействия общества и природы в Казахстане в XVIII-XX вв. в историческом аспекте. Его перу принадлежат более 100 научных трудов и 4 монографии на казахском, русском и английском языках, опубликованных в Казахстане, России, Болгарии, Польше, Соединенных Штатах Америки. Наиболее важными, обобщающими трудами являются монографии «Общество и природа», «Экологические проблемы Казахстана», «Экология и политика». В этих работах Т.А.Алимбаев показал свое умение сосредоточиться на актуальных проблемах государства и общества, выделить главное, отразить глубину мысли и логичность подачи материала, что может служить примером для каждого, кто хочет чего-то достичь в науке. Научная и педагогическая деятельность Т.А.Алимбаева по праву была оценена: в 2012 г. ему присвоили почётное звание «Заслуженный работник Карагандинского государственного университета им. Е.А.Букетова». В 2014 г. Тургай Амирханович получил благодарственное письмо МОН РК за вклад в развитие науки и образования в Республике Казахстан.

Как известно, юбилей — время подведения итогов, но для профессора Т.А.Алимбаева, как истинного профессионала, ученого, педагога, границы временные похожи на горизонт: чем ближе к ним подходишь, тем дальше они отодвигаются. Так и должен жить человек, наполненный жизненным оптимизмом, кипучей энергией и доброжелательным отношением к людям. В настоящее время Тургай Амирханович Алимбаев продолжает свою научную и общественную деятельность в должно-

сти профессора кафедры истории Казахстана. Он встречает свой юбилей в расцвете творческих сил и энергии, полный новых научных идей и планов. Тургай Амирханович готовит к печати очередную монографию: «Исторические аспекты взаимодействия общества и природы в Казахстане XVIII–XX вв.». Тургай Амирханович как старший друг и наставник всегда готов помочь молодым коллегам добрым советом и консультацией по любому интересующему их вопросу. Он чётко формулирует цели и задачи, указывает пути и способы их решения, обеспечивает их выполнение, всегда добивается достижения поставленных целей. Высокий профессионализм и ответственность, честность и порядочность снискали к нему уважение коллег.

Уважаемый Тургай Амирханович! Коллектив исторического факультета и кафедры истории Казахстана, ученики и друзья сердечно поздравляют Вас с юбилеем и от всей души желают Вам крепкого здоровья, творческого вдохновения, дальнейших успехов в научно-педагогической деятельности, плодотворного труда на ниве воспитания молодого поколения, воплощения всех научных замыслов, благополучия и гармонии в семье.

Коллектив исторического факультета

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Abubakirova, A.** — PhD, Department of social sciences, Senior lecturer of chair of business administration and tourism, H.A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan.
- Akessina, A.A.** — MA student, 1 year, specialty «Political», Chair of political science and sociology, Department of philosophy and psychology, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Asan, D.** — Candidate of economy sciences, Docent, Head of the chair business administration and tourism, Department of social sciences, Kh.A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan.
- Barikova, A.R.** — Master of social sciences, Senior lecturer of chair of psychology, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Bernatskiy, V.O.** — Doctor of philosophy, Professor, Scientific member of psychology, pedagogics and social work chair, Omsk humanitarian Academy, Russia.
- Dyusalinova, B.K.** — Senior lecturer of chair of philosophy and theory of culture, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Gataulin, A.R.** — Master of humanity sciences, Lecturer of the chair of archeology, ethnology and history of Kazakhstan, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Gavrilova, I.A.** — 4 year post graduate student of chair of general psychology and history of psychology, Moscow University for the Humanities, Deputy general director «Center of Training and Counselling Strong Mind», Russia.
- Yedgina, G.T.** — MA student, 2 year, specialty «History», Chair of archeology, ethnology and history of Kazakhstan, Department of history, Senior lecturer of chair of foreign languages, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Zhakupbekova, D.A.** — Master of philosophy, Senior lecturer of chair of philosophy and theory of culture, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Zhumagulova, K.B.** — Master of humanity sciences, Lecturer of chair of social work and socio-political disciplines, Department of business and right, Karaganda Economic University Kazpotreboyz.
- Zhusupova, B.Zh.** — Master of philosophy, Senior lecturer of chair of philosophy and theory of culture, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Kapbasova, G.B.** — Candidate of psychological sciences, Head of the chair of psychology, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Karasyova, N.V.** — Master of social sciences, Senior lecturer of chair of political science and sociology, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Karenov, R.S.** — Doctor of economic sciences, Professor, Head of the chair Management, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Kelesbayev, D.** — PhD, Senior lecturer of chair of business administration and tourism, Department of social sciences, Kh.A.Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan.
- Kervalishvili, R.** — Tbilisi medical and biological college, MA student, 2 year, specialty «Psychology», chair of psychology, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Lazareva, Ye.A.** — Master of social sciences, Senior lecturer of chair of psychology, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Lepeshev, D.V.** — Candidate of pedagogical sciences, Professor, A.Myrzakhmetov Kokshetau University.
- Mingisheva, N.** — Master of philosophy, chair of history of Kazakhstan and social-political disciplines, Karaganda State Medical University.

-
- Mirzabekova, A.Sh.** — Doctor of philosophy, Docent of chair of history of Kazakhstan and social-political sciences, Karagandy State Medical University.
- Mukanova, A.N.** — Candidate of history sciences, Docent of the chair of archeology, ethnology and history of Kazakhstan, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Nazarov, Ye.Zh.** — MA student, 2 year, specialty «History», chair of archeology, ethnology and history of Kazakhstan, Department of history, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Soloshchenko, P.P.** — Senior lecturer of chair of philosophy and theory of culture, Ye.A.Buketov Karaganda State University.
- Syzdykova, A.** — MA student, Department of business Administration, Institute of social sciences, Chair of management, Gazi University, Ankara, Turkish.
- Shukurov, R.M.** — Doctor of history science, Docent of the chair of History of the Middle Ages, M.V.Lomonosov Moscow State University, Russia.